

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
IX. ULUSLARARASI
ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU

"Tasavvuf, Ahlak ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

14-15 MAYIS 2026

KASTAMONU UNIVERSITY FACULTY OF THEOLOGY
9TH INTERNATIONAL SHAYKH SHA'BÂN-I VELÎ SYMPOSIUM
"Sufism, Ethics, and Society: Historical and Contemporary Approaches"

جامعة قسطنطيني كلية الإلهيات
مؤتمر الشيخ شعبان ولي الدولي - الدورة التاسعة -
"التصوف، الأخلاق، والمجتمع: مقاربات تاريخية ومعاصرة"

١٤-١٥ مايو ٢٠٢٦

BİLDİRİ ÖZETLERİ KİTABI
BOOK OF ABSTRACTS

كتاب الملخصات

IX. ULUSLARARASI ŒEYH ŒA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

IX. ULUSLARARASI ŒEYH ŒA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"TASAVVUF, AHLÂK VE TOPLUM: TARİHÎ VE GÜNCEL
YAKLAşIMLAR"

KASTAMONU UNIVERSITY, FACULTY OF THEOLOGY
9TH INTERNATIONAL SHAYKH SHA'BÂN-I VELÎ SYMPOSIUM
"SUFİSM, MORALİTY, AND SOCIETY: HISTORİCAL AND
CONTEMPORARY APPROACHES"

جامعة قسطموني كلية الإلهيات
مؤتمر الشيخ شعبان ولي -الدورة التاسعة-
"التصوّف، والأخلاق، والمجتمع: مقاربات تاريخية ومعاصرة"

BİLDİRİ ÖZETLERİ KİTABI
BOOK OF ABSTRACTS
كتاب الملخصات

Editörler

Doç. Dr. Eyyup AKDAĞ
Arş. Gör. Fatıma Elif İBRAHİMOĞLU
Arş. Gör. Ali Osman ÇETİN
Arş. Gör. Fatma Zehra SELVİ ONAY
Arş. Gör. Melike BEYAZKILINÇ

2026
KASTAMONU

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ Y AYINLARI
IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"TASAVVUF, AHLÂK VE TOPLUM: TARİHÎ VE GÜNCEL YAKLAŞIMLAR"
14-15 MAYIS 2026

BİLDİRİ ÖZETLERİ KİTABI

Editörler

Doç. Dr. Eyyup AKDAĞ

Arş. Gör. Fatıma Elif İBRAHİMOĞLU

Arş. Gör. Ali Osman ÇETİN

Arş. Gör. Fatma Zehra SELVİ ONAY

Arş. Gör. Melike BEYAZKILINÇ

Kapak ve Grafik Tasarım

Arş. Gör. Makbule ÖZTÜRK

e-ISBN 978-605-4697-41-0

Yayıncılık Sertifika

Kastamonu Üniversitesi Yayınları

Baskı Tarihi 2026

İletişim Bilgileri

Mail: ssv.sempozyum@kastamonu.edu.tr

03662802702

Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kuzeykent/Kastamonu

Pk: 37150 / Kastamonu / Türkiye

Bu eser Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0

Uluslararası Lisansı İle lisanslanmıştır.

*This work is licensed under a Creative Commons Attribution NonCommercial 4.0
International License

Copyright © 2026

Fikir ve Sanat Eserleri Yasası gereğince bu eserin yayın hakkı anlaşmalı olarak T.C. Kastamonu Üniversitesine aittir. Her hakkı saklıdır. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Bu kitabın hiçbir kısmı yayıncısının yazılı izni olmaksızın elektronik veya mekanik, fotokopi, kayıt ya da herhangi bir bilgi saklama, erişim sistemi de dahil olmak üzere herhangi bir şekilde çoğaltılamaz. Bu kitapta IX. Uluslararası Şeyh Şa'Bân-ı Velî Sempozyumu "Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar" kapsamında sunulan bildirilerin özetleri yer almaktadır. İçerik konuşmacılara aittir. Kastamonu Üniversitesi sorumlu tutulamaz.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

KURULLAR

DÜZENLEYEN KURUM

Kastamonu Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

SEMPOZYUM ONURSAL BAŞKANI

Prof. Dr. Ahmet Hamdi TOPAL
Kastamonu Üniversitesi Rektörü

SEMPOZYUM KOORDİNATÖRÜ

Doç. Dr. Eyyup AKDAĞ
Sempozyum Düzenleme Kurulu Başkanı

SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Mehmet ATALAN
Prof. Dr. Ahmet ÖZDEMİR
Prof. Dr. Ali ALBAYRAK
Prof. Dr. Burhan BALTACI
Prof. Dr. M. Fatih KALIN
Prof. Dr. Temel YEŞİLYURT
Doç. Dr. Bünyamin AYDIN
Doç. Dr. Cengiz ÇUHADAR
Doç. Dr. Eyyup AKDAĞ
Doç. Dr. İhab Said İbrahim İBRAHİM
Doç. Dr. Mustafa AYKAÇ
Doç. Dr. Nazife Vildan GÜLOĞLU
Doç. Dr. Recep ÖZDİREK
Dr. Öğr. Üyesi Ahmed Nureddin KATTAN
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GEDİK
Dr. Öğr. Üyesi Amr Mukhtar Morsi AHMED
Dr. Öğr. Üyesi Cabir OSMANLI
Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem GÜLMEZ
Dr. Öğr. Üyesi Erhan Salih FİDAN
Dr. Öğr. Üyesi Hakan ÇOŞAR
Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim GÖRGÜN
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim BOZ
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim GÜNAYDIN
Dr. Öğr. Üyesi İslam MUSAYEV
Dr. Öğr. Üyesi Kübra KELEŞ
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Hayri ŞAHİN
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÇAVUŞOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KİSBET
Dr. Öğr. Üyesi Nagihan EMİROĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Selman KELEŞ

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

Dr. Öğr. Üyesi Soaad Ahmed Aly SHOLAK

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep ÖZKANLI

Öğr. Gör. Dr. Mervan MUGALLES

Arş. Gör. Dr. Beyza Aybike DEVECİ

Öğr. Gör. Rumeysa YÜCE

SEMPOZYUM BİLİM VE HAKEM KURULU

Prof. Dr. Mehmet Atalan, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Abdulcebbar Kavak, Karabük Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Abdullah Aydın, Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

Prof. Dr. Adem Çatak, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Ahmet Karataş, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Ahmet Ögke, Antalya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Ahmet Özdemir, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Ali Albayrak, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Ali Albayrak, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Ali Bolat, Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Ali Namlı, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Bilal Kemikli, Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Burhan Baltacı, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Dilaver Güner, Necmettin Erbakan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Dilaver Selvi, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Esmâ Sayın, Balıkesir Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Halim Gül, Karabük Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Hamdi Kızıler, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Hayri Kaplan, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. İbrahim Baz, Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Kadir Özköse, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. M. Fatih Kalın, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. M. Nadir Özdemir, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Mahmud Esad Erkaya, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Mahmut Abdullah Arslan, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

Prof. Dr. Melek Dikmen, Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Muhammet Mustafa Çakmaklıoğlu, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Mustafa Altun, Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

Prof. Dr. Muvaffak Eflatun, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Necdet Tosun, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Ömer Özpinar, Necmettin Erbakan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Ömer Yılmaz, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Raşit Çavuşoğlu, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Rıfat Okudan, Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Sait Okumuş, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

Prof. Dr. Temel Yeşilyurt, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Doç. Dr. Ahmet Murat Özel, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU

"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

- Doç. Dr. Atila Gökdemir, Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Bünyamin Aydın, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Cengiz Çuhadar, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Eyyup Akdağ, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. İhab Said İbrahim İbrahim, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. İbrahim Akyol, Çankırı Karatekin Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Doç. Dr. İbrahim Ethem Arıoglu Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Doç. Dr. Mehmet Malik Bankır, Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Doç. Dr. Mehmet Şahin, Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Murad Halmet, Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Doç. Dr. Murat Vanlı, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Mustafa Aykaç, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Müzekkir Kızılkaya, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Nazife Vildan Güloğlu, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Necdet Yılmaz, İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Nuran Çetin, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Recep Özdirek, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Selami Erdoğan, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmed Nureddin Kattan, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Gedik, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Amr Mukhtar Morsi Ahmed, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Cabir Osmanlı, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem Gülmez, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Erhan Salih Fidan, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Hakan Çoşar, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim Görgün, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Boz, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Günaydın, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi İslam Musayev, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Kübra Keleş, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Hayri Şahin, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Çavuşoğlu, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Kisbet, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Nagihan Emiroğlu, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Selman Keleş, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Soaad Ahmed Aly Sholak, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Özkanlı, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Öğr. Gör. Dr. Mervan Mugalles, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Arş. Gör. Dr. Beyza Aybike Deveci, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Öğr. Gör. Rumeysa Yüce, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

SEMPOZYUM SEKRETERYASI

Arş. Gör. Abdulkerim DİK (Kastamonu Üniversitesi)
Arş. Gör. Ali Osman ÇETİN (Kastamonu Üniversitesi)
Arş. Gör. Bilal BAHADIR (Kastamonu Üniversitesi)
Arş. Gör. Melike BEYAZKILINÇ (Kastamonu Üniversitesi)
Arş. Gör. Nuran SARICI DOĞAN (Kastamonu Üniversitesi)
Arş. Gör. Fatma Zehra SELVİ ONAY (Kastamonu Üniversitesi)
Arş. Gör. Fatıma Elif İBRAHİMOĞLU (Kastamonu Üniversitesi)
Arş. Gör. Makbule ÖZTÜRK (Kastamonu Üniversitesi)

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

SUNUŞ

Tasavvuf, İslâm'ı doğru anlama ve güzel yaşama yoludur. Bu yol, hikmet ve sevgi temellidir. Bu yolda nefsin terbiyesi asıl olarak kabul edilir. Güzel ahlâkın temelinde de nefis terbiyesi yer alır. Nefis terbiyesi ile beraber güzel ahlâk sahibi ve kâmil insan olma hedeflenir. Tasavvuf bir yönüyle zühdün adı diğer bir yönüyle ise Allah'ı sevmek ve Allah tarafından sevilme yollarını gösteren ilmin adıdır. Bu konuda tasavvufun sevgi yolu ve takva yolu olduğunu söylemek gerekir.

Tasavvuf bir yönüyle de tevhîdi yani Allah'ın varlığını ve birliğini derinlemesine içselleştirme hassasiyetidir. Tasavvufun hedefi kalptir. Bütün çabalar kalbin ıslahı üzerine kuruludur. Çünkü bütün âmeli tutum ve davranışlar, kalbin (niyetin) konumuna göre değer kazanır. Bu manada tasavvuf İslâm'ın manevî yönü, kalbî yönü olduğunun bilinmesi gerekir. Burada bir hususu hatırlatmakta fayda vardır. O da şudur; İslâm tasavvufu ile başka inanç ve dinlerin mistisizimleri arasında temelde farklılıklar vardır. Diğer mistisizimlerde insan fitratına aykırı davranışlar, tenâsuh ve hulûl gibi düşünceler yaygın iken İslâm tasavvufu, insan fitratına uygun olarak kaynağını ise tamamen Kur'an ve Sünnetten alan bir hususiyet taşımaktadır. Sûfilerin seyyidi ve önderi konumunda olan Cüneyd-i Bağdadî, bizim ilmimiz, bizim mezhebimiz Kur'an ve Sünnet üzerine bina edilmiştir diyerek bu hususa işaret etmiştir.

Tasavvuf ilmi, temel İslâmî ilimleri etkilediği gibi sosyolojiden tarihe, felsefeden edebiyata, giyimden sanat ve mimariye pek çok beşerî ve sosyal ilimleri de etkilemiştir. Bu manada tasavvuf, kültürümüzün temel unsurlarından birisi olmuştur. Selçuklulardan Osmanlılara, Osmanlılardan günümüze tevarüs eden ecdadımızın din anlayışının da daha ziyade İslâm'ın tasavvufî yorumu olduğunu hatırlatmak gerekir.

Hem din anlayışımız hem de kültürümüzün temel unsurlarından birisi olması hasebiyle çok büyük bir öneme ve çok büyük alana sahip olan tasavvuf konusunu Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi olarak 14-15 Mayıs 2026 tarihinde düzenlediğimiz IX. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu'nda "Tasavvuf, Ahlak ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar" ana temasında bilimsel yaklaşımlarla çok yönlü olarak ele aldık. Sempozyumumuzda ilahiyat, tarih, edebiyat, sosyal bilimler gibi pek çok alandan yüze yakın katılımcı tebliğlerini sunmuşlardır. Sunulan tebliğlerin ilim dünyasında faydalı olmasını temenni ederim. Bu vesileyle sempozyumumuza katkı sunan tüm katılımcılara, bildirileriyle bu önemli temaya ışık tutan değerli akademisyenlere ve düzenleme kurulundaki çalışma arkadaşlarımıza teşekkürlerimi arz eder ve sempozyum bildiri özetleri kitabının hayırlı olmasını dilerim.

Doç. Dr. Eyyup AKDAĞ

Sempozyum Düzenleme Kurulu Başkanı
Kastamonu 2026

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

İÇİNDEKİLER

KURULLAR.....	IV
SUNUŞ.....	VIII
İÇİNDEKİLER.....	1
ÖMER EN-NESEFÎ'NİN OSMANLI SÜFİLİĞİNDEKİ İZLERİ Yunus ÖZTÜRK.....	8
SÜNNÎ-İRFÂNÎ TASAVVUF GELENEĞİNİN TEMSİLCİSİ OLARAK ÂŞIK PAŞA Mustafa AYKAÇ.....	10
İSLAM TASAVVUF DÜŞÜNCESİNDE BEN-ÖTEKİ İLİŞKİSİ: ADALET, SEVGİ VE DİĞERKÂMLIK (İSÂR) Cem KOTAN.....	12
NAKŞİBENDİ - HALİDİ GELENEĞİNDE İRŞAD METODU: SEYYİD TAHA ÖRNEĞİ Muhammed İhtiram AGİTOĞLU.....	14
KASTAMONU'DAN BURSA'YA ULAŞAN NEFES: MUHAMMED ŞEVKİ EFENDİ VE ŞÂBÂNİYE DERGÂHI Halil BOZKURT.....	16
SON DÖNEM KASTAMONU ÂLİMLERİNDEN MUSA ÖZDAĞ'IN (Ö.1953/2023) VAHDET-İ VÜCÜD VE VAHDET-İ ŞUHÛD HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ Asuman ÜNAL ÖCAN.....	18
1925 YILI VE SONRASINDA KASTAMONU'DAN TEKKE MANZARALARI Fatma Elif İBRAHİMOĞLU.....	20
ŞEYH ŞÂBÂN-I VELÎ'NİN KASTAMONU'DAKİ SOSYO-EKONOMİK VE DİNİ HAYAT ÜZERİNE ETKİLERİNİN İNCELENMESİ Ahmet Mete AYHAN - Mustafa GÜNERİGÖK.....	22
DİNLER TARİHİ PERSPEKTİFİNDEN DİN-BİLİM İLİŞKİSİ: MUCİZE KAVRAMI ÜZERİNE TARİHSEL VE METODOLOJİK BİR ANALİZ Aykut ÖZER.....	24
TENZİH VE MİTOLOJİ BAĞLAMINDA LOGOS VE HAKİKAT-İ MUHAMMEDİYYE NAZARİYESİNE TEOLOJİK BİR YAKLAŞIM Mete AKCAN İsmail BULUT.....	26
EZELİ HİKMET ANLAYIŞI VE HAKİKAT PROBLEMİ ÜZERİNE: FRİTHJOF SCHUON VE İBN ARABÎ Fatma Zehra SELVİ ONAY.....	29
HULÛL İNANCI: DİNSEL VE MİTOLOJİK KÖKENLERİ İLE TASAVVUF VE GULAT-I ŞÎA (GALİYYE) GELENEĞİNDEKİ YANSIMALARI Mahmud ALKHAZOV.....	31
MESNEVÎ'YE GÖRE MEVLÂNÂ'NİN CEM' ve TEFRİKA (FARK) ANLAYIŞI Eyyup AKDAĞ.....	33

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU

"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

ENDÜLÜS BENİ AHMER DÖNEMİ ZÜHD ŞİİRİ Gülbahar AVCI.....	34
TASAVVUFÎ METİNLERDE MANEVÎ DİL: DÎVÂN-I HİKMET ÖRNEĞİ Abdulsamet CERAN.....	36
YUNUS EMRE'NİN RİSÂLETÜ'N-NUSHİYYE ADLI ESERİNDE YER ALAN ARAPÇA KÖKENLİ AHLAKÎ KAVRAMLARIN SEMANTİK AÇIDAN İNCELENMESİ Nurullah GÜLHAN Ahmed Nureddin KATTAN.....	38
PEYGAMBERÎ ZÜHDÜN HAFİZASI OLARAK HZ. AİŞE Zehra ATA.....	40
HZ OSMAN'IN ZÜHD ANLAYIŞI Muhammet COŞKUN.....	42
İSLÂM DÜŞÜNCESİNDE BİR ZÂHİD-FAKÎH MODELİ OLARAK İMAM NEVEVÎ Talha TANIŞ.....	44
ZÜHDÜN AHLAKÎ VE TOPLUMSAL BOYUTU: HZ. ÖMER ÖRNEĞİ Senanur BAYRAM Mehmet Nadir ÖZDEMİR.....	46
الحقول الدلالية للمقامات والأحوال الصوفية في الرسالة التفسيرية Ihab Said İBRAHİM İBRAHİM.....	48
مفهوم الزهد في القرآن الكريم وتجلياته في الفكر الصوفي: دراسة تأصيلية تحليلية Abdullah SAVAS.....	50
التسامح الإسلامي في بلاد السند (خلال فتح القائد محمد بن القاسم الثقفي سنة 92 - 96هـ) Mahmoud Mohamad NAASSAN.....	52
اللغة الصوفية وبناء التجربة الروحية في رواية «ماريو وأبو العباس» لريم بسيوني Soaad Ahmed Aly SHOLAK.....	53
MUHAMMED İHSAN OĞUZ'UN NÛRÜ'L-İZÂH ADLI ESERİNDE ŞERÎAT, TARİKAT VE HAKİKAT İLİŞKİSİ: KAVRAMSAL, TASAVVUFÎ VE EPİSTEMOLOJİK BİR TAHLİL Mehmet ATALAN.....	54
KASTAMONULU ŞAİR BAHARZADE FERİDE HANIMIN DİNÎ İÇERİKLİ ŞİİRLERİ ÜZERİNE Zeki GÜREL.....	56
MUHAMMED İHSAN OĞUZ'DAN MEKTUPLAR'DA TASAVVUFÎ HAYATIN PSİKOLOJİK BOYUTLARI: NİTEL BİR DOKÜMAN ANALİZİ Çiğdem GÜLMEZ-Makbule ÖZTÜRK.....	57
BEKTAŞİ ÖĞRETİSİNDE AHLAKIN TOPLUMSAL İNŞASI: TARİHÎ KÖKLER VE GÜNCEL YANSIMALAR Ömer Faruk TEBER.....	60
TOPLUMSAL AHLAKIN İNŞASI VE KORUNMASINDA "AYİN-İ CEM" Ramazan UÇAR Esra DEMİR.....	62
TASAVVUF VE HALK DİNDARLIĞI- ÖZBEKİSTAN ÖRNEĞİ Yılmaz CANKALOĞLU.....	64

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU

"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

TASAVVUFÎ ANLAYIŞTA VARLIK VE AHLÂK BAĞINTISI Ömer CENİK.....	66
“MAİYYETÜ’AKL VE HAKİKATU MA’NAHU” ADLI ESERİ BAĞLAMINDA HARİS EL- MUHASİBÎ’DE AKIL Şehmus BAYLER.....	68
KLASİK SÜFÎ MÜELLİFLERE GÖRE GAZZÂLÎ ÖNCESİ TASAVVUFUN TARİHİ SEYRİ: KUŞEYRÎ, HÜCVÎRÎ VE SERRÂC ÖRNEĞİ Hatice GARGU KARADENİZ.....	70
İBN EBÎ’D-DÜNYÂ’NIN MÜDÂRÂTÜ’N-NÂS ADLI ESERİ BAĞLAMINDA İNSANLARLA GEÇİNME SANATI Muhammed Yakup KEPENEK.....	72
İSLAM GELENEĞİNDE EDEB VE ÂDÂB KAVRAMLARININ TASAVVUFÎ ARKA PLANI VE KAYNAKLARI Özgün KIRIŞTIOĞLU.....	73
İSLAMÎ HAYATIN TOPLUMA AKTARILMASINDA ŞİİRİN ROLÜ Abdullah AYDIN.....	75
TASAVVUFTA METAFORİK ANLATIM Kadir ÖZKÖSE.....	77
NECÂTÎ BEY DİVANI’NDA BEŞERÎ VE İLAHÎ AŞKIN MUKAYESESİ Bilge Sena KARATAŞ.....	79
EBU’L-KÂSİM EL-KUŞEYRÎ’NİN (Ö. 465) DAVET, EMR-İ Bİ’L-MA’RUF VE NEHİY ANÎ’L- MÜNKER KONUSUNDAKİ LETÂİFİ Marvan MUGALLES.....	81
ABDÜLKERİM EL-KUŞEYRÎ’NİN LETÂİFÜ’L-İŞÂRÂT ADLI TEFSİRİNDE NUR VE ZULMET Heyam ALSAİDÎ- Ahmed Nureddin KATTAN.....	83
İMAM GAZALÎ’NİN "EYYÜHE’L VELED" RİSALESİNDEKİ AHLAKÎ KAVRAMLARIN DELALETİ: DİLSEL VE SOSYAL BİR İNCELEME Ahmet Karah MOHAMAD.....	85
دلالة القلب والنفس عند الغزالي وأبعادها الإصلاحية: دراسة تحليلية في كتاب شرح عجائب القلب Roohulamin HAKÎMÎ- Ahmet Nureddin KATTAN.....	87
TASAVVUFUN AHLÂKÎ TERAPİ BOYUTU Kani AYVAZ.....	89
ANADOLU İMAM HATİP LİSESİ SEÇMELİ TASAVVUF KÜLTÜRÜ DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMININ VE PROGRAMDA YER ALAN DEĞERLERİN İNCELENMESİ Hacı İsmail DOĞAN - Ömer CENİK.....	91
TASAVVUF GELENEĞİNDE DİN EĞİTİMİ YÖNTEMLERİ: TARİKATLAR BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME Enes ÜNLÜ.....	93
NASREDDİN HOCA FIKRALARINDA DİN EĞİTİMİ OLGUSU Muhsin Ali KÖKSAL.....	95

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU

"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

ŞEYH NASÛH TOSYEVÎ'NİN TASAVVUFÎ AHLAK ANLAYIŞI Fatma Zehra PATTABANOĞLU	97
MÂLİKÎ FIKHIYLA HALVETÎ-ŞÂBÂNÎ İRFANINI BULUŞTURAN ZÜLCENÂHEYN BİR ÂLİM: AHMED DİRDİR Recep ÖZDİREK	99
MEHMET FEYZİ EFENDİ'NİN TASAVVUF VE TARİKATA BAKIŞI Naile BALTACI	101
ÇANKIRI ILGAZLI NAKŞİBENDİ ŞEYHİ AHMED ABDUŞOĞLU'NUN HAYATI, İLMİ VE TASAVVUFÎ ŞAHSİYETİ Semiha KAPTAN	103
TASAVVUFÎ AHLÂKIN DİN EĞİTİMİ YOLUYLA AKTARIMI: TARİHSEL TECRÜBEDEN GÜNCEL PEDAGOJİK YAKLAŞIMLARA Yakup KAYA	105
KUR'ÂN'DA TAZKİYETÜ'N-NEFS KAVRAMI VE TASAVVUF GELENEĞİNDE SEYRÜSÜLÛK Mustafa ÖZYİĞİT	107
MURAKABE, MUHASEBE VE MÜCAHEDE KAVRAMLARININ ÖZ-KONTROL VE DUYGUSAL DÜZENLEME AÇISINDAN ANALİZİ Furkan YILDIRIM	109
HOCA AHMET YESEVÎ'NİN DİN EĞİTİMİ ANLAYIŞI Ayşegül UYSAL	111
SEYYİD AHMED SİYAHİ'NİN VASIYETNAMESİ'NDE NEFİS TERBİYESİ VE KÂMİL İNSAN TASAVVURU DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN İNCELEME Kevser KAYA	113
TASAVVUFÎ 'TASFİYE'DEN FELSEFİ 'İTİDÂL'E: GAZZÂLÎ VE KINALİZÂDE ALÎ EFENDİ'DE ÖFKE YÖNETİM Kevser AY	115
BİR "GARİP" FIRKA: ZÂHİD MÜTEKAŞŞİFE'NİN İTİKÂDÎ GÖRÜŞLERİ VE BUNLARA YÖNELİK MÂTÜRÎDÎ ELEŞTİRİLER A. İskender SARICA	117
FELSEFÎ SİSTEM İLE MİSTİK DİL ARASINDA: İBN SÎNÂ'NİN MAKÂMÂTÜ'L-ÂRİFİN METNİNİN ÇAĞDAŞ YORUMLARI Betül KARDEN KÜÇÜKAL	119
TASAVVUFTAN FELSEFEYE "NUR" KAVRAMI: GAZZÂLÎ VE SÜHREVERDÎ EL- MAKTÛL ÖRNEĞİ Reyhan KÜÇÜKCİVRİZ- Hakan ÇOŞAR	121
NAKŞİBENDİYYE MÜRŞİDİ PROF. DR. MAHMUD ES'AD COŞAN'DA YÛNUS EMRE SEVGİSİ Eyyup AKDAĞ	123
SON MESNEVÎHÂNLARDAN TAHİRÜ'L-MEVLEVÎ'NİN VEFATI İÇİN YAZILAN TARİH MANZUMELERİ ÜZERİNE Erhan Salih FİDAN	125

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU

"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

SÜFÎ BİRLİK ONTOLOJİSİ İLE ROMANTİK ÖZNELCİLİK ARASINDA: MANTIKU'T-TAYR VE HEINRICH VON OFTERDINGEN'DE BENLİĞİN NİHAİ KONUMU İbrahim GÜNAYDIN.....	126
KUŞEYRÎ'NİN LETÂİFÜ'L-İŞÂRÂT'INDA KASEM ÂYETLERİ Muhammet Hüseyin DERİN - Burhan BALTAÇI.....	128
MÜNEVVER AYAŞLI'NIN ESERLERİNDE DİN-TOPLUM İLİŞKİSİ: BİR EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ DENEMESİ Halime ÖZDEMİR.....	130
NÂBLUSÎ'NİN EL-HAKÎKA VE'L-MECÂZ ADLI SEYAHATNAMESİNDE ŞAM BÖLGESİNİN DİNİ, KÜLTÜREL VE MANEVÎ COĞRAFYASI Abdulkerim DİK.....	132
AHLÂKÎ BOZULMANIN AHKÂMA ETKİSİ: FESÂD-I ZAMÂN Ali Osman ÇETİN.....	134
KELÂM-TASAVVUF İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA MÂTÜRÎDÎ'NİN TEFSİRİNDE HZ. PEYGAMBER SEVGİSİNİN TEMELLERİ Fehmi SOĞUKOĞLU.....	135
İBN SÎNÂ'DA TASAVVUFUN EPİSTEMOLOJİK STATÜSÜ: MAKÂMÂTÜ'L-ÂRİFİN ÜZERİNE BİR ANALİZ İsa ERGUN - Hakan ÇOŞAR.....	137
KELÂMÎ PROBLEMLERE TASAVVUFÎ BİR YAKLAŞIM: ÇERKEŞİZÂDE MEHMED TEVFİK EFENDİ ÖRNEĞİ Muhammet YILDIZ.....	139
KELÂM VE TASAVVUFUN KESİŞİM NOKTASINDA BİLGİ: ZEKERİYYÂ EL-ENSÂRÎ'NİN ESERLERİNDE İLHAMIN EPİSTEMOLOJİK DEĞERİ Bilal BAHADIR.....	141
İLK TÜRK İSLAM SUFİLERİNDEN ZENGÎ ATA'NIN HAYATI, MENKİBE VE TESİRLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME İbrahim BOZ - Kübra VAROL.....	142
TASAVVUF, AHLÂK VE TOPLUM BAĞLAMINDA LOKMAN KISSASININ AHLÂKÎ ÖĞÜTLERİ Hatice TEBER.....	144
TEVEKKÜL İLE TEDBİR ARASINDA: HÜSN-Ü ZAN VE SÛ-İ ZAN GERİLİMİ Mustafa Salih EDİS.....	146
KUR'ÂN VE SÜNNET ÇERÇEVESİNDE İHSAN AHLAKI: MUHAMMED EMİN ER ÖRNEĞİ Ufuk DAĞLIOĞLU.....	148
MAHTUMKULU FİRÂKÎ'NİN TASAVVUFÎ DÜŞÜNCESİNDE İLÂHÎ PERSPEKTİF, DOSTLUK, KULLUK VE AHLÂKÎ İNŞA Mehmet ATALAN.....	150
“TEHZİBÜL-AHLAK” ESERİ BAĞLAMINDA ABBASQULU AĞA BAKIXANOV QÜDSİ'NİN AHLAK ANLAYIŞI İslam MUSAYEV.....	152

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU

"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

MODERN TİPOLOJİLER VE DÖNÜŞÜMÜN İMKÂNI ÜZERİNE BİR SORGULAMA GELENEKSEL SUFÎ MİRAS İLE MODERN DERVİŞ İNŞA ETMEK Adem GÜN	155
EL-MENÂR FETVALARINDA REŞİD RIZÂ'NIN TASAVVUF GÖRÜŞLERİ Melike BEYAZKILINÇ.....	157
NAMAZDA HUŞU KAVRAMININ FIKHÎ VE TASAVVUFÎ BOYUTLARI: MÜELLİFİ MEÇHUL BİR YAZMA RİSÂLE ÜZERİNDEN İNCELEME Orazsahet ORAZOV	159
SEYR U SÜLÛK EĞİTİMİNİN ÖZNESİ SÂLİK-MÜRİD: EBU'S-SENÂ EL-ÂLÛSÎ'NİN EL- FEYZÜ'L-VÂRİD ALÂ RAVZİ MERSİYYETİ MEVLANÂ HÂLİD ADLİ ESERİ BAĞLAMINDA İbrahim TÜRKOĞLU	161
AHLÂKÎ KEMÂLİN YOLU OLARAK SEYRÜSÜLÛK: İMAM-I RABBÂNÎ AHMED SÎRHİNDÎ'NİN EĞİTİM ANLAYIŞI ÜZERİNE BİR İNCELEME Saeyd Rashed Hasan CHOWDURY	163
ŞAH VELİYYULLAH ED-DİHLEVÎ'YE GÖRE TASAVVUFTA MAKAM VE HALLER Emrullah KIRKGEÇİT	165
MANEVÎ TERBİYEDEN SİYASÎ OTORİTEYE: ERDEBİL TEKKESİ, ŞAH İSMAİL VE İRAN'IN DİNİ-TOPLUMSAL DÖNÜŞÜMÜ Ömer AKTAŞ.....	167
ANADOLU'NUN İSLAMLAŞMASINDA TASAVVUFUN ROLÜ Mustafa ÇAVUŞOĞLU	169
OSMANLI DEVLET AKLININ TASAVVUFA VE TASAVVUF EHLİNE BAKIŞINA BİRKAÇ ÖRNEK Mevlüt DEDE.....	171
İSLAM MEDENİYETİNDE RİBAT VE TEKKE: TARİHSEL SÜREÇ, MİMARÎ KİMLİK VE TASAVVUFÎ DÖNÜŞÜM Fatıma ŞAHİN	173
İSRA 17/32. AYETİNDE YER ALAN ZİNAYA YAKLAŞMAMA EMRİNİN ÇAĞDAŞ TEFSİRLERDE DEĞERLENDİRİLMESİ: MEVDÛDÎ ÖRNEĞİ Muhammed Hayri ŞAHİN	175
EŞREFOĞLU RÛMÎ'NİN MÜZEKKÎ'N-NÜFÛS ADLİ ESERİNDE HADİS KULLANIMI Hasan KÜÇÜKOSMAN.....	178
TEVAZU'NUN SOSYOLOJİK PARADOKSU: TASAVVUFÎ AHLÂKTA STATÜ VE OTORİTE Melek COŞGUN SOLAK.....	180
ŞÂZELİYYE TARİKAT ŞEYHİ İBN ACÎBE'NİN DUHÂN SÛRESİ ONUNCU ÂYETİNİN TEFSİRİNE DÂİR GÖRÜŞ VE DÜŞÜNCELERİ Mustafa TAŞ	182

ÖMER EN-NESEFÎ'NİN OSMANLI SÛFİLİĞİNDEKİ İZLERİ

Yunus ÖZTÜRK*

Bu bildirinin konusu, Hanefî-Mâtürîdî geleneğin önemli temsilcisi ve sonraki dönemlere derin etkisi olan Ebû Hafs Necmüddîn Ömer en-Neseî'nin (ö. 537/1142) Osmanlı'daki telif ve düşünce kültürüne dair tasavvûfî etkileridir. Bildiride betimsel ve içerik analizi yöntemi takip edilmiş ve bulgular arasında karşılaştırmalar gerçekleştirilmiştir. Kelâm, tefsir ve fıkıh alanındaki etkileri yoğun olarak bilinse de Neseî'nin Osmanlı sûfiliğinin izlerine etkisi kısmen satır aralarında geçmektedir. Ancak bu izlerin müstakil olarak ve detaylı şekilde tahlil eden çalışmaya rastlamadığımızı belirtmeliyiz. Bu açıdan literatürde çoğu zaman satır aralarında kalan ve bütüncül biçimde ele alınmayan bu hususun, literatüre toplu bir şekilde sunulması önem arz etmektedir. Bildiride Ömer en-Neseî'nin temsil gücü yüksek isimlere yönelik etkilerinin izleri sürülecektir. Neseî'nin etkilerinin bütün eserleri ve bütün yönleri ile ortaya konulması bildirinin sınırlarını aşacağı için et-Teysîr fî't-tefsîr, Maṭla'u'n-nücûm ve mecma'u'l-'ulûm, 'Âḳâ'idü'n-Neseî ve Beyânu'l-mezâhibi'l-mutaşavvife eserleri ve bu eserlerdeki çeşitli içeriklerle bildiri sınırlandırılmıştır. Bu etkilerin tarihsel kökeni, psikolojik ve sosyolojik anlamları üzerinde durulacaktır. Özellikle Kadızâdeliler ve Halvetîler arasındaki gerilimde Sünnîliğin referans değeri olarak Ömer en-Neseî'nin sûfîlerin meşruiyet tartışmalarında otoriter bir isim olarak öne çıktığı sonucu işlenecektir. Ömer en-Neseî'nin sûfî fırkaları tasnif ettiği risalesinin farklı nüshalarından bazı içeriklerin farklılaştığına dikkat çekilerek Osmanlı sûfiliğine yönelik müspet ve menfî tavırların telif tarzlarına etki etmiş olabileceği ihtimali üzerinde durulacaktır. Sonuç olarak Ömer en-Neseî'nin, Sünnî mutasavvıf kimliği, tasavvufî fırkalar hakkındaki betimleyici açıklamaları ve bazı konulardaki irfânî atıfları üzerinden Osmanlı sûfiliği için etkin bir şahsiyet olarak öne çıktığı bulgusu temellendirilmeye çalışılacaktır. Bu surette Osmanlı sûfiliği hakkında daha önce yeterince dikkatleri çekmediğini düşündüğümüz bir olgunun, Osmanlı düşüncesi ile kültür tarihi araştırmalarının dikkatine sunulması hedeflenmiştir. Ayrıca Hanefî-Mâtürîdî geleneğine yönelik tasavvufî arka plan hakkında yapılan çalışmaların oluşturduğu literatüre Ömer en-Neseî özelinde katkı sağlamayı da beklemekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Ömer en-Neseî, Osmanlı Sûfiliği, Kadızâde, Halvetî.

THE TRACES OF 'UMAR AN-NASAFÎ IN OTTOMAN SUFISM

This paper examines the sûfî influences of 'Umar al-Nasafî (d. 537/1142), an important representative of the Ḥanafî-Mâtürîdî tradition who had a profound impact on later periods, on Ottoman literary and intellectual culture. The paper follows a descriptive and content analysis method and comparisons are made between the findings. Although his influence in the fields of kalam, tafsir and fiqh is well known, al-Nasafî's influence on Ottoman Sufism is only partially mentioned between the lines. However, we should note that we have not come across any study that analyzes these traces independently and in detail. From this perspective, this issue, which often remains implicit in the literature and has not been addressed in a comprehensive manner, needs to be presented to the scholarly community in a systematic way. This paper will trace the traces of al-Nasafî's influence on prominent figures. As presenting al-Nasafî's influence in all its aspects and across all his works would exceed the scope of this paper, it is limited to his works at-Taysîr fî't-tafsîr, Maṭla'u'n-nujûm wa majma'u'l-'ulûm, 'Âḳâ'idü'n-Nasafî and Bayânu'l-madhâhibi'l-mutaşawwifa and the various contents of these works. The historical origins and

* Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kelam Ana Bilim Dalı, E-mail: ozturkyunus52@hotmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŒEYH ŒA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

psychological and sociological meanings of these influences will be discussed. In particular, the tension between the Kadizâdelis and Khalwatî orders will be examined, highlighting how al-Nasafî emerged as an authoritative figure in Sûfî legitimacy debates, serving as a reference point for Sunni Islam. Noting that some content differs in various copies of al-Nasafî's treatise classifying sûfî sects, the possibility that positive and negative attitudes toward Ottoman Sufism may have influenced his writing style will be discussed. Finally, it will be argued that al-Nasafî emerged as an influential figure in Ottoman Sufism through his Sunni sûfî identity, his descriptive explanations of sufî sects, and his references on certain topics. In this way, we aim to bring to the attention of Ottoman thought and cultural history research a phenomenon that we believe has not received sufficient attention regarding Ottoman Sufism. We also expect to contribute to the literature on the sûfî background of the Ḥanafî-Mâturîdî tradition, specifically in relation to al-Nasafî.

Keywords: Sufism (taṣawwuf), 'Umar al-Nasafî, Ottoman Sufism, Kadizâde, Khalwatî.

**SÜNNÎ-İRFÂNÎ TASAVVUF GELENEĞİNİN TEMSİLCİSİ OLARAK ÂŞIK
PAŞA**
Mustafa AYKAÇ*

Âşık Paşa (ö. 733/1332) 13. ve 14. yüzyılın en önemli şair ve mutasavvıflarından biridir. 670/1272 yılında Kırşehir’de doğduğu düşünülen Âşık Paşa’nın hayatı hakkındaki bilgiler Çorum ilimizin Mecitözü ilçesinin Elvançelesi Köyü’nde medfun bulunan oğlu Elvan Çelebi’nin (ö. 760/1358-59’dan sonra) eseri olan Menâkıbü’l-kudsiyye fî menâsibi’l-ünsiyye’sine dayanmaktadır. Sadece Âşık Paşa değil, dedesi Baba İlyas el-Horasânî, babası Muhlis Paşa, oğlu Elvan Çelebi ve torunu Âşıkpaşazâde (ö. 889/1484’ten sonra), dönemlerinde Anadolu’nun dinî, kültürel, siyâsî ve toplumsal açıdan en etkili isimlerindendir. Âşık Paşa’nın kaleme aldığı on bin beyitlik mesnevisi Garibnâme, ilk Türkçe mesnevi olma özelliğini taşımaktadır. Bu eserin Anadolu’nun İslamlaşma ve Türkleşme sürecinde önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir. Modern akademik çalışmalarda zaman zaman heterodoks, gayr-i Sünnî veya Bâtınî eğilimlerle ilişkilendirilmeye çalışılsa da eserin terminolojik ve teolojik derinliği incelendiğinde, onun oldukça sağlam bir Sünnî, özelde ise Hanefî-Mâtürîdî teolojik altyapıya sahip olduğu görülmektedir. Sünnî Düşünsel Arka Plan ve Mezhep Tasavvuru Âşık Paşa’nın eserinde sergilediği teşbih ve teccime karşı duruşu; ima-amel münasebetleri, ru’yet, şefaât, halku’l-Kur’ân, hilâfet-imâmet ve sahabe arasında efdaliyyet konularındaki kanaatler ve fikhî bağlamda yaptığı “dört mezhep” vurgusu onun sünnî itikâdî perspektifinin tezâhürleri olarak değerlendirilebilir. Âşık Paşa’nın Selçuklu ve Memlûk coğrafyalarının köklü bir Hanefî-Mâtürîdî eğitim havzası olmasının bir yansıması olarak, dedesi Baba İlyas ve şeyhi Osman üzerinden devraldığı Vefâî geleneğe bağlı olduğu söylenebilir. Âşık Paşa’nın Garibnâme’sinde Türk tasavvuf geleneğinde sıkça rastlanan “dört kapı mefhumu”, Sünnî kelâmın epistemolojik sınırları içinde kurgulanmıştır. Bununla beraber Âşık Paşa’da bu sıralamanın klasik “şeriat, tarikat, marifet, hakikat” diziliminden farklı olarak, daha bilinçli bir teolojik altyapıyla “marifet, şeriat, tarikat, hakikat” şeklinde özgün bir yapı arz ettiği görülmektedir. Yine eserinde ele aldığı “Kandil” (Nur) metaforu, “Kün” (Ol) emri ile “Kef-Nun” harflerinin mahiyeti konularında da özgün değerlendirmeleri bulunmaktadır. Çalışmamız mezkûr kavramlar etrafında müellifin yaptığı değerlendirmeleri ele alarak onun batınî eğilimli heterodoks din anlayışından uzak, Ehl-i sünnet/Sünnîlik eksenli bir tasavvufî kişiliğe sahip olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Tasavvuf, Ehl-i Sünnet, Âşık Paşa, Vefâîlik.

**AS A REPRESENTATIVE OF THE SUNNI-IRFANI SUFI TRADITION AŞIK
PASHA**

Âşık Paşa (d. 733/1332) is one of the most prominent poets and Sufis of the 13th and 14th centuries. Although it is believed that he was born in Kırşehir in 670/1272, information regarding his life is primarily based on the work Menâkıbü’l-kudsiyye fî menâsibi’l-ünsiyye, written by his son Elvan Çelebi (d. after 760/1358-59), who is buried in Elvançelesi Village in the Mecitözü district of Çorum. Not only Âşık Paşa, but also his grandfather Baba İlyas el-Horasânî, his father Muhlis Paşa, his son Elvan Çelebi, and his grandson Âşıkpaşazâde (d. after 889/1484) are among the most influential figures of their time in Anatolia regarding religious, cultural, political, and

* Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, E-mail: maykac19@gmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

social matters. The ten-thousand-couplet mathnawi written by Âşık Paşa, titled Garibnâme, holds the distinction of being the first mathnawi composed in Turkish. It is believed that this work played a significant role in the process of the Islamization and Turkification of Anatolia. While modern academic studies have occasionally attempted to associate him with heterodox, non-Sunni, or Batinite (esoteric) tendencies, an examination of the terminological and theological depth of his work reveals that he possessed a solid Sunni, and specifically Hanafi-Maturidi, theological foundation. His stance against tashbih (anthropomorphism) and tajsim (corporealism) exhibited in his work; his views on the relationship between faith and action (iman-amal), the beatific vision (ru'yet), intercession (shafa'at), the createdness of the Quran (khalq al-Qur'an), the caliphate-imamate, and the merit of the companions, as well as his emphasis on the "four madhabs" in a fiqh (jurisprudential) context can be evaluated as manifestations of his Sunni theological perspective. As a reflection of the fact that the Seljuk and Mamluk geographies were deeply rooted in a Hanafi-Maturidi educational tradition, it can be said that Âşık Paşa was connected to the Wafa'i tradition he inherited through his grandfather Baba İlyas and his sheikh, Osman. In his Garibnâme, the "concept of the four gates" (dört kapı), frequently encountered in the Turkish Sufi tradition, is constructed within the epistemological boundaries of Sunni kalam (theology). However, it is observed that in Âşık Paşa's work, this sequence presents a unique structure—arranged as "gnosis (marifet), sharia, tariqa, haqiqa"—with a more conscious theological foundation, distinct from the classical order of "sharia, tariqa, marifet, haqiqa." Furthermore, he offers original evaluations regarding the "Kandil" (Lamp/Light) metaphor, the command "Kun" (Be), and the nature of the letters "Kaf-Nun," which he discusses in his work. Our study aims to demonstrate that, by addressing the author's evaluations of these aforementioned concepts, he possessed a Sufi identity centered on the Ahl al-Sunnah/Sunni tradition, far from a Batinite-leaning heterodox understanding of religion.

Keywords: Theology, Sufism, Sunni Islam, Ashik Pasha, Wafatism.

**İSLAM TASAVVUF DÜŞÜNCESİNDE BEN-ÖTEKİ İLİŞKİSİ: ADALET, SEVGİ
VE DİĞERKÂMLIK (İSÂR)**

Cem KOTAN*

Günümüz dünyasında benlik çoğu zaman performans, görünürlük ve kimlik siyaseti ekseninde öne çıkarılmaktadır. “Öteki” ise ya bir rekabet unsuru ya da tehdit üretiminin nesnesi hâline gelebilmektedir. “Ben” ve “öteki” arasında kurulan sorunlu ilişkiler, bir arada yaşamın asgari koşulları olan güven, hakkaniyet ve karşılıklı tanınmayı zayıflatmakta, buna karşılık toplumsal kutuplaşmayı derinleştirmektedir. Tasavvuf düşüncesi, benliği ben-merkezcilik tuzaklarından arındırmayı hedefler. Bu durum “ötekiyle” kurulan ilişkiyi de dönüştürme imkânları sunar. Çalışma “ben” ve “öteki” arasındaki ilişkiyi tasavvufi bir perspektifle adalet, sevgi ve diğerkâmlık kavramları bağlamında ele almayı ve bu kavramlar arasındaki ilişkisel ahlâki bütünlüğü göstermeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede adalet, dar anlamıyla hukuki eşitlikten ibaret değildir. Tasavvuf, adaleti dışsal yaptırım korkusuna değil, benliğin iç yönelimlerini dönüştüren bir ahlâki terbiye/bilinçlenme sürecine dayandırır. Öte yandan sevgi ise “ötekiyle” ilişkiyi dışlama ve “ötekileştirme” üzerinden değil, yakınlık ve sorumluluk üzerinden kurar. Böylece sevgi “ötekinin” varlığını katlanılan değil arzu edilen bir ilişkisellik olarak temellendirir. Diğerkâmlık ise “ötekini” yalnızca hakkı olan bir varlık olarak değil, ihtiyaç anında kendisine öncelik tanınabilen bir varlık olarak görmeyi de içerir. Bu yönüyle karşılıklılık mantığının ötesine geçen bir erdem olarak öne çıkar. Bu çerçevede her üç kavram da bir arada yaşamı yalnızca rastgele bir birliktelik olmaktan çıkarıp ahlâki bir ortak dünyaya dönüştüren erdemler olarak değerlendirilebilir. Yöntemsel olarak çalışma, kavramsal-yorumsamacı bir yaklaşımla, tasavvufun ahlâki hâl olarak kuran temel öncüllerini, adalet, sevgi ve diğerkâmlık kavramlarının ben-öteki ilişkisinde üstlendiği rolleri ve bu ilişkinin bir arada yaşama bakımından taşıdığı imkânları tartışmaktadır. Çalışmanın ana iddiası şudur: Tasavvuf, “ötekini” yalnızca toleransla (katlanma) değil, adaletle, sevgi ve diğerkâmlıkla ahlâki bir toplumsallık ilişkisi içinde düşünerek, modern dünyada aşınan ilişki biçimlerine karşı alternatif bir ilişki imkânı sunabilir. Öte yandan bu imkân, tasavvufun kişisel gelişim diline indirgenmesi ve ahlâki derinliğinin yalnızca bireysel huzur arayışına sıkıştırılması riskine karşı da eleştirel bir anlayış sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ben, Öteki, Adalet, Sevgi, Diğerkâmlık.

**THE SELF-OTHER RELATIONSHIP IN ISLAMIC SUFI THOUGHT: JUSTICE,
LOVE, AND ALTRUISM (ISAR)**

In today's world, the self is often emphasized through performance, visibility, and identity politics. The "other," on the other hand, can become either an element of competition or an object of threat production. Problematic relationships established between "self" and "other" weaken the minimum conditions for coexistence—trust, fairness, and mutual recognition—while deepening social polarization. Sufi thought aims to purify the self from the traps of egocentrism. This also offers possibilities for transforming the relationship with the "other." This study aims to examine the relationship between "self" and "other" from a Sufi perspective within the context of the concepts of justice, love, and altruism, and to demonstrate the relational moral integrity between these concepts. In this framework, justice is not merely legal equality in a narrow sense. Sufism bases justice not on the fear of external sanctions, but on a process of moral education/awareness

* Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, Abana Sabahat- Mesut Yılmaz Meslek Yüksek Okulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, E-mail: cemkotan75@gmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

that transforms the inner orientations of the self. On the other hand, love establishes the relationship with the "other" not through exclusion and "othering," but through intimacy and responsibility. Thus, love grounds the existence of the "other" not as something to be endured, but as a desired relationality. Altruism, on the other hand, involves seeing the "other" not merely as a being with rights, but as a being who can be given priority in times of need. In this respect, it stands out as a virtue that transcends the logic of reciprocity. Within this framework, all three concepts can be considered virtues that transform coexistence from a mere random association into a shared moral world. Methodologically, this study, using a conceptual-interpretive approach, discusses the fundamental premises of Sufism that establish morality as a state of being, the roles that the concepts of justice, love, and altruism assume in the self-other relationship, and the possibilities this relationship holds for coexistence. The main argument of the study is this: Sufism, by considering the "other" not only with tolerance (enduring) but also with justice, love, and altruism within a moral social relationship, can offer an alternative relationship possibility against the eroding forms of relationships in the modern world. On the other hand, this opportunity will also offer a critical perspective against the risk of reducing Sufism to a language of personal development and confining its moral depth solely to the pursuit of individual peace.

Keywords: Self, Other, Justice, Love, Altruism.

**NAKŞİBENDİ - HALİDİ GELENEĞİNDE İRŞAD METODU: SEYYİD TAHA
ÖRNEĞİ**

Muhammed İhtiram AGİTOĞLU*

Tasavvufun temel gayesi, kalbi masivadan arındırarak ilahi hakikatlerin tecelli ettiği bir ayna haline getirmektir. Bu gaye tarih boyunca farklı ekollerde farklı metodolojilerle uygulanmıştır. İslam manevi geleneğinde bu dönüşüm, ancak köklü bir terbiye usulü ve ehil bir müridin rehberliğiyle mümkün görülmüştür. Bu genel irşad anlayışının tarihsel süreçteki en güçlü yansımalarından biri, 19. yüzyılda Nakşibendi-Halidî geleneğinin bir kolu olarak Seyyid Taha Hakkâri ile vücut bulmuştur. O, Anadolu, Kafkasya ve Ortadoğu gibi geniş bir coğrafyada irşad faaliyetleri yürüterek binlerce insanın manevi dünyasına dokunmuş, bölgenin dini ve kültürel dokusunu derinden etkilemiştir. Ancak bu yoğun tesire rağmen, onun metodunun pedagojik parametreleri akademik düzeyde yeterince tasnif edilmemiştir. Bu çalışmanın amacı, Seyyid Taha Hakkâri'nin kalp terbiyesi ve manevi rehberlik yöntemlerini Halidî irfan geleneği perspektifinden incelemektir. Çalışmada, müridin insanı eğitirken kullandığı manevi disiplinler, rehberlik metodları ve seyr-i sülûk sürecindeki temel yaklaşımları üzerinde durulmaktadır. Bu çalışma, onun eğitim metodunun günümüz manevi arayışlarına ve modern insanın psikolojik/kalbi ihtiyaçlarına sunabileceği evrensel ilkeleri belirlemesi açısından önem taşımaktadır. Problemi ise, günümüzün kaotik atmosferinde bu köklü manevi metodolojinin nasıl bir eğitim disiplinine dönüştüğünün ve literatürdeki yerinin belirlenmesi teşkil eder. Araştırmada nitel araştırma desenlerinden "doküman analizi" ve "literatür taraması" yöntemleri benimsenmiştir. Çalışmanın temel veri kaynağını, Seyyid Tâhâ-i Hakkâri hakkında yapılan akademik çalışmalar, menakıbnâmeler ve dönemin mektubat kayıtları oluşturmaktadır. Elde edilen veriler; kalp terbiyesi süreci teorik olarak ele alınmış; ardından Seyyid Taha Hakkâri'nin eğitim metodolojisi tasnif edilmiştir. Özellikle sohbet, rabîta ve vird gibi uygulamaların, Hakkâri'nin metodunda nasıl birer eğitim enstrümanına dönüştüğü incelenmiştir. Elde edilen bulgular ışığında, Seyyid Taha Hakkâri'nin metodunun "şeriat ve tarikat bütünlüğü" üzerine kurulu olduğu görülmüştür. Sonuç olarak, bu çalışmayla söz konusu irfan geleneğinin insan inşasındaki pratik ve teorik temellerinin, günümüz manevi eğitim modellerine ışık tutacak nitelikte olduğu saptanmıştır. Bu çalışma, Seyyid Taha Hakkâri'nin metodunu bütüncül bir bakışla sunarak literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Seyyid Taha Hakkari, Halidilik, Kalp Terbiyesi, İrfan, Manevi Rehberlik.

**THE METHOD OF GUIDANCE (IRSHAD) IN THE NAQSHBANDI-KHALIDI
TRADITION: THE CASE OF SEYYID TAHA**

The primary goal of Sufism is to purify the heart from everything other than God (masiva) and turn it into a mirror where divine truths are manifested. Throughout history, this goal has been pursued through various methodologies across different schools. In the Islamic spiritual tradition, this transformation has been deemed possible only through a deep-rooted system of discipline and the guidance of a competent master (murshid). One of the most powerful reflections of this general understanding of guidance (irshad) in the historical process emerged in the 19th century through Seyyid Taha Hakkari, as a branch of the Naqshbandi-Khalidi tradition. By conducting guidance activities across a vast geography—including Anatolia, the Caucasus, and the Middle

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, E-mail:
ihitiramagitoglu@gmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

East—he touched the spiritual worlds of thousands and deeply influenced the religious and cultural fabric of the region. Despite this intense impact, the pedagogical parameters of his method have not been sufficiently classified at an academic level.

The aim of this study is to examine Seyyid Taha Hakkari's methods of heart discipline and spiritual guidance from the perspective of the Khalidi tradition of wisdom (irfan). The study focuses on the spiritual disciplines, guidance methods, and fundamental approaches used by the master while educating the individual during the process of the spiritual journey (seyr-i suluk). This work is significant in terms of identifying the universal principles that his educational method can offer to contemporary spiritual quests and the psychological/spiritual needs of modern humanity. Its problem statement consists of determining how this deep-rooted spiritual methodology can be transformed into an educational discipline within today's chaotic atmosphere and defining its place in the literature.

In this research, "document analysis" and "literature review" methods—among qualitative research designs—have been adopted. The primary data sources of the study consist of academic works on Seyyid Taha Hakkari, hagiographies (manaqibnama), and correspondence records (mektubat) of the period. The obtained data were first handled by addressing the process of heart discipline theoretically, followed by a classification of Seyyid Taha Hakkari's educational methodology. Specifically, it was examined how practices such as conversation (sohbet), spiritual connection (rabita), and daily recitations (vird) were transformed into educational instruments in Hakkari's method.

In light of the findings, it has been observed that Seyyid Taha Hakkari's method is built upon the "integrity of Sharia and Tariqa." Consequently, this study has determined that the practical and theoretical foundations of the aforementioned tradition of wisdom in "human construction" are capable of shedding light on contemporary spiritual education models. This work aims to contribute to the literature by presenting Seyyid Taha Hakkari's method through a holistic perspective.

Keywords: Seyyid Taha Hakkari, Khalidism, Heart Discipline, Irfan (Gnosis), Spiritual Guidance..

**KASTAMONU'DAN BURSA'YA ULAŞAN NEFES: MUHAMMED ŞEVKÎ
EFENDİ VE ŞÂBÂNİYE DERGÂHI**
Halil BOZKURT*

Halvetiyye, İslâm dünyasında geniş bir coğrafyaya yayılarak kurumsal bir yapı kazanmış tarikatlardan biridir. Tarihsel gelişim süreci içerisinde dört ana kola ayrılmış; bu ana kollar da zamanla kendi bünyelerinde farklı şubelerin teşekkülüne zemin hazırlamıştır. Şâbânîyye, Halvetiyye'nin Cemâliyye koluna bağlı bir şube olarak XVI. yüzyılda Kastamonu merkezli biçimde ortaya çıkmıştır. Kuruluşunun ardından hem Anadolu'da hem de Anadolu dışındaki bazı bölgelerde yayılım gösteren Şâbânîyye, bağlı bulunduğu Halvetî gelenek gibi zamanla çeşitli alt kollara ayrılarak çok katmanlı bir tasavvufî yapı hâline gelmiştir. Şâbânîyye bünyesinde teşekkül eden kollardan biri Çerkeşiyye'dir. Mustafa Çerkeşî'ye nispet edilen bu kol, zamanla kendi içinde iki ana şubeye ayrılmıştır. Bu şubelerden biri, Kuşadalı İbrâhim Efendi'ye nispet edilen Kuşadaviyye koludur. Kuşadalı İbrâhim Efendi'nin halifeleri arasında yer alan Muhammed Şevkî Efendi ise Bursa'daki tek Şâbânî dergâhında irşad faaliyetini sürdüren mürşid olarak temayüz etmiştir. Kaynaklarda, Kuşadalı İbrâhim Efendi'nin en yoğun şekilde mektuplaştığı müridinin Muhammed Şevkî Efendi olduğu belirtilmektedir. Söz konusu mektuplarda mürşidin, müridine tasavvufî terbiye, ahlâk ve seyrüsülük sürecine dair çeşitli tavsiyelerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Muhammed Şevkî Efendi'ye ait müstakil bir eserin günümüze ulaşmadığı ifade edilmektedir. Muhammed Şevkî Efendi'nin tasavvufî görüşlerini doğrudan kaleme aldığı müstakil eserler üzerinden değil, şeyhi tarafından kendisine gönderilen mektuplar aracılığıyla takip etmek mümkündür. Bu mektuplar, onun manevî terbiyesine, seyrüsülük anlayışına ve irşad üslubuna dair önemli ipuçları sunmaktadır. Postnişînliğini yürüttüğü Şâbânîyye dergâhı diğer adıyla Şevkiyye dergâhı Şeyh Şâbân-ı Velî'nin tasavvufî mirasının Bursa'ya intikalinde belirleyici bir rol üstlenmiştir. Söz konusu dergâhta Muhammed Şevkî Efendi'nin, cuma geceleri müridânına Mesnevî okuttuğu, zikir meclisleri tertip ettiği ve Farsça dersleri verdiği bilinmektedir. Bunun yanında Bursa'da Çelebi Sultan Camii'nde imamlık görevini de icra etmiştir. Vefatının ardından dergâhın postuna sırasıyla damadı Şeyh İbrâhim Efendi, ardından Mehmed Şevkî Efendi ve son olarak Bâkî Efendi geçerek irşad hizmetini sürdürmüştür. Muhammed Şevkî Efendi, 1275/1858 yılı Muharrem ayında Bursa'da vefat etmiş ve Nimetullah Efendi Türbesi'nin karşısına defnedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kastamonu, Bursa, Şâbânîyye, Kuşadalı İbrahim Efendi, Muhammed Şevki Efendi.

**A SPIRITUAL BREATH EXTENDING FROM KASTAMONU TO BURSA:
MUHAMMAD ŞEVKÎ EFENDI AND THE ŞÂBÂNİYYE LODGE**

The Halvetiyye is one of the Sufi orders that attained an institutional structure by spreading across a wide geographical area in the Islamic world. In the course of its historical development, it was divided into four principal branches, each of which subsequently gave rise to various sub-branches within its own structure. The Şâbânîyye emerged in the sixteenth century in Kastamonu as a branch of the Cemâliyye line of the Halvetiyye. Following its establishment, it expanded not only throughout Anatolia but also into certain regions beyond it. Similar to the broader Halvetî tradition to which it belongs, the Şâbânîyye gradually developed into a multi-layered Sufi structure through the formation of several sub-branches. One of the branches that developed within the Şâbânîyye is the Çerkeşiyye, attributed to Mustafa Çerkeşî. Over time, this branch itself was divided into two principal sub-branches. One of these is the Kuşadaviyye, associated with Kuşadalı İbrâhim Efendi. Among the deputies of Kuşadalı İbrâhim Efendi, Muhammad

*Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmeni, E-mail: hllbzkr52@gmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

Şevkî Efendi distinguished himself as the spiritual guide who carried out irshad activities at the only Şâbânî lodge in Bursa. Sources indicate that Muhammad Şevkî Efendi was the disciple with whom Kuşadalı İbrâhim Efendi corresponded most extensively. These letters contain various instructions and counsels concerning Sufi training, ethics, and the process of spiritual wayfaring. No independent written work authored by Muhammad Şevkî Efendi has survived to the present. Consequently, his Sufi views can be traced not through autonomous treatises but through the letters addressed to him by his master. These correspondences provide significant insights into his spiritual formation, understanding of the Sufi path, and method of guidance. The Şâbâniyye lodge over which he served as postnişin also known as the Şevkiyye lodge played a decisive role in transmitting the Sufi legacy of Shaykh Şâbân-ı Velî to Bursa. It is reported that Muhammad Şevkî Efendi regularly read and taught the Mathnawi to his disciples on Friday nights, organized dhikr gatherings, and offered instruction in Persian. In addition to his activities within the lodge, he also served as the imam of the Çelebi Sultan Mosque in Bursa. After his death, the spiritual leadership of the lodge passed successively to his son-in-law Shaykh İbrâhim Efendi, then to Mehmed Şevkî Efendi, and finally to Bâkî Efendi, who continued the irshad activities. Muhammad Şevkî Efendi passed away in Bursa in the month of Muharram 1275/1858 and was buried opposite the tomb of Nimetullah Efendi.

Keywords: Kastamonu, Bursa, Sha' bâniyya, Kuşadalı İbrâhîm Efendi, Muḥammad Şevkî Efendi.

**SON DÖNEM KASTAMONU ÂLİMLERİNDEN MUSA ÖZDAĞ'IN
(Ö.1953/2023) VAHDET-İ VÜCÛD VE VAHDET-İ ŞÜHÛD HAKKINDAKİ
GÖRÜŞLERİ**

Asuman ÜNAL ÖCAN*

Son dönem Kastamonu âlimlerinden Mehmet Feyzi Şallıoğlu'nun (ö.1912/1989) talebesi olan, yazdıkları ve söylemleriyle onun tanınması ve fikirlerinin aktarımı noktasında önemli rol üstlenen Musa Özdağ'ın birçok eseri bulunmaktadır. Eserlerinde dini konular başta olmak üzere hayatın her alanına değinen Özdağ'ın ağırlık verdiği sahalardan bir tanesini de tasavvuf oluşturmaktadır. Çünkü hocası Şallıoğlu, Ömer Fazıl Aköz (ö. 1889/1952)kanalıyla Esat Erbilî'ye (ö. 1847/1931) bağlı bulunmakta; aynı zamanda Bediüzzaman Said Nursî'nin (ö. 1878/1960) talebeleri arasında yer almaktadır. Bu bağlamda selefenden intikal eden tasavvufî mirası, kendi yorumuyla eserlerine yansıtan Özdağ, tasavvufun temel anlayışlarından olan vahdet-i vücûd ve vahdet-i şühûd hakkında da değerlendirmelerde bulunmaktadır. Zira bu düşünce sistemleri, tasavvuf tarihinin bir dönemine isim olacak kadar tasavvuf düşüncesini etkilediği gibi, günümüzde de önemini korumaktadır. Çünkü bu yaklaşımlar, insanlığın kadim meselesi olan Allah, kâinat ve insan ilişkisini açıklamaya çalışmakta; varlığın keyfiyetini ve gerçekliğini sorgulamaktadır. Bundan dolayı da asırlardır ilmî cazibesini korumaktadır. Bu bağlamda vahdet-i vücûd ve vahdet-i şühûd hakkında detaylı tahlillere yer veren Özdağ, İbnü'l-Arabî'yi (ö. 638/1240) tasavvuf büyükleri arasında kabul etmekle beraber; bu konuda İmâm-ı Rabbânî (ö. 1034/1624) çizgisinde yer almaktadır. Eserlerinde Rabbânî'nin Kur'ân-sünnet ve Ehl-i Sünnet vurgusuna sık sık atıf yapan Özdağ, vahdet-i vücûd anlayışını, daimi zikir neticesinde meydana gelen sekre dayalı bir hata olarak değerlendirmekte; Allah'ın en büyük âyeti olan kâinat ve eşyanın gerçekliğini reddetmeyi muazzam bir yanılsama olarak ele almaktadır. Son olarak ise vahdet-i şühûd düşüncesinin şer'i esaslara en uygun ve selametli yol olduğunu ifade etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Vahdet-i Vucûd, Vahdet-i Şühûd, İmam Rabbânî, Musa Özdağ.

**THE VIEWS OF MUSA ÖZDAĞ (D. 1953/2023), ONE OF THE LATE PERIOD
SCHOLARS OF KASTAMONU, ON THE UNITY OF EXISTENCE AND THE UNITY
OF WITNESSING**

Musa Özdağ, a student of Mehmet Feyzi Şallıoğlu (d. 1912/1989), one of the recent scholars of Kastamonu, has written many works that have played an important role in promoting his teacher's recognition and disseminating his ideas. In his works, Özdağ touches on all areas of life, primarily religious topics, and one of the areas he focuses on is Sufism. This is because his teacher, Şallıoğlu, was affiliated with Esat Erbilî (d. 1847/1931) through Ömer Fazıl Aköz (d. 1889/1952); he was also among the students of Bediüzzaman Said Nursî (d. 1878/1960). In this context, Özdağ, who reflects the Sufi heritage inherited from his predecessors in his works through his own interpretation, also offers assessments on the fundamental concepts of Sufism, namely wahdat al-wujud (unity of existence) and wahdat al-shuhud (unity of witnessing). These systems of thought have influenced Sufi thought to such an extent that they gave their name to a period in the history of Sufism, and they retain their importance today. This is because these approaches attempt to explain the age-old question of humanity: the relationship between Allah, the universe, and man; they question the nature and reality of existence. For this reason, it has retained its scientific appeal for centuries. In this context, Özdağ, who provides detailed analyses of wahdat al-wujud and wahdat al-shuhud, accepts Ibn al-Arabi (d. 638/1240) among the great Sufis; however, he follows the line of Imam Rabbani (d. 1034/1624) on this subject. Frequently

*Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, Kastamonu İl Müftülüğü, E-mail: asumanunalozcan@gmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

referring to Rabbani's emphasis on the Qur'an, Sunnah, and Ahl al-Sunnah in his works, Özdağ evaluates the concept of wahdat al-wujud as an error based on seclusion resulting from constant remembrance; he considers the denial of the reality of the universe and objects, which are Allah's greatest signs, as a tremendous delusion. Finally, he states that the concept of wahdat al-shuhud is the most appropriate and safe path in accordance with Islamic principles.

Keywords: Sufism, Unity of Existence, Unity of Witnessing, Imam Rabbani, Musa Özdağ.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

1925 YILI VE SONRASINDA KASTAMONU'DAN TEKKE MANZARALARI

Fatıma Elif İBRAHİMOĞLU*

Kastamonu, Anadolu'nun dört kutbundan biri sayılan Şeyh Şa'bân-ı Velî etrafında gelişen Halvetiyye'nin Şa'bâniyye kolunun merkezi olması ve pek çok farklı tarîkate ev sahipliği yapması sebebiyle Osmanlı döneminde tasavvufî hayatın en canlı yaşandığı şehirlerden biri olmuştur. Şehir cumhuriyetin ilanından hemen sonra, 1925 yılında Anadolu'da sosyal ve dinî hayatı derinden etkileyen yasal düzenlemelerden birine de şahitlik etmiştir. Nitekim Mustafa Kemal Atatürk, tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasını kanunlaştıracak olan nutku meşhur Kastamonu ziyareti esnasında irat ederek halka duyurmuştur. Bu olay hem tasavvuf ve tarikatlar tarihi hem de Kastamonu şehir tarihi açısından önem arz etmektedir.

Bildirinin konusunu 30 Kasım 1925 tarihinde yürürlüğe giren 677 sayılı kanunla tekkelerin kapatılması süreci ve sonrasında hem Kastamonu Mevlevîhanesi, Şeyh Şa'bân-ı Velî Dergâhı ve Hâlidî Dergâhı başta olmak üzere Kastamonu'daki birkaç tekkenin durumu hem de tekkelerle bağlantılı olarak Meclis-i Mebusan üyelerinden Ahmet Mahir Efendi gibi dönemin öne çıkan sûfî şahsiyetlerinin bu dönüşüm karşısındaki tutumu oluşturmaktadır. Kanundan önce mevcut ve aktif olan tekkelerin bazıları başka kurum ve şahıslara satılmış; bazıları ise yıkılarak arazisi müsait olanların yerine okullar yapıldığı bilinmektedir. Yasağın ilk muhatabı olan şehrin o dönemki tasavvufî hayatına bir bakış atmanın amaçlandığı çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır. Konu bilimsel veriler ışığında araştırılarak analiz edilmiştir. Araştırma kapsamı coğrafi olarak Kastamonu'nun Merkez ilçesiyle sınırlandırılmıştır. Sonuç olarak, 1925 yılı ve sonrasında Kastamonu; bir yandan köklü bir geleneğin hukukî olarak sonlanışına, diğer yandan ise bu irfan birikiminin toplumsal hafızadaki tezahürlerine tanıklık eden bir şehir olarak değerlendirilmektedir. Bildirinin daha derin ve kapsamlı araştırmaların yapılacağı başka çalışmalara vesile olması umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Tarikat, Kastamonu, Tekke, 1925.

SCENES OF SUFI LODGES FROM KASTAMONU IN 1925 AND BEYOND

Kastamonu, due to being the center of the Sha'bâniyya branch of the Khalwatiyya order, which developed around Shaykh Sha'bân Walî, considered one of the four pillars of Anatolia, and hosting many different Şûfî orders, was one of the cities where Şûfî life was most vibrant during the Ottoman period. Immediately after the proclamation of the Republic, in 1925, the city witnessed one of the legal regulations that profoundly affected social and religious life in Anatolia. Indeed, Mustafa Kemal Atatürk delivered his famous speech during his visit to Kastamonu, announcing to the public the legalization of the closure of Şûfî lodges, zâwiyas, and tombs. This event is significant both for the history of Şûfism and Şûfî orders and for the history of Kastamonu city.

The subject of this paper is the process of closing down dervish lodges with Law No. 677, which came into effect on November 30, 1925, and the subsequent situation of several lodges in Kastamonu, primarily the Kastamonu Mawlawî Lodge, the Shaykh Sha'bân Walî Lodge, and the Khâlidî Lodge, as well as the attitudes of prominent Şûfî figures of the time, such as Ahmet Mahir Efendi, a member of the Parliament, towards this transformation. It is known that some of the lodges that existed and were active before the law were sold to other institutions and individuals; others were demolished, and schools were built in place of those whose land was suitable. This

*Arş. Gör, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tasavvuf Ana Bilim Dalı. E-mail: feibrahimoglu@kastamonu.edu.tr.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

study, which aims to provide an overview of the Şûfî life of the city at that time, the first target of the ban, utilizes the document analysis method, one of the qualitative research methods. The subject has been researched and analyzed in light of scientific data. The scope of the research is geographically limited to the central district of Kastamonu.

In conclusion, Kastamonu in 1925 and thereafter; It is considered a city that witnesses, on the one hand, the legal end of a long-standing tradition, and on the other hand, the manifestations of this accumulated wisdom in the social memory. It is hoped that this statement will pave the way for further studies that will conduct deeper and more comprehensive research.

Keywords: Sufism, Tariqat (Sufi order), Kastamonu, Tekke (Sufi lodge), 1925.

**ŞEYH ŞÂBÂN-I VELÎ'NİN KASTAMONU'DAKİ SOSYO-EKONOMİK VE
DİNİ HAYAT ÜZERİNE ETKİLERİNİN İNCELENMESİ**

Ahmet Mete AYHAN* - Mustafa GÜNERİGÖK*

Bu araştırmanın temel amacı, Şeyh Şâbân-ı Velî Hazretleri'nin Kastamonu ilindeki bireylerin sosyal ve dini hayatları üzerindeki etkilerini incelemektir. Çalışmanın odak noktası, Şeyh Şâbân-ı Velî türbesinin ve çevresindeki dini, sosyal ve ekonomik faaliyetlerin halk üzerindeki etkilerini anlamaktır. Araştırmanın hedefleri arasında, türbenin Kastamonu'da halk dindarlığı üzerindeki etkileri, türbenin sosel yaşama katkıları ve inanç turizmiyle birlikte yerel ekonomiye olan etkilerinin analiz edilmesi yer almaktadır. Bilindiği üzere Mevlana, Yunus Emre Hacı Bektaşî Veli Hz. gibi tasavvufî şahsiyetler yaşadıkları veya vefat ettikleri bölge halkının sosyal ve dini hayatında birçok olumlu etkiler bırakmıştır. Bu etkilerin tespit edilerek bilimsel çalışmalarca ortaya konulması tasavvuf alanındaki şahsiyetlerin daha iyi anlaşılması açısından bir basamak olabilir. Literatürde benzer çalışmalar yer alsa da Şeyh Şâbân-ı Velî Hazretleri'nin Kastamonu ili halkının sosyal ve dini hayatı üzerindeki etkisini inceleyen çalışmaların yetersizliği araştırmanın önemi ve özgün değerini ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın özgün değeri, Şeyh Şâbân-ı Velî Hazretleri'nin Kastamonu ilindeki sosyal, dini ve ekonomik etkilerini kapsamlı bir şekilde incelemesi ve günümüzde tasavvuf büyüklerine yönelik yanlış anlamaların ve yüzeysel yaklaşımların düzeltilmesi amacıyla, Şeyh Şaban Veli Hz. örneğinde tasavvufun sosyolojik ve ekonomik etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır ve bu örneği bir makyas kabul edip ülkemizde bulunan diğer değerli şahsiyetlerin bulundukları mekâna bıraktıkları toplumsal sosyolojik ve dini izdüşümleri hakkında bu tarz çalışmalar yapılabilmesi adına bir tür örneklik kazandırmak, türbenin sadece dini bir merkez olmanın ötesinde, Kastamonu'nun yerel ekonomisine, sosyal yapısına ve turizm sektörüne nasıl katkı sağladığını incelemek ve literatürdeki bu alana ait boşluğu doldurmaktır.

Anahtar Kelimeler: İnanç turizmi, Din sosyolojisi, Tasavvuf, Şeyh Şâbân-ı Velî, Kastamonu.

**AN EXAMINATION OF THE INFLUENCE OF SHEIKH SHABAN-I VELI ON
THE SOCIO-ECONOMIC AND RELIGIOUS LIFE IN KASTAMONU**

This study aims to examine the effects of Sheikh Şâbân-ı Velî on the social, religious, and economic life in Kastamonu. As one of the significant representatives of the Anatolian Sufi tradition, Sheikh Şâbân-ı Velî is regarded not only as a religious figure but also as an important spiritual personality who shaped the social memory and cultural identity of Kastamonu. Within the scope of the research, the effects of the Sheikh Şâbân-ı Velî Tomb on public religiosity, social solidarity, cultural interaction, and faith tourism were evaluated from a sociological perspective. In this respect, the study presents an interdisciplinary approach that brings together the fields of theology and sociology. Previous studies on Sheikh Şâbân-ı Velî have generally focused on faith tourism, Sufi history, and tomb culture, while studies directly examining his influence on the social and economic structure of the people of Kastamonu remain limited. Therefore, this research aims to contribute to filling this gap in the literature. The research was conducted as a case study within the framework of qualitative research methods. Semi-structured interviews were used during the data collection process. The sample of the study consisted of 12 participants living in Kastamonu who embrace the teachings of Sheikh Şâbân-ı Velî, visit the tomb, or are involved in the social and economic activities surrounding the tomb. The preliminary findings of the study

*Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, E-mail: ahmet.ayhan1@ogr.sakarya.edu.tr.

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, E-mail: mgunerigok@sakarya.edu.tr.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

indicate that Sheikh Şâbân-ı Velî holds a significant place in the religious memory of Kastamonu and has an important influence on social solidarity and cultural belonging. Economically, the tomb contributes particularly to the local tradesmen around the shrine area, although its impact on the overall city economy remains relatively limited. Socially, the tomb occupies a central position in various cultural activities and collective social rituals within the city.

Keywords: Faith Tourism, Sociology of Religion, Sufism, Sheikh Şâbân-ı Velî, Kastamonu

**DİNLER TARİHİ PERSPEKTİFİNDEN DİN-BİLİM İLİŞKİSİ: MUCİZE
KAVRAMI ÜZERİNE TARİHSEL VE METODOLOJİK BİR ANALİZ**

Aykut ÖZER*

Bu bildiri, din ile bilim arasındaki ilişkinin en yoğun tartışma alanlarından biri olan mucize kavramını dinler tarihi, teoloji ve bilim felsefesi perspektiflerinden ele almaktadır. Çalışmanın temel problemi, modern dönemde yaygınlık kazanan “zorunlu çatışma” tezinin tarihsel ve epistemolojik geçerliliğinin sorgulanmasıdır. Bu bağlamda araştırma, din-bilim ilişkisinin evrensel ve değişmez bir çatışma modeli üzerinden okunamayacağını; aksine farklı kültürel ve düşünsel bağlamlarda sentez, gerilim ya da paralellik biçimlerinde tezahür ettiğini ortaya koymayı amaçlanmaktadır. Çalışmanın önemi, mucize tartışmasını yalnızca teolojik bir mesele olmaktan çıkarak ontolojik ve epistemolojik bir zemine taşımasında yatmaktadır. İlk bölümde Antik Mezopotamya’dan Antik Yunan’a ve İslam kelâmına uzanan tarihsel süreçte din ile rasyonel düşüncenin karşılıklı etkileşimi ele alınmaktadır. İkinci bölümde mucize kavramı, Mircea Eliade’nin “hierophani” yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilmekte; ayrıca David Hume ve Baruch Spinoza’nın mucize eleştirileri analiz edilmektedir. Üçüncü bölümde ise Aristoteles’in teleolojik doğa anlayışından modern mekanik tasavvura geçişin mucize kavramını nasıl dönüştürdüğü incelenmekte; Albert Einstein’ın evrenin rasyonel kavranabilirliğini “asıl mucize” olarak nitelemesi üzerinden alternatif bir yorum geliştirilmektedir. Çalışma, literatür analiziyle sınırlı olup ampirik veri içermemektedir. Sonuç olarak din ile bilimin zorunlu rakipler olmadığı; mucize tartışmasının doğanın mahiyeti, nedensellik ve insan aklının konumuna dair derin bir metafizik sorun olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Din, Bilim, Mucize, Metodoloji.

**THE RELATIONSHIP BETWEEN RELIGION AND SCIENCE FROM THE
PERSPECTIVE OF THE HISTORY OF RELIGIONS: A HISTORICAL AND
METHODOLOGICAL ANALYSIS OF THE CONCEPT OF MIRACLE**

This paper examines the concept of miracle, one of the most intense areas of debate in the relationship between religion and science, from the perspectives of the history of religions, theology, and the philosophy of science. The primary problem of the study is to question the historical and epistemological validity of the "inevitable conflict" thesis that gained prominence in the modern era. In this context, the research aims to demonstrate that the religion-science relationship cannot be interpreted through a universal and unchanging model of conflict; rather, it manifests in forms of synthesis, tension, or parallelism across different cultural and intellectual contexts. The significance of the study lies in elevating the debate on miracles beyond a purely theological issue to an ontological and epistemological ground. The first section discusses the mutual interaction between religion and rational thought in the historical process extending from Ancient Mesopotamia to Ancient Greece and Islamic theology (kalâm). The second section evaluates the concept of miracle within the framework of Mircea Eliade’s "hierophany" approach and analyzes the critiques of miracles by David Hume and Baruch Spinoza. The third section examines how the transition from Aristotle’s teleological understanding of nature to the modern mechanical worldview transformed the concept of miracle, developing an alternative interpretation based on Albert Einstein’s characterization of the rational comprehensibility of the universe as the "actual miracle". This study is limited to literature analysis and does not include

*Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Dinler Tarihi Ana Bilim Dalı.
E- mail: thedkb1990@hotmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

empirical data. In conclusion, it has been determined that religion and science are not inevitable rivals; the debate on miracles is a profound metaphysical issue concerning the nature of nature, causality, and the position of the human mind.

Keywords: History of Religions, Religion, Science, Miracle, Methodology.

**TENZİH VE MİTOLOJİ BAĞLAMINDA LOGOS VE HAKİKAT-İ
MUHAMMEDİYYE NAZARİYESİNE TEOLOJİK BİR YAKLAŞIM**

Mete AKCAN* İsmail BULUT*

Bu bildiri, Hristiyan teolojisi ve Eski Yunan felsefesinde merkezi bir konuma sahip olan "Logos" (Kelâm) doktrini ile İslâm tasavvuf düşüncesindeki "Hakikat-i Muhammediyye" veya "Nûr-ı Muhammedî" nazariyesi arasındaki ontolojik, kavramsal ve felsefi benzerlikleri, kelâmî bir perspektiften analiz etmeyi hedeflemektedir. "İlk yaratılan varlık", "Akıl-ı Evvel" veya "İlâhî Kelâm" şeklinde tezahür eden bu kavram, tarihsel süreçte yalnızca Hristiyanlık ve İslâm tasavvufuyla sınırlı kalmamış; Babil'in ezoterik geleneklerinden Antik Yunan felsefesine, İskenderiyeli Philo'nun sistemleştirdiği Yahudi teolojisine kadar pek çok kadim kültürde farklı formlarla ifade edilmiştir. Bu düşüncenin neredeyse evrensel bir arketip haline gelmesinin temel nedeni, beşerî idrakin mahiyeti gereği, mutlak aşkın olan Tanrı ile sonlu ve maddî âlem arasında bir ilişki kurabilme ihtiyacıdır. İnsan, duyularla kavranamayan Yaratıcıyı ancak kendi tecrübe dünyasına ait benzerlikler üzerinden anlamlandırmaya meyilli olduğu için, ilâhî feyzin tecelli ettiği, Tanrı ile âlem arasında bir köprü vazifesi gören bir ilk vasıta tasavvur etme ihtiyacı hissetmiştir.

Bu çalışmanın amacı, kadim kültürlerde önemli bir konuma sahip olan Logos düşüncesi ile İslâm tasavvufundaki tezahürü olarak kabul edilen Hakikat-i Muhammediyye (Nûr-ı Muhammedî) nazariyesini, kelâmî bir perspektiften analiz etmektir. Çalışmada, söz konusu iki öğreti arasındaki ontolojik, kavramsal ve felsefi benzerlikler, karşılaştırmalı ve kavramsal analiz yöntemiyle incelenmektedir. Bu bağlamda, sûfiler tarafından varlığın temel ilkesi ve bütün varlıkların özü olarak nitelendirilen Nûr-ı Muhammedî telakkisinin anlaşılabilmesi için, Hristiyanlıktaki Logos'un Hz. İsa'da bedenleşmesi (enkarnasyon) inancıyla karşılaştırmalı bir analiz yapılması önem arz etmektedir. Bu karşılaştırma, her iki öğretinin de Tanrı-âlem ilişkisini açıklamak üzere kullandığı ontolojik araçların yapısal benzerliklerin kelâmî ilkeler açısından yeniden değerlendirilmesine imkân sağlamayı hedeflemektedir. Bu yönüyle çalışma, Logos doktrini ile Hakikat-i Muhammediyye teorisi arasındaki teolojik paralellikleri kelâm geleneğinin tenzih ve tevhid vurgusu çerçevesinde tartışmaya açmaktadır.

Bu karşılaştırmalı analiz, Hristiyanlığın Logos doktrini ve Hz. İsa'nın ulûhiyetine karşı kelâmcıların geliştirdiği tenzih merkezli eleştirinin, aynı mantıksal ve teolojik tutarlılıkla tasavvuftaki Hakikat-i Muhammediyye nazariyesine de uygulanabilirliğini sorgulaması bakımından ayrı bir önem taşımaktadır. Bildiri, bu yönüyle kelâm geleneğinin tevhid ve tenzih vurgusunun, İslâm düşüncesindeki içkin bir nazariyeye yönelik eleştirel potansiyelini tartışmaya açarak disiplinlerarası bir eleştiri imkânı sunmaktadır.

"Hakikat-i Muhammediyye", özü itibarıyla Yeni Eflâtunculuğun sudûr teorisi ve Hristiyan Logos inancının etkisiyle gelişen, uydurma rivayetlerle temellendirilmeye çalışılan, tasavvuf ve İslâm Edebiyatı alanlarında karşılık bulan bir kavramdır. Peygamberi kâinatın yaratılış sebebi olan kozmik ve ezelî bir varlığa dönüştüren her mitolojik kurgu, Kur'an'ın ısrarla vurguladığı "beşer peygamber" hakikatiyle ve Yaratıcı-yaratılan ontolojik ayrımını koruyan Kelâm'ın tenzih ilkesiyle çelişki arz etmektedir. Bu yönüyle bildiri, kelâm ilminin tenzih merkezli yaklaşımını merkeze alarak yalnızca İslâm dışı teolojik doktrinlere değil, İslâm düşüncesi içerisindeki bazı metafizik yorumlara da yönelik eleştirel bir perspektif sunmayı hedeflemektedir.

*Arş. Gör., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kelam Ana Bilim Dalı. E-mail: mete_akcan_41@hotmail.com.

* Prof. Dr., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kelam Ana Bilim Dalı. E-mail: ismailbulut@hitit.edu.tr.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

Anahtar Kelimeler: Kelam, Tasavvuf, Hristiyanlık, Logos, Hakikat-i Muhammediyye.

**A THEOLOGICAL APPROACH TO THE THEORY OF THE LOGOS AND THE
HAQÎQAT-I MUHAMMADIYYA IN THE CONTEXT OF TRANSCENDENCE AND
MYTHOLOGY**

This paper examines the ontological, conceptual and philosophical connections between the "Logos" (Kalâm), which holds a central position in Christian theology and Ancient Greek philosophy, and the theory of "Haqîqat-i Muḥammadiyya" or "Nūr-ı Muḥammadî" in Islamic Sufi thought. This concept, which manifests as the "first created being", the "First Intellect" or the "Divine Word", has not been confined solely to Christianity and Islamic mysticism throughout history; but has been expressed in various forms across many ancient cultures, ranging from the esoteric traditions of Babylon to Ancient Greek philosophy, and the Jewish theology systematised by Philo of Alexandria. The fundamental reason for this idea becoming almost a universal archetype lies in the nature of human perception: the need to establish a connection between the absolutely transcendent God and the finite, material world. Since humans are inclined to comprehend the Creator—who cannot be grasped through the senses—only through analogies drawn from their own experiential world, they have felt the need to conceive of a primary intermediary that serves as a bridge between God and the universe, through which divine grace is manifested.

The aim of this study is to analyse, from a theological perspective, the concept of Logos—which holds a significant position in ancient cultures—and the theory of Haqîqat-i Muḥammadiyya (Nūr-ı Muḥammadî), which is regarded as its manifestation in Islamic Sufism. In this study, the ontological, conceptual and philosophical similarities between these two doctrines are examined using comparative and conceptual analysis methods. In this context, to understand the concept of Nūr-ı Muḥammadî—which Sufis describe as the fundamental principle of existence and the essence of all beings—it is essential to conduct a comparative analysis with the Christian belief in the incarnation of the Logos in Jesus Christ. This comparison aims to facilitate a re-evaluation of the structural similarities in the ontological tools employed by both teachings to explain the God-world relationship, from the perspective of theological principles. In this respect, the study opens up a discussion on the theological parallels between the doctrine of the Logos and the theory of the 'Haqîqat-i Muḥammadiyya' within the framework of the theological tradition's emphasis on transcendence and unity.

This comparative analysis is of particular significance in that it examines whether the critique centred on transcendence—developed by the Kalâm scholars against the Christian doctrine of the Logos and the divinity of Jesus—can be applied with the same logical and theological consistency to the theory of the 'Haqîqat-i Muḥammadiyya' in Sufism. In this respect, the paper opens up a discussion on the critical potential of the Kalâm tradition's emphasis on tawḥîd and tanzîh towards an intrinsic theory within Islamic thought, thereby offering an opportunity for interdisciplinary critique.

"Haqîqat-i Muḥammadiyya" is, in essence, a concept that developed under the influence of Neoplatonism's theory of emanation and the Christian belief in the Logos, and which attempts to be grounded in fabricated traditions; it finds its counterpart in the fields of Sufism and Islamic literature. Any mythological construct that transforms the Prophet into a cosmic and eternal being—the cause of the creation of the universe—contradicts the truth of the 'human prophet' so emphatically emphasised by the Qur'an, as well as the principle of transcendence in Islamic theology (Kalâm), which upholds the ontological distinction between the Creator and the created. In this regard, the paper aims to present a critical perspective not only on non-Islamic theological

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŐA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

doctrines but also on certain metaphysical interpretations within Islamic thought, by centring on the Kalâm discipline's approach centred on tanzîh.

Keywords: Kalâm, Sufism, Christianity, Logos, Haqîqat-i Muḥammadiyya.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

**EZELÎ HİKMET ANLAYIŞI VE HAKİKAT PROBLEMİ ÜZERİNE: FRİTHJOF
SCHUON VE İBN ARABÎ**
Fatma Zehra SELVÎ ONAY*

Gelenekselci Ekol düşünürleri, İslam geleneğinde el-Hikmetü'l-Hâlidîyye, Hint geleneğinde ise Sanatana Dharma olarak yaşatıldığına inandıkları Ezeli Hikmet anlayışını Batı'da yeniden canlandırma girişiminde bulunmuşlardır. Gelenekselci Ekol'e mensup düşünürler, bu anlayıştan hareketle dinlerin zahirde farklı, özde ise ortak bir hakikate dayandığını savunmuşlardır. Bu bildirinin amacı, Gelenekselci Ekol temsilcilerinden Frithjof Schuon'un dinlerin aşkın birliği anlayışı ile İbn Arabî'nin vahdet-i vücûd temelli din anlayışının hangi ölçüde ilişkilendirilebileceğini tartışmaktır. İbn Arabî'nin tasavvuf anlayışını Batı'ya tanıtan önemli isimlerden biri olarak görülen Schuon, ortodoks karakter taşıyan dinlerin aynı kaynaktan geldiğini ve Ezeli Hikmet'e dayanan bu dinlerin izafiyet alanında farklılaşmalar da öz itibarıyla aynı hakikati dile getirdiklerini ifade etmektedir. İbn Arabî, insanların Allah hakkındaki inançlarında ortaya çıkan görüş ayrılıklarını açıklarken, herkesin Hakk'ı kendi itikadının tasvirine ve istidadının gerektirdiği tarzda gördüğünü belirtir. Buna göre inancın doğruluk derecesi, onun genişliği ve darlığı oranında artsa ya da eksilse de bütün insanların inançlarında belli bir isabet payı bulunmaktadır ve isabet eden herkes ödüllendirilecektir. Bu çerçevede, Schuon'un dinler arasındaki biçimsel farklılıkları izafi düzeyde değerlendiren yaklaşımının, İbn Arabî'nin tecelli merkezli anlayışıyla belirli bir paralellik taşıdığı ileri sürülebilir. Bununla birlikte, bildiri bu paralellüğün sınırlarını ve dinlerin aşkın birliği anlayışının ortaya çıkardığı bazı temel problemleri tartışmayı hedeflemektedir. Özellikle dinler arasındaki farklılıkların yalnızca biçimsel düzeye indirgenip indirgenemeyeceği ve çatışan hakikat iddialarının nasıl açıklanabileceği soruları, dinlerin aşkın birliği anlayışının imkânı ve sorunları bağlamında ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ezeli Hikmet, Tecelli, İbn Arabî, Frithjof Schuon, Vahdet-i Vücûd.

**ON THE CONCEPT OF SOPHIA PERENNIS AND THE PROBLEM OF TRUTH:
FRITHJOF SCHUON AND IBN ARABI**

Thinkers of the Traditionalist School have attempted to revive the concept of Sophia Perennis in the West, a concept they believe is lived as al-Hikmat al-Khalidiyya in the Islamic tradition and as Sanatana Dharma in the Hindu tradition. Based on this understanding, thinkers belonging to the Traditionalist School argue that while religions differ exoterically, they are rooted in a common truth esoterically. This paper aims to discuss the extent to which the transcendent unity of religions approach of Frithjof Schuon, a prominent representative of the Traditionalist School, can be associated with Ibn Arabi's understanding of religion based on the unity of being. Schuon, regarded as one of the key figures who introduced Ibn Arabi's philosophy to the West, states that religions of an orthodox character originate from the same source. He asserts that although these religions diverge in the realm of relativity, they express the same essential truth based on the Perennial Philosophy. While explaining the differences of opinion that arise in human beliefs regarding God, Ibn Arabi states that everyone perceives "the Truth" (al-Haqq) in a manner dictated by their own capacity and the description of their personal creed. Accordingly, although the degree of a belief's correctness may increase or decrease in proportion to its breadth or narrowness, there is a certain share of "rightness" in all human beliefs, and everyone who attains this rightness will be rewarded. Within this framework, it can be argued that Schuon's

* Arş. Gör., Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Felsefe Tarihi Ana Bilim Dalı, E-mail: fatmazehraselvi@gmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŐA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

approach, which evaluates formal differences between religions at a relative level, bears a certain parallelism with Ibn Arabi's tajalli understanding. However, this paper aims to discuss the limits of this parallelism and some fundamental problems raised by the concept of the transcendent unity of religions. Specifically, questions regarding whether differences between religions can be reduced solely to a formal level and how conflicting truth claims can be explained will be addressed within the context of the possibilities and challenges of the transcendent unity of religions.

Keywords: Perennial Philosophy, Tajalli, Ibn Arabi, Frithjof Schuon, Unity of Being.

**HULÛL İNANCI: DİNSEL VE MİTOLOJİK KÖKENLERİ İLE TASAVVUF VE
GULAT-I ŞÎA (GALİYYE) GELENEĞİNDEKİ YANSIMALARI**

Mahmud ALKHAZOV*

Hulûl kelimesi sözlükte bir şeyi çözmek, bir yere intikal etmek veya yerleşmek anlamında kullanılmakla beraber Tanrı'nın, insan veya başka bir varlığın (hayvan, bitki vb.) fiziksel olarak bir insan bedeninde tezahür etmesi, manevi âlemden fiziksel âleme görünür hale gelmesi (inmesi) olarak ifade edilmektedir. Çeşitli dinler ve mitolojiler, tanrının insan veya hayvan şeklinde vücut bulup yeryüzüne indiğine dair anlatılar içermektedir. Geleneksel dinlerden tek tanrılı inançlara kadar geniş bir yelpazede kendini gösteren hulûl, bazen insan şeklinde, bazen hayvan şeklinde, belirli bir amaç için yeryüzünde doğaüstü bir gücün kısmi veya tam olarak ortaya çıkmasını (Enkarnasyon) ifade eder. İlahi gücün bilinçli olarak yeryüzüne inşi, özellikle Hinduizm ve Hristiyanlık gibi eski dinlerde belirgin bir biçimde kendini göstermektedir. Sünni İslam inancında, Tanrı'nın insan biçiminde vücut bulup yeryüzüne indiği anlamına gelen hulûl anlayışı ittifakla reddedilmektedir. Buna karşın, bazı tasavvuf tarikatlarında, Gulat-ı Şîa (Galiyye) mezhep ve tarikatlarında ile halk inanışlarında hulûl inancı kendine yer bulmuştur. Bu çalışmada, hulûl doktrininin dinsel ve mitolojik kökenleri, Sünni ve Şii gelenekleri içindeki Sufî tarikatları ve hareketleri üzerindeki etkisi bağlamında ele alınacaktır. Hulûl inancının söz konusu akımlarda nasıl ortaya çıktığı, hulûl ve ilgili anlayışların nasıl ve ne ölçüde etkili olduğu ya da hangi biçimlerde yansıdığı incelenecektir. Çalışmada ayrıca hulûl inancıyla bağlantılı olan vahdetül-vücûd, panteizm ve tecelli kavramları hulûl anlayışıyla karşılaştırılarak aralarındaki benzerlikler ve farklılıklar incelenecek; bu kavramlarla ilgili görüşler ele alınacak ve analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hulûl, Tasavvuf, Gulat-ı Şîa, Galiyye, Vahdetü'l-Vücûd, Panteizm, Tecelli, Enkarnasyon.

**THE BELIEF IN HULÛL: ITS RELIGIOUS AND MYTHOLOGICAL ORIGINS
AND REFLECTIONS IN SUFISM AND THE GULAT-I SHIA (GALIYYE) TRADITION**

The term hulûl is used in dictionaries to mean "to dissolve into something," "to transfer to a place," or "to settle," but in a religious context, it refers to God manifesting physically in a human or another being (animal, plant, etc.), becoming visible in the physical world from the spiritual realm (descent). Various religions and mythologies contain accounts of deities taking human or animal form and descending to the earth. Appearing across a wide spectrum, from traditional religions to monotheistic beliefs, hulûl sometimes takes human form, sometimes animal form, expressing the partial or complete manifestation of a supernatural power on earth for a specific purpose (incarnation). The conscious descent of divine power onto the earth is particularly evident in ancient religions such as Hinduism and Christianity. In Sunni Islamic belief, the notion that God takes human form and descends to earth—hulûl—is unanimously rejected. Nevertheless, the belief in hulûl finds a place in certain Sufî orders, Gulat-ı Shia (Galiyye) sects and orders, and popular traditions. This study examines the religious and mythological origins of the hulûl doctrine within the context of its influence on Sufî orders and movements in Sunni and Shia traditions. It explores how the belief in hulûl emerged within these movements, and to what extent or in what forms hulûl and related concepts have been influential or reflected. Additionally, the concepts associated with hulûl, such as wahdat al-wujud, pantheism, and tajalli (manifestation), will be compared with the hulûl understanding to examine their similarities and differences, and the views related to these concepts will be analyzed.

* Doktora Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, E-mail: mahmudalkazov62@gmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

Keywords: Hulûl, Sufism, Gulat-ı Shia, Galiyye, Wahdat al-Wujud, Pantheism, Tajalli, Incarnation.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

MESNEVÎ'YE GÖRE MEVLÂNÂ'NIN CEM' ve TEFRİKA (FARK) ANLAYIŞI
Eyyup AKDAĞ*

Mevlânâ, İslâm düşünce tarihinde hiç şüphesiz adından en çok söz ettiren müellif ve etkili şahsiyetlerin başında gelmektedir. Âlim, şâir ve sûfî kimliğiyle temeyyüz etmiş, görüş ve düşünceleri vefatından sekiz asra yaklaşan bir zaman geçmesine rağmen günümüzde hâlâ canlılığını artarak sürdürmektedir. Mevlânâ'nın da içinde bulunduğu sûfiler, genel olarak hâlâ dayalı manevî ilimlerle temeyyüz etmiş şahıslardır. Bu zümre mensupları tevhîdî hâl boyutunda idrak edilmesi gereken bir husus olarak kabul etmişler, tevhîdin hâlâ dayalı idrakini de kendilerine has bazı ıstılahlarla ifade etmişlerdir. Bu ıstılahlardan birisi cem'dir. Sûfiler, cem' derken aklın ötesinde, manevî zevk ve neşveye dayalı olarak tevhid idrakini yani Allah'a ermeyi, Allah'la ünsiyet kurmayı, onunla beraberliği ve yoğun olarak kalbî boyutta Allah'ı hissetmeyi kastederler. Bu hâlâ sahip kul, yoğun ilahî tecellilere maruz kalır, masıvayı ayırt etme gücünü kaybeder ve manevî sarhoşluk içine düşer. Kulun bu hâlden kurtulup, kendine gelme ve varlığı temyiz etme haline ise sûfiler tefrika/fark derler. Sûfilere göre hakiki manada tevhîdî idrak etmek cem', hakiki manada kulluğu ifa etmek ise tefrika hâlidir. Kul için her iki hâl yani hem cem' hem de tefrika hâlleri zorunludur. Cem' hâlini zevk etmeden yaşanan kulluk, eksik ve yetersiz, tefrikasız yani kulluğun olmadığı cem' hâli ise zındıklıktır. Bu çalışmada Mesnevî esas alınarak Mevlânâ'nın cem' ve tefrika (fark) anlayışı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Mevlânâ, Mesnevî, tevhîd, cem', tefrika.

**ACCORDING TO THE MATHNAWÎ, MAWLÂNÂ'S UNDERSTANDING OF
JAM' (UNITY) AND TAFRIQA (DIVISION)**

Mawlânâ is undoubtedly one of the most prominent authors and influential figures in the history of Islamic thought. Distinguished as a scholar, poet, and Şūfî, his views and thoughts remain increasingly relevant today, nearly eight centuries after his death. Şūfîs, including Mawlânâ, were generally distinguished by their mastery of spiritual knowledge based on experience. Members of this group considered the concept of Tawḥîd (Oneness of God) to be understood through experience, and they expressed this state-based understanding of Tawḥîd using their own unique terminology. One of these terms is "jam'" (union). When Şūfîs speak of "jam'" (union), they mean attaining the understanding of Tawḥîd (Oneness of God) based on spiritual pleasure and ecstasy, beyond the realm of reason; it means reaching God, establishing intimacy with God, being in His company, and intensely feeling God on a heart. A servant in this state is exposed to intense divine manifestations, loses the ability to distinguish between worldly things, and falls into spiritual intoxication. The state of the servant's liberation from this state, their regaining self-awareness, and their ability to discern existence, is called "tafriqa" (separation/difference) by Şūfîs. According to Şūfîs, truly understanding Tawḥîd is "jam'", while truly fulfilling servitude is the state of "tafriqa". Both states—"jam'" and "tafriqa"—are necessary for the servant. A state of "tafriqa" (servitude) experienced without the experience of "jam'" is incomplete and insufficient, while a state of "jam'" without "tafriqa" (servitude) is heresy. This study will attempt to reveal Mawlânâ's understanding of unity and separation (difference), based on the Mathnawî.

*Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tasavvuf Ana Bilim Dalı. E-mail: eyyupakdag5@hotmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

ENDÜLÜS BENİ AHMER DÖNEMİ ZÜHD ŞİİRİ

Gülbahar AVCI*

Endülüs medeniyetinin son sığınağı olan Gırnata'da, Beni Ahmer (Nasrîler) dönemi, dini düşüncenin ve İslam şeriatının toplumun kimliğini belirlediği bir evredir. Bu çalışma, devletin Gırnata Krallığı ile sınırlanması, yoğun Hristiyan baskıları ve saraydaki siyasi yozlaşmaların bir neticesi olarak gelişen zühd ve tasavvuf düşüncesinin şiirdeki tezahürlerini konu edinmektedir. Dönemin şairleri, dünyayı "istila edilmiş bir leş" olarak tasvir etmiş, dünyevi lezzetlerden yüz çevirmeyi ve ilahi aşka yönelmeyi bir kurtuluş yolu olarak görmüşlerdir. Bu eğilim, dönemin siyasi krizleri karşısında "toplumsal bir ibadet ve zühd dünyasına hicret" olarak şiirlere yansımıştır.

Bildirinin temel amacı, Beni Ahmer dönemi zühd şiirinin sanatsal niteliklerini, dilsel kalıplarını ve sembolik anlatımını derinlemesine analiz etmektir. Çalışma, zühdün yalnızca bireysel bir dini eğilim değil, aynı zamanda siyasi istikrarsızlığa, toplumsal adaletsizliğe ve lüks içindeki yaşama karşı geliştirilen manevi bir direniş mekanizması olduğunu ortaya koymayı hedeflemektedir. Ayrıca şairlerin yaşlılık (مَشْيِب) ve ölüm (مَوْت) temalarını işleyerek toplumu nasıl uyardıkları ve tasavvufi bir neşe olan ilahi şarap (إلهية خمرة) gibi metaforlarla nasıl bir manevi kemal aradıkları irdelenmektedir.

Bu araştırma, Endülüs'ün son dönemindeki kültürel hafızayı ve entelektüel kimliği koruma çabalarını belgelemesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Beni Ahmer dönemi zühd şiiri, İslam medeniyetinin İber Yarımadası'ndaki son demlerinde edebi yaratıcılığın nasıl bir arınma ve sığınma aracı haline geldiğini gösterir. Şiirlerdeki samimi duygu akışı ve zengin imge dünyası, Endülüs şairlerinin doğu etkilerini takip etmekle kalmayıp kriz anlarında kendi özgün Endülüs karakterini nasıl inşa ettiklerini kanıtlamaktadır. Çalışma, edebi mirasın toplumsal varlık mücadelesindeki rolünü aydınlatarak literatüre özgün bir katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Endülüs, Beni Ahmer, Gırnata, Zühd, Şiir.

ASCETIC POETRY OF THE BANU AL-AHMAR PERIOD IN ANDALUSIA

The period of the Banu al-Ahmar (Nasrids) in Granada, the last refuge of Andalusian civilization, represents a historical phase where religious thought and Islamic law defined the identity of society. This study addresses the manifestations of asceticism (zuhd) and Sufism in poetry that emerged as a consequence of the state's confinement to the Kingdom of Granada, intense Christian pressure, and political corruption within the ruling court. Poets of this era depicted the world as a "carcass for looting" and viewed turning away from worldly pleasures in favor of divine love as a primary path to salvation. This tendency was reflected in the poetry of the time as a "collective migration into the world of worship and asceticism" amidst contemporary political crises.

The primary objective of this paper is to analyze in depth the artistic qualities, linguistic molds, and symbolic narratives of ascetic poetry from the Banu al-Ahmar period. The study aims to demonstrate that zuhd was not merely an individual religious inclination, but also a spiritual resistance mechanism developed against political instability, social injustice, and the excessive luxury of the ruling class. Furthermore, it examines how poets utilized themes of old age (mashib) and death (mawt) to warn society, and how they sought spiritual perfection through mystical metaphors such as divine wine (khamrah ilahiyyah).

* Öğr. Gör., Ordu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Ana Bilim Dalı. E-mail: gulbaharavci404@gmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

This research is of great significance as it documents the efforts to preserve cultural memory and intellectual identity during the final days of Andalusia. Ascetic poetry of the Banu al-Ahmar period illustrates how literary creativity became a tool for purification and refuge during the twilight of Islamic civilization on the Iberian Peninsula. The sincere emotional flow and rich imagery in these poems demonstrate that Andalusian poets did not merely imitate Eastern influences but constructed their own unique Andalusian character during moments of crisis. This study provides an original contribution to the literature by illuminating the role of literary heritage in the struggle for social and cultural existence.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Andalusia, Banu al-Ahmar, Granada, Asceticism (Zuhd), Poetry.

TASAVVUFÎ METİNLERDE MANEVÎ DİL: DÎVÂN-I HİKMET ÖRNEĞİ

Abdulsamet CERAN*

Türk-İslâm geleneğinde irfan ve erdemin inşasında merkezî bir konuma sahip olan Dîvân-ı Hikmet, Ahmed Yesevî tarafından telif edilmiştir. Eser, iman ve irfan bütünlüğü çerçevesinde erdem ve kulluk bilincinin inşasına önemli katkılar sunmaktadır. Bu çalışma, eserde kullanılan manevî dilin yapısını ve tasavvufî irşat yöntemlerini kapsamlı biçimde incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada hikmetler kavram analizi ve metin çözümleme yöntemiyle ele alınmıştır. Çalışma, müridin iç dünyasının biçimlenmesi, nefis terbiyesi ve erdemli yaşamın tesisi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ayrıca Dîvân-ı Hikmet'in bireysel ve toplumsal boyutları ele alınmaktadır. Eser, tasavvufî diliyle müridi eğitici ve uyarıcı bir süreçten geçirmektedir. Hikmetlerde yer alan uyarılar emir kipleriyle tekrar edilerek vurgulanmaktadır. Müride nefis mücadelesine dair sürekli hatırlatmalar yer almakta ve onu içsel olgunlaşma yolunda yönlendirmektedir. Nefis tezkiyesi ve kalp tasfiyesi bireyin kulluk bilincinin temelini oluştururken toplum da bu öğretilerden etkilenmektedir. Böylece eserin irşat etkisi bireyin sorumluluk bilincini de güçlendirmektedir. "Nefs yoluna giren kişi rezil olur, Yoldan çıkıp, kayıp, tozup günâhkâr olur, Yatsa, kalksa şeytân ile yoldaş olur, Nefsi tep, nefsi tep, ey kötülükler işleyen." Bu hikmet, nefse tâbi olmanın olumsuz sonuçlarını açık biçimde gösterir ve müridi nefis terbiyesi yoluyla irşat eder. Sıralı uyarılar da nefis mücadelesinin gerekliliğini vurgular. Bu yapısıyla beyit, sakındırma ve irşat işlevini aynı anda sunmaktadır. Sonuç olarak Dîvân-ı Hikmet, tasavvufî dili ve hikmetler aracılığıyla müridin içsel olgunlaşmasına önemli katkılar sunmaktadır. Eserin dili hem öğretici hem de uyarıcıdır. Müridin nefisle mücadelesine ve kalp tasfiyesine rehberlik ederek bireysel terbiye ve toplumsal faydayı eş zamanlı hedefleyen bir irşat metni hâline gelmektedir. Toplumsal boyutta ise eser, ahlâkî ve manevî bilinci güçlendirerek toplumda erdemli davranış ve sorumluluk bilincinin yayılmasına hizmet etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk-İslâm edebiyatı, Tasavvuf, İrşat, Erdem, Dîvân-ı Hikmet.

**SPIRITUAL LANGUAGE IN SUFI TEXTS: THE EXAMPLE OF DIVAN-I
HIKMET**

The Divan-ı Hikmet, authored by Ahmed Yesevi, holds a central position in the construction of wisdom and virtue within the Turkish-Islamic tradition. The work makes significant contributions to the development of virtue and consciousness of servitude within the framework of the unity of faith and wisdom. This study aims to comprehensively examine the structure of the spiritual language used in the work and the Sufi methods of guidance. The research analyzes the wisdoms using conceptual analysis and textual analysis methods. The study focuses on the shaping of the murid's inner world, self-discipline, and the establishment of a virtuous life. Furthermore, the individual and social dimensions of the Divan-ı Hikmet are addressed. The work guides the murid through an educational and cautionary process using Sufi language. The warnings in the wisdoms are emphasized by repeated use of imperative verbs. The murid is constantly reminded of the struggle against the ego, guiding them on the path of inner maturation. While self-purification and heart refinement form the basis of the individual's consciousness of servitude, society is also influenced by these teachings. Thus, the work's instructive effect also strengthens the individual's sense of responsibility. "He who enters the path of the ego becomes disgraced, He who goes astray, gets lost, and becomes a sinner, whether he lies down or gets up, he becomes a companion of Satan, Repel the ego, repel the ego, O you who commit evil deeds!"

* Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, E-mail: abdulsamet.ceran123@gmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

This wisdom clearly shows the negative consequences of being subservient to the ego and guides the disciple through self-discipline. The sequential warnings also emphasize the necessity of the struggle against the ego. With this structure, the couplet simultaneously offers both caution and guidance. In conclusion, Divan-ı Hikmet makes significant contributions to the disciple's inner maturation through its Sufi language and wisdom. The language of the work is both didactic and cautionary. By guiding the disciple in his struggle against the ego and the purification of the heart, it becomes an instructive text that simultaneously aims at individual discipline and social benefit. On a societal level, the work strengthens moral and spiritual awareness, contributing to the spread of virtuous behavior and a sense of responsibility within society.

Keywords: Turkish-Islamic literature, Sufism, Guidance, Virtue, Divan-ı Hikmet.

**YUNUS EMRE'NİN RİSÂLETÜ'N-NUSHİYYE ADLI ESERİNDE YER ALAN
ARAPÇA KÖKENLİ AHLAKÎ KAVRAMLARIN SEMANTİK AÇIDAN
İNCELENMESİ**

Nurullah GÜLHAN* Ahmed Nureddin KATTAN*

Bu çalışma, Yunus Emre'nin Risâletü'n-Nushiyye adlı eserinde yer alan Arapça kökenli ahlakî kavramların semantik açıdan incelenmesini konu edinmektedir. Türk tasavvuf edebiyatının kurucu metinlerinden biri olan bu eser, yalnızca dinî ve ahlakî öğütler sunmakla kalmayıp aynı zamanda dil, kültür ve düşünce dünyasının kesişim noktasında önemli bir işlev görmektedir. Bu bağlamda çalışmanın temel amacı, eserde geçen sabır, tevekkül, kanaat, tevazu, ihlas, kibir, haset ve mahviyet gibi kavramların Arap dilindeki kök anlamlarını tespit etmek ve bu anlamların Yunus Emre'nin düşünce dünyasında nasıl yeniden yorumlandığını ortaya koymaktır. Çalışma, aynı zamanda bu kavramların toplumsal ahlakın oluşumundaki rolünü ve birey üzerinde bıraktığı etkileri de değerlendirmeyi hedeflemektedir. Bu çalışmada öncelikle metin taraması yöntemi kullanılarak ilgili kavramlar tespit edilmektedir, ardından her bir kavramın Arapça kök yapısı ve sözlük anlamları ayrıntılı biçimde incelenmektedir. Devamında ise bu kavramların Risâletü'n-Nushiyye içerisindeki kullanım bağlamları analiz edilerek Yunus Emre'nin onlara yüklediği tasavvufî ve ahlakî anlamlar değerlendirilmektedir. Bu süreçte, kavramların yalnızca dilsel karşılıkları değil, aynı zamanda metin içindeki işlevleri ve temsil ettikleri değerler de dikkate alınmaktadır. Böylece, kavramların toplumsal ve bireysel boyutta taşıdığı önem de daha net bir şekilde ortaya konulmaktadır. Bu yönüyle kavramlar yalnızca dilsel kökenleriyle değil, aynı zamanda düşünce dünyasındaki dönüşümleri ve ahlakî mesajlarıyla kapsamlı biçimde ele alınmaktadır. Sonuç olarak bu çalışma, Arapça kökenli ahlakî kavramların Türk tasavvuf edebiyatındaki işlevini ortaya koyarak dil ile düşünce arasındaki güçlü ilişkiyi gözler önüne sermeyi amaçlamaktadır. Yunus Emre'nin yaklaşımı, sadece bir dil aktarımı değil, aynı zamanda bir anlam inşası süreci olarak değerlendirilebilir. Bu yönüyle Risâletü'n-Nushiyye, hem dilbilimsel hem de ahlak felsefesi açısından incelenmeye değer zengin bir kaynak niteliği taşımaktadır. Ayrıca, çalışma, Türk edebiyatı ve tasavvuf alanında kavramların anlam evrimini ve işlevsel kullanımını gösteren önemli bir referans olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Yunus Emre, Risâletü'n-Nushiyye, Tasavvuf, Ahlâkî Kavramlar, Semantik Analiz, Arapça Kökenli Kelimeler, Tasavvufî Düşünce, Ahlâk Felsefesi.

**SEMANTIC ANALYSIS OF ARABIC-ORIGIN CONCEPTS IN YUNUS EMRE'S
RISÂLAT AL-NUŞĦİYYA**

This study examines the semantic dimensions of Arabic-origin moral concepts in Yunus Emre's Risâlat al-Nuṣḥiyya. As one of the foundational texts of Turkish Sufi literature, this work not only offers religious and ethical guidance but also functions as a significant intersection of language, culture, and thought. In this context, the primary aim of the study is to identify the root meanings of key concepts such as patience, trust in God, contentment, humility, sincerity, arrogance, envy, and self-effacement in the Arabic language, and to reveal how these meanings are reinterpreted within Yunus Emre's intellectual framework. The study also aims to evaluate the role of these concepts in the formation of social morality and their impact on the individual.

In this study, relevant concepts are first identified through textual analysis, and then each concept

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, E-mail: nurullahgvs13@gmail.com.

*Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, E-mail: ankattan@kastamonu.edu.tr.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

is examined in detail in terms of its Arabic root structure and lexical meanings. Subsequently, the contextual usage of these concepts in Risālat al-Nuṣḥiyya is analyzed, and the Sufi and moral meanings attributed to them by Yunus Emre are evaluated. In this process, not only the linguistic equivalents of the concepts but also their functions within the text and the values they represent are taken into consideration. Thus, the significance of these concepts at both social and individual levels is revealed more clearly. From this perspective, the concepts are addressed not only in terms of their linguistic origins but also in terms of their transformations within the realm of thought and their ethical implications.

In conclusion, this study aims to demonstrate the function of Arabic-origin moral concepts in Turkish Sufi literature by highlighting the strong relationship between language and thought. Yunus Emre's approach can be regarded not merely as a process of linguistic transfer but also as a construction of meaning. In this respect, Risālat al-Nuṣḥiyya stands as a rich source worthy of examination both linguistically and in terms of moral philosophy. Furthermore, the study can be considered an important reference for understanding the semantic evolution and functional use of concepts in Turkish literature and Sufism.

Keywords: Yunus Emre, Risālat al-Nuṣḥiyya, Sufism, Moral Concepts, Semantic Analysis, Arabic-Origin Words, Sufi Thought, Moral Philosophy.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

PEYGAMBERÎ ZÜHDÜN HAFIZASI OLARAK HZ. ÂİŞE

Zehra ATA*

Bu tebliğ, zühdü yoksunluktan kaynaklanan pasif bir kabulleniş olarak değil; varlık ve imkân karşısında ortaya konulan bilinçli bir “irade beyanı” olarak ele almaktadır. Çalışma, bu iradenin en güçlü tarihsel tanığı ve taşıyıcısı olan Hz. Âişe’nin, Peygamberî zühdün kavramsallaşmasındaki rolünü, Tahyîr hadisesi üzerinden tahlil etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma iki ana ekseninde derinleşmektedir:

İlk olarak, Tahyîr hadisesi incelenmektedir. Hz. Peygamber eşlerine, maddî refah içinde bir boşanma ile Allah ve Resûlü yanında mütevazı bir hayat arasında seçim yapma hakkı tanınmıştır. Hz. Âişe’nin tereddütsüz bir şekilde “Allah’ı, Resûlünü ve ahiret yurdunu tercih ederim” cevabını vermesi, zühdü kadın özne üzerinden aktif bir ahlâkî duruşa dönüştürmüştür. Bu tercih, tasavvufî anlamda “kalbi dünyaya bağlamama” ilkesinin erken bir tezahürü olarak anlaşılabilir. İkinci olarak, maddî mirasın reddi ve ilmî-manevî mirasın temsili üzerinde durulmaktadır. Fahreddin er-Râzî’nin vurguladığı üzere peygamberler geriye altın ve gümüş değil; ilim, hikmet ve hidayet bırakırlar. Hz. Âişe, dünyevî refahı geri planda bırakarak Hz. Peygamber’in asıl mirası olan bu ilmî ve manevî yetkinliği talep etmiş; rivayetleri aracılığıyla Peygamberî zühd anlayışını sonraki nesillere aktarmıştır. Ayrıca Taberî’nin naklettiği üzere Osman b. Mez‘ûn gibi sahâbîlerin helâl nimetleri kendilerine haram kılacak ölçüde aşırılığa yönelmelerine karşı, Hz. Âişe’nin aktardığı Peygamberî hayat tarzı, zühdün ruhbanlık değil denge olduğunu ortaya koymuştur. Sonuç olarak bu bildiri, Hz. Âişe’nin yalnızca Peygamber’in sözlerini nakleden bir hafıza olmadığını; O’nun zühd anlayışını “yoklukta” değil “varlıkta”, “mecburiyette” değil “tercihte” inşa eden, yaşayan ve ümmete aktaran canlı bir “zühd hafızası” olduğunu ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Hz. Âişe, Peygamberî Zühd, Tahyîr Hadisesi, Manevî Miras, İhtiyarî Zühd.

ĀISHA AS THE MEMORY OF PROPHETIC ASCETICISM

This paper treats asceticism not as a passive acceptance arising from deprivation, but as a conscious “declaration of will” in the face of existence and possibility. The study aims to analyze the role of Hz. Āisha the strongest historical witness and bearer of this will in the conceptualization of prophetic asceticism, through the Tahyîr incident. The study develops along two main axes:

First, the Tahyîr incident is examined. The Prophet granted his wives the right to choose between a life of material comfort with divorce and a modest life alongside Allah and His Messenger. Hz. Āisha’s unequivocal response, “I prefer Allah, His Messenger, and the Hereafter”, transformed asceticism into an active moral stance through a female subject. This choice can be understood as an early manifestation of the Sufî principle of “not binding the heart to worldly matters”.

Second, the focus is on the rejection of material inheritance and the representation of intellectual-spiritual legacy. As emphasized by Fakhr al-Dîn al-Râzî, prophets leave behind not gold and silver but knowledge, wisdom, and guidance. Hz. Āisha, by prioritizing this over worldly wealth, claimed the Prophet’s intellectual and spiritual excellence as his true legacy and transmitted the understanding of prophetic asceticism to later generations through her narrations. Furthermore, according to al-Ṭabarî, while companions like ‘Uthmān b. Mez‘ûn could turn to

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, E-mail: zehraata1514@gmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

excess even with lawful blessings, the way of life transmitted by Hz. Âisha demonstrated that asceticism is not monastic withdrawal but balance.

In conclusion, this paper aims to demonstrate that 'Âisha was not merely a memory transmitting the statements of the Prophet; rather, she embodied, lived, and conveyed to the ummah a living "memory of zuhd," constructing his understanding of asceticism not in "privation" but in "abundance," not in "necessity" but in "choice."

Keywords: Hz. Âisha, Prophetic Asceticism, Tahyîr Incident, Spiritual Legacy, Voluntary Asceticism.

HZ OSMAN'IN ZÜHD ANLAYIŞI

Muhammet COŞKUN*

Bu çalışma, Hz. Osman'ın zühd hayatını tasavvufî kavramlar çerçevesinde ele almayı amaçlamaktadır. Tasavvufta zühd, dünyayı tamamen terk etmekten ziyade ona kalben bağlanmamayı ifade eder. Hz. Osman, sahip olduğu büyük servete rağmen sade bir hayat sürmesi, malını Allah yolunda infak etmesi ve ibadet merkezli bir yaşam benimsemesiyle bu anlayışın en önemli tarihî örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Onun zühd anlayışı, malı terk etmek yerine mal ile kurulan ilişkinin ahlâkî ve manevî boyutunu dönüştürmeye dayanmaktadır. Hz. Osman'ın zühd hayatı özellikle infak, hayâ, ihlâs ve Kur'ân ile ünsiyet ekseninde şekillenmiştir. Medine'deki su ihtiyacını karşılamak üzere Rûme Kuyusu'nu satın alarak vakfetmesi ve Tebük Seferi sırasında İslâm ordusuna yaptığı büyük maddî destek, onun servetini bir güç ve statü aracı olarak değil, Allah'a yakınlaşmanın bir vesilesi olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Nitekim bu yönüyle o, tasavvuf geleneğinde "sehâvet makamının" en güçlü temsilcilerinden biri olarak değerlendirilmiştir.

Öte yandan Hz. Osman'ın zühd anlayışı sadece ekonomik fedakârlıklarla sınırlı değildir. Onun derin hayâ duygusu, yoğun ibadet hayatı ve özellikle Kur'ân tilavetine olan bağlılığı, zühdün kalbî ve ruhanî boyutunu yansıtmaktadır. Hilâfeti döneminde devlet imkânlarını şahsî hayatına yansıtmaması ve mütevazî yaşam tarzını sürdürmesi, zühdün yönetim anlayışına yansıyan yönünü göstermesi bakımından önemlidir. Şehadeti esnasında Kur'ân tilavetiyle meşgul olması ise tasavvuf literatüründe "zühd üzere tamamlanan bir hayat" olarak yorumlanmıştır. Tasavvuf klasiklerinde Hz. Osman; zenginlik ile zühdü mezceden, infakı bir kulluk bilincine dönüştüren ve hayâyı mânevî kemâlin merkezine yerleştiren bir şahsiyet olarak ele alınmıştır. Bu yönüyle o, zühdün fakirlikle özdeşleştirilemeyeceğini gösteren en önemli sahâbîlerden biridir. Sonuç olarak Hz. Osman'ın zühd hayatı, tasavvuf düşüncesinde kalbî arınma, dünyaya karşı mesafeli duruş ve infak merkezli kulluk anlayışının tarihî bir örneğini teşkil etmektedir. Bu model, zühdün sadece bireysel bir riyâzet değil, aynı zamanda toplumsal sorumluluk ve ahlâkî bir dönüşüm projesi olduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Hz. Osman, Zühd.

THE ASCETIC (ZUHD) UNDERSTANDING OF 'UTHMÂN IBN 'AFFÂN

This study aims to examine the ascetic (zuhd) life of 'Uthmân b. 'Affân within the framework of Sufi concepts. In Sufism, zuhd does not signify the complete abandonment of the world; rather, it denotes an inner detachment from it. In this respect, despite his immense wealth, 'Uthmân stands out as one of the most prominent historical exemplars of this understanding through his simple lifestyle, his continuous charity in the path of God, and his devotion to a life centered on worship. His conception of zuhd is based not on renouncing property itself, but on transforming the ethical and spiritual nature of one's relationship with material wealth. The ascetic life of 'Uthmân was shaped particularly around the axes of charity (infâq), modesty (hayâ'), sincerity (ikhlas), and intimate engagement with the Qur'ân. His purchase and endowment of the Well of Rûma in order to meet the water needs of Medina, as well as his substantial financial support for the Islamic army during the expedition of Tabûk, demonstrate that he regarded his wealth not as a means of power and status but as a vehicle for attaining nearness to God. In this respect, he has been considered in the Sufi tradition as one of the strongest representatives of the station of generosity (maqâm al-sakhâ').

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, E-mail: islamiilimler2017@gmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

On the other hand, ‘Uthmân’s understanding of zuhd was not limited to economic sacrifice. His profound sense of modesty, his intense life of worship, and especially his constant recitation of the Qur’ân reflect the inward and spiritual dimension of asceticism. The fact that during his caliphate he did not appropriate state resources for his personal life and maintained a modest way of living is significant in terms of demonstrating the reflection of zuhd in governance. His being engaged in the recitation of the Qur’ân at the moment of his martyrdom has been interpreted in Sufi literature as “a life completed in a state of asceticism.”

In the classical Sufi sources, ‘Uthmân is portrayed as a personality who harmonized wealth with asceticism, transformed charity into a consciousness of servanthood, and placed modesty at the center of spiritual perfection. In this sense, he is one of the most important Companions demonstrating that zuhd cannot be equated with poverty. Consequently, the ascetic life of ‘Uthmân constitutes a historical model in Sufi thought for inner purification, a distanced stance toward the world, and a form of servanthood centered on charity. This model is significant in that it shows zuhd to be not merely an individual practice of self-discipline but also a project of social responsibility and moral transformation.

Keywords: Sufism, ‘Uthmân ibn ‘Affân, zuhd.

**İSLÂM DÜŞÜNCESİNDE BİR ZÂHİD-FAKÎH MODELİ OLARAK İMAM
NEVEVÎ
Talha TANIŞ***

Bu çalışma, İslâm düşünce atlasında hem siyasî krizlerin hem de ilmî ve manevî inkişafın zirve yaptığı VII./XIII. yüzyıl Şam eksenli ilmî hayatının merkezî şahsiyetlerinden biri olan İmam Nevevî'nin (ö. 676/1277) zâhid-fakîh kimliğini analiz etmektedir. Klasik literatürde genellikle fıkıh ve hadis otoriteliği ile temayüz eden Nevevî, bilginin zâhirî normlarını bâtinî bir olgunlukla tahkim eden zâhid-fakih ekolünün en kâmil temsilcilerinden biri ve özgün bir şahsiyet inşa modelidir. Tebliğin temel gayesi; Nevevî'nin biyografik verilerinden hareketle zühd, mahviyet ve istiğna temelinde şekillenen irfanî kimliğinin, ideal bir İslâm âlimi inşasındaki kurucu rolünü ortaya koymaktır.

Çalışmada Nevevî'nin karakter inşası; nesebinden neşetine, lakaplara karşı takındığı tavırdan ilmî bir tercih olarak benimsediği bekârlığına kadar her merhalesi Kur'an ve Sünnet ölçüleriyle örülmüş bilinçli bir süreç olarak ele alınmaktadır. Özellikle İslam dünyasında kendisiyle özdeşleşen Muhyiddîn lakabına karşı sergilediği tavizsiz tutum; tevhit edebi, nefis tezkiyesi ve "şöhret afettir" ilkesinin kendi kimliği üzerindeki sarsıcı tatbikidir. Yine onun bekârlık tercihi, bu çalışmada geleneksel yorumların ötesine geçilerek; evlilik hukukundaki adaleti ve nafakayı zayi etme korkusundan neşet eden derin bir mesuliyet ahlâkı ve kul hakkı endişesi çerçevesinde tahlil edilmektedir.

Çalışmanın metodolojik omurgasını, Nevevî'nin ilmi nafiye ibadetten üstün tutan yedi maddelik gerekçelendirmesi oluşturmaktadır. Bu perspektifte ilim; toplumsal ıslahı hedefleyen müteaddî faydası, şeriatın varlıksal bekasını koruması, nübüvvet mirasının tek meşru yolu olması, zamansal sürekliliği ve farz-ı kifâye bilinciyle en yüce kurbîyet vesilesi olarak tanımlanmaktadır. İmam'ın Revâhiyye Medresesi'ndeki hücrelerini bir ilmî halvethâneye dönüştüren yaşam tarzı ve devlet hazinesinden maddî karşılık beklemeyerek sağladığı fikrî bağımsızlık, ilmî hayatın nasıl bir irfanî cehd alanına dönüştüğünü kanıtlamaktadır. Söz konusu istiğna hali, bilginin siyasî otoriteler karşısında pazarlık konusu edilmesini engelleyen ve bağımsız bilgi üretimini teminat altına alan yapısal bir savunma mekanizması olarak sunulmaktadır.

Netice itibarıyla İmam Nevevî; yer yer hadis ve fıkıh ahlâk ile de harmanlayarak ümmetin vicdanında yer edinmiş bir müceddidlik modelidir. Onun vefatıyla mühürlenene onurlu duruşu ve mezar kültürüne yönelik tavizsiz vasiyeti, hayatı boyunca mücadelesini verdiği Sünnet üzere sadelik ilkesinin son mührüdür. Bu çalışma, Nevevî'nin mirasının sadece kütüphane raflarındaki ciltlerden ibaret olmadığını; fıkıhın onurunu, hadisin vakarını ve tasavvufun samimiyetini kendi şahsında birleştiren bu modelin günümüz ilim dünyası için taşıdığı değeri vurgulamaktadır. Özellikle modern dönemde bilginin ruhundan tecrit edilerek mekanik bir veri yığına dönüştüğü bir vasatta, Nevevî'nin şahsında tecelli eden bu bütünlük, bilimsel mesainin ahlâkî zeminini tanımlamada yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: İmam Nevevî, Zâhid-Fakih, İrfanî Metodoloji, Şahsiyet İnşası, İstiğna, Müceddid.

**IMAM AL-NAWAWI: A PARADIGM OF THE ASCETIC-JURIST IN ISLAMIC
THOUGHT**

This study analyzes the ascetic-jurist (zahid-faqih) identity of Imam al-Nawawi (d. 676/1277), a central figure in the intellectual life of 7th/13th-century Damascus—a period

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, E-mail: talhatanis49@gmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU

"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

characterized by both profound political crises and the zenith of scholarly and spiritual development in the Islamic intellectual landscape. While classical literature predominantly highlights al-Nawawi's authority in jurisprudence (fiqh) and tradition (hadith), he stands as one of the most perfect representatives of the zahid-faqih school, fortifying the outward norms of knowledge with inward spiritual maturity and offering a unique model of character construction. The primary objective of this paper is to demonstrate, through biographical data, the foundational role that his spiritual identity—shaped by asceticism (zuhd), self-effacement (mahviyet), and principled self-sufficiency (istighna)—played in the construction of an ideal Islamic scholar. In this study, al-Nawawi's character construction is treated as a conscious process governed by the parameters of the Qur'an and Sunnah at every stage, from his lineage and upbringing to his attitude toward titles and his scholarly choice of celibacy. His uncompromising stance against the epithet "Muhyiddin" (Reviver of the Faith), with which he became synonymous in the Islamic world, is presented as a staggering application of monotheistic etiquette (tawhid adab), the purification of the soul (tazkiyat al-nafs), and the principle that "fame is an affliction." Furthermore, this study moves beyond traditional interpretations of his choice of celibacy, analyzing it through a deep ethics of responsibility and a concern for the "rights of others" (kul hakkı), rooted in the fear of failing to maintain justice and financial provision within the framework of marital law.

The methodological backbone of the study consists of al-Nawawi's seven-point justification for prioritizing the pursuit of knowledge over supererogatory worship (nafila). From this perspective, knowledge is defined as the supreme means of proximity (kurbiyyat) to the Divine, owing to its transitive benefit (muta'addi) aimed at social reform, its role in preserving the ontological survival of the Sharia, its status as the sole legitimate path of prophetic inheritance, its temporal continuity, and its nature as a collective obligation (fard al-kifaya). His lifestyle, which transformed his cell at the Rawahiyya Madrasa into a "scholarly hermitage," and the intellectual independence he maintained by refusing financial support from the state treasury, demonstrate how scholarly life can be transformed into a field of spiritual struggle (jihad). This state of istighna is presented as a structural defense mechanism that prevents knowledge from becoming a subject of negotiation with political authorities and guarantees independent knowledge production.

In conclusion, Imam al-Nawawi represents a model of renewal (tajdid) who earned a place in the conscience of the Ummah by blending hadith and fiqh with ethics. His dignified stance, sealed by his passing, and his uncompromising will regarding burial culture serve as the final seal on the principle of simplicity according to the Sunnah, for which he strove throughout his life. This study emphasizes that al-Nawawi's legacy consists of more than the volumes on library shelves; it highlights the value this model—which synthesizes the dignity of jurisprudence, the gravity of hadith, and the sincerity of Sufism—holds for today's academic world. In a modern context where knowledge is often stripped of its spirit and reduced to a mechanical mass of data, the integrity manifested in al-Nawawi's persona provides a framework for defining the ethical foundations of scientific endeavor.

Keywords: Imam al-Nawawi, Ascetic-Jurist, Spiritual Methodology, Character Construction, Principled Self-sufficiency (Istighna), Renewer (Mujaddid).

ZÜHDÜN AHLAKÎ VE TOPLUMSAL BOYUTU: HZ. ÖMER ÖRNEĞİ

Senanur BAYRAM* Mehmet Nadir ÖZDEMİR*

Ömer b. Hattâb (ö. 644), İslam tarihinin en kritik siyasal ve toplumsal dönüşüm dönemlerinden birinde yaşamış; güçlü iradesi ve tavizsiz adalet anlayışıyla temayüz etmiş bir sahabedir. Mekke’de Kureyş kabilesine mensup olarak doğmuş, gençliğinde ticaretle uğraşmış ve başlangıçta İslam’a karşı sert bir tutum sergilemiştir. Müslüman olması ise yalnızca bireysel bir inanç değişimi değil, ahlâkî ve zihinsel bir dönüşüm anlamına gelmiş olup; bu dönüşüm onun zühd ve adalet merkezli yönetim anlayışının temelini oluşturmuştur.

Hiz. Ömer’in halifeliğı (634–644), İslam devletinin hızla genişlediğı bir dönemdir. İran, Irak, Suriye, Filistin ve Mısır gibi geniş coğrafyalar fethedilmiş, devlet imparatorluk seviyesine ulaşmıştır. Ancak bu büyük siyasal güç, onun şahsî hayatında herhangi bir lüksleşmeye yol açmamıştır. Zira Hiz. Ömer’in zühd anlayışı, dünyadan el çekmekten ziyade iktidarın ve servetin kalbe yerleşmesini engelleyen bilinçli bir ahlâkî duruştur. Devlet hazinesi ganimetlerle doluyken sade bir hayat sürmesi, zühdün siyasî gücü sınırlayan bir iç disiplin mekanizmasına dönüştüğünü göstermektedir. Bu anlayışın merkezinde derin bir sorumluluk ve hesap verebilirlik bilinci yer alır. Yönetimi bir imtiyaz değil ağır bir emanet olarak gören Hiz. Ömer, yöneticinin yalnızca icraatlarından değil, ihmallerden de sorumlu olduğu düşüncesini benimsemiştir. Remâde yılında yaşanan kıtlık sırasında halkla kader birliğı yapması, zühdün pasif bir çilecilik değil; aktif ve toplumsal sorumluluk merkezli bir ahlâk olduğunu ortaya koyar. Kamu malını yetim malı hassasiyetiyle koruması, ailesine ayrıcalık tanımaması ve yöneticileri sıkı denetime tabi tutması ise zühdün kurumsal boyutunu oluşturur. Sonuç olarak Hiz. Ömer’in zühd anlayışı, dünyayı terk etmek değil; dünyayı yönetirken ona bağımlı olmamaktır. Bu anlayış, ahlâkî sorumluluk, mali şeffaflık ve adalet ilkeleriyle bütünleşerek, siyasal iktidarı sınırlayan örnek bir yönetim modeli sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hiz.Ömer, Tasavvuf, Zühd, Sorumluluk, Ahlak.

**THE ETHICAL AND SOCIAL DIMENSIONS OF ASCETICISM (ZUHD): THE
EXAMPLE OF CALIPH UMAR**

Umar b. al-Khaţţâb (d. 644) was a prominent Companion of the Prophet Muhammad who lived during one of the most critical periods of political and social transformation in Islamic history and was distinguished by his strong determination and uncompromising commitment to justice. He was born in Mecca into the Quraysh tribe, worked as a merchant in his youth, and initially adopted a harsh attitude toward Islam. His conversion to Islam was not only a personal change of faith but also a profound moral and intellectual transformation that laid the foundation for his ascetic and justice-centered understanding of governance.

Umar’s caliphate (634–644) was a period during which the Islamic state expanded rapidly. During this period, vast regions such as Iran, Iraq, Syria, Palestine, and Egypt were conquered, and the Islamic state reached the level of an empire. However, this great political power did not lead to any form of luxury in his personal life. As Umar’s understanding of asceticism was not simply about renouncing worldly life, it represented a deliberate moral stance that safeguarded the heart from being corrupted by power and wealth. Despite the state treasury being filled with spoils of war, his simple lifestyle demonstrates that asceticism functioned as an internal disciplinary mechanism that limited the exercise of political power. At the core of this approach

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, E-mail: 250793002@ogr.kastamonu.edu.tr.

* Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, İslam Tarihi Anabilim Dalı, mnadirozdemir@kastamonu.edu.tr.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

lies a profound sense of responsibility and accountability. Umar, who viewed governance not as a privilege but as a grave responsibility, embraced the idea that a ruler is accountable not only for his actions but also for his omissions.

During the famine in the year of Ramada, his solidarity with the people demonstrates that asceticism was not a passive form of self-denial but an active, socially responsible moral principle. His safeguarding of public property with the same care as an orphan's inheritance, refraining from granting privileges to his family, and subjecting officials to strict oversight demonstrates the institutional dimension of asceticism. In conclusion, 'Umar's understanding of asceticism was not about renouncing the world, but rather about not being attached to it while governing. This approach, integrated with moral responsibility, financial transparency, and principles of justice, presents a model of governance that serves as a check on political power.

Keywords: Islamic Governance, Caliph Umar, Asceticism, Responsibility, Ethics.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU "Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

الحقول الدلالية للمقامات والأحوال الصوفية في الرسالة القشيرية

Ihab Said İBRAHİM İBRAHİM*

تسعى هذه الدراسة إلى تحليل الحقول الدلالية للمقامات والأحوال الصوفية في الرسالة القشيرية لأبي القاسم القشيري، انطلاقاً من إشكال رئيس يتمثل في الكشف عما إذا كانت المادة الصوفية في هذا الكتاب تُعرض على سبيل الجمع التعليمي والاصطلاحي فحسب، أم أنها تنتظم داخل بنية دلالية محكمة تعبّر عن تصور متدرج للتجربة الصوفية من بداياتها السلوكية والأخلاقية إلى ذراها الوجدانية والمعرفية. وتتبع أهمية هذا الإشكال من أن الإجابة عنه لا تقتصر على فهم ترتيب أبواب الكتاب، بل تمتد إلى بيان الكيفية التي صاغ بها القشيري المنطق الداخلي للطريق الصوفي، من حيث تدرج المقامات، وتوالي الأحوال، والعلاقات التي تربط بين التوبة والمجاهدة والزهد والورع والصبر والمراقبة والرضا والمعرفة والمحبة والشوق. ومن ثم تهدف الدراسة إلى إبراز شبكة الحقول الدلالية التي تنتظم هذه المفاهيم، وبيان ما إذا كان ترتيبها في الرسالة يعكس مجرد تبويب موضوعي، أو يكشف عن هندسة مفهومية تتأسس على الانتقال من التخلية إلى التحلية، ومن المجاهدة إلى الوجدان، ومن الكسب إلى الموهبة. وتعتمد الدراسة منهج الحقول الدلالية مقروناً بالتحليل السياقي والترتيبي، من خلال تتبع الألفاظ المركزية في أبواب المقامات والأحوال، ورصد ما بينها من علاقات التلازم، والتدرج، والتقابل، والتداخل، مع الإفادة من التمييز الذي يقيمه القشيري نفسه بين المقامات بوصفها مكاسب تُنال ببذل المجهود، والأحوال بوصفها مواهب ترد على القلوب من غير تعمد ولا اجتلاب. وتتمثل الفائدة العلمية المرجوة من هذا البحث في أنه يقدم قراءة دلالية بنيوية تتجاوز النظر إلى الرسالة القشيرية بوصفها مستودعاً للمصطلحات أو سجلاً لأقوال الصوفية، لتكشفها بوصفها نصاً يؤسس بنية مفهومية متماسكة للتجربة الصوفية. كما تتجلى جدوى الدراسة في وصل البحث الصوفي بالدرس اللساني الدلالي، وفي تقديم نموذج تطبيقي يمكن الإفادة منه في دراسة متون صوفية أخرى على أساس الحقول الدلالية لا على أساس الشرح التجزيئي أو العرض الوصفي. وتخلص الدراسة إلى أن القشيري لا يورد المقامات والأحوال في صورة وحدات منفصلة، بل يبني بينها شبكة دلالية متدرجة تجعل السلوك الصوفي مساراً يبدأ بالتوبة ومخالفة النفس، ويتطور عبر الانضباط الخلقي والتحول الوجداني، لينتهي إلى المعرفة والمحبة والشوق، الأمر الذي يكشف عن منطق داخلي دقيق يحكم ترتيب المادة الصوفية في الرسالة ويمنحها وحدتها المفهومية

الكلمات المفتاحية: الحقول الدلالية، المقامات الصوفية، الأحوال الصوفية، الرسالة القشيرية، أبو القاسم القشيري

SEMANTIC FIELDS OF SUFI STATIONS AND STATES IN AL-RISĀLA AL-QUSHAYRIYYA

This study examines the semantic fields of Sufi stations and states in al-Risāla al-Qushayriyya by Abū al-Qāsim al-Qushayrī, taking as its central problem the question of whether the Sufi material in this work is presented merely as an instructional and terminological compilation, or whether it is organized within a coherent semantic structure that reflects a gradual conception of Sufi experience, extending from its ethical and disciplinary beginnings to its affective and gnostic culminations. The significance of this inquiry lies in the fact that it goes beyond explaining the sequence of the book's chapters to uncover the way in which al-Qushayrī formulates the internal logic of the Sufi path through the progression of stations, the succession of states, and the relations linking repentance, spiritual struggle, renunciation, scrupulousness, patience, vigilance, contentment, knowledge, love, and longing. The study therefore seeks to identify the network of semantic fields governing these concepts and to determine whether their arrangement in the treatise reflects a merely topical classification or, rather, a conceptual architecture founded on the movement from purification to adornment, from spiritual struggle to inward experience, and from acquisition to bestowal. Methodologically, the study employs semantic field analysis in conjunction with contextual and structural reading by tracing the central terms in the chapters devoted to stations and states and by examining the relations of collocation, gradation, contrast, and overlap among them, while also drawing on al-Qushayrī's own distinction between stations as acquisitions attained through disciplined effort and states as divine bestowals that descend upon the heart without deliberate pursuit. The scholarly value of the study lies in offering a semantic-structural reading that moves beyond viewing al-Risāla al-Qushayriyya as a

* Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Ana Bilim Dalı. E-mail: sibrahim@kastamonu.edu.tr.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

mere repository of technical terms or a record of Sufi sayings, and instead reveals it as a text that constructs a coherent conceptual framework for Sufi experience. Its broader significance also lies in connecting Sufi studies with semantic and linguistic inquiry and in proposing an analytical model that may be applied to other Sufi texts on the basis of semantic fields rather than fragmentary exposition or purely descriptive treatment. The study concludes that al-Qushayrî does not present stations and states as isolated units; rather, he organizes them into an interconnected semantic network that renders Sufi conduct a graded path beginning with repentance and opposition to the lower self, developing through ethical discipline and affective transformation, and culminating in knowledge, love, and longing. This, in turn, reveals a precise internal logic governing the arrangement of Sufi material in the treatise and underscores its conceptual unity.

Keywords: Semantic fields, Sufi stations, Sufi states, al-Risāla al-Qushayriyya, Abū al-Qāsim al-Qushayrī.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU "Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

مفهوم الزهد في القرآن الكريم وتجلياته في الفكر الصوفي: دراسة تأصيلية تحليلية

Abdullah SAVAS*

يهدف هذا البحث إلى تقديم دراسة تأصيلية تحليلية لمفهوم الزهد كما ورد في القرآن الكريم، مع استكشاف كيفية تجليه وتطوره في الفكر والممارسة الصوفية. وينطلق البحث من الأهمية القصوى للزهد في المنظور القرآني، حيث لا يُنظر إليه كاعتزال سلبي للحياة الدنيا، بل كحالة قلبية وسلوكية تدعو إلى عدم التعلق المذموم بزینتها الزائلة، وتوجيه الهمة نحو الآخرة، وهو ما يتجلى في آيات كريمة عديدة تؤسس لهذا المفهوم وتوضح مقاصده وأساليبه في بناء الشخصية الإيمانية المتوازنة

والكاملة، مثل قوله تعالى: (وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ) [آل عمران: 185]، و(وَلِ الْآخِرَةُ خَيْرٌ وَأَبْقَى) [الأعلى: 17]

سيتناول البحث أولاً الجذور اللغوية والاصطلاحية للزهد من خلال معاجم اللغة وكتب التفسير المعتمدة، مستعرضاً الآيات الكريمة التي تدعو إليه صراحة أو ضمناً، وتصف آثاره الإيجابية على الفرد والمجتمع، مع التركيز على المنهج القرآني في بناء الشخصية الأخلاقية المستقيمة التي تجمع بين العمل في الدنيا والاستعداد للآخرة. ثم ينتقل البحث إلى تتبع كيفية استلزام الصوفية لهذا المفهوم القرآني وتطويره ضمن إطارهم الأخلاقي والتربوي الخاص، مبيناً كيف أصبح الزهد محورياً أساسياً في مسار السالك نحو الكمال الروحي، وكيف تم تنظيره وتطبيقه في مدارس التصوف المختلفة، مع التمييز بين الزهد الشرعي المعتدل والزهد المبالغ فيه أو المنحرف. سيعتمد البحث على المنهج التأصيلي التحليلي المقارن، حيث سيتم إجراء مقارنة دقيقة بين التفسير القرآني الأصل لمفهوم الزهد والتأويلات الصوفية له، بهدف إبراز مدى التوافق والتميز بين الرؤية القرآنية والتطبيق الصوفي، وتقديم رؤية متكاملة للعلاقة الجدلية بين النص المؤسس والتجربة الروحية. يتوقع أن يسهم هذا البحث في تعميق فهم العلاقة بين القرآن الكريم والتصوف، مؤكداً على أن التصوف الأصل هو امتداد وتطبيق عملي للمبادئ القرآنية في بناء الأخلاق، وتقديم نموذج متكامل للكمال الإنساني المستمد من الوحي الإلهي، وبالتالي يسد فجوة في الدراسات التي تربط بشكل مباشر ومؤصل بين الأصول القرآنية لمفهوم الزهد والمنهجية الصوفية في تطبيقه، ويقدم تصحيحاً معرفياً للمفاهيم المغلوطة حول

الزهد الصوفي.

الكلمات المفتاحية: القرآن الكريم، التصوف، الزهد، الأخلاق الإسلامية، السير والسلوك

THE CONCEPT OF ZUHD (ASCETICISM) IN THE QUR'AN AND ITS MANIFESTATIONS IN SUFI THOUGHT: AN ANALYTICAL AND FOUNDATIONAL STUDY

This study aims to provide a foundational and analytical examination of the concept of zuhd (asceticism) in the Qur'an while exploring its manifestation and development within Sufi thought and practice. It is based on the central significance of zuhd in the Qur'anic worldview, where it is understood not as withdrawal from worldly life or neglect of worldly responsibilities, but rather as a spiritual and ethical state characterized by detachment from the transient attractions of this world and the orientation of one's aspirations toward what is with Allah. This understanding is affirmed in numerous Qur'anic verses, including: "The life of this world is nothing but the enjoyment of delusion" (Qur'an 3:185), and "But the Hereafter is better and more enduring" (Qur'an 87:17).

The study investigates the linguistic and terminological foundations of the concept of zuhd and analyzes the Qur'anic verses that establish its theological and ethical framework. It further highlights the role of zuhd in shaping a balanced Islamic personality that harmonizes responsible engagement with worldly life and sincere preparation for the Hereafter. In addition, the research examines how Sufi scholars appropriated and developed this Qur'anic concept within their ethical and spiritual system, illustrating how zuhd became a fundamental principle in the purification of the soul and the spiritual journey toward Allah. At the same time, the study distinguishes between the moderate form of asceticism endorsed by Islamic teachings and certain excessive or deviant practices that emerged in some Sufi experiences.

The research employs a foundational, analytical, and comparative methodology by examining the Qur'anic conception of zuhd alongside its applications in Sufi thought. Through

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU

"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

* Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Ana Bilim Dalı, E-mail: abdullahsawwas12@gmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

this comparison, it identifies points of convergence and divergence and evaluates the extent to which Sufi interpretations remain rooted in their Qur'anic foundations. The study is expected to contribute to a deeper understanding of the relationship between the Qur'an and Sufism, demonstrating that authentic zuhd represents a practical embodiment of Qur'anic values in the purification of the soul and the cultivation of moral excellence. Furthermore, it offers a balanced scholarly perspective that helps correct many widespread misconceptions regarding the concept of asceticism in Sufi thought.

Keywords: Sufism, Zuhd (Asceticism), Islamic Ethics, Spiritual Wayfaring (Sulûk).

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU "Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

التسامح الإسلامي في بلاد السند (خلال فتح القائد محمد بن القاسم الثقفي سنة 92 - 96هـ)

Mahmoud Mohamad NAASSAN*

لما فتح القائد محمد بن قاسم الثقفي عام 92هـ بلاد السند أثناء عصر الدولة الأموية، وأسس دولة إسلامية فيها أرسى قواعد التسامح مع غير المسلمين، وسار على سياسة التسامح الديني والاجتماعي والاقتصادي مع جميع الفئات من المجتمع الهندي المكون من البراهمة، والبوذية، والطبقة العليا والمتوسطة والدنيا، ولذلك شواهد تاريخية تدل على أن العلاقة مع الهندوس وقتئذ كانت مبنية على التسامح والعدالة والإنصاف؛ حيث أعطاهم القائد الثقفي الحرية الدينية والثقافية والاجتماعية بممارسة عاداتهم وتقاليدهم ونشاطاتهم، وحماية أراضهم وأموالهم ومقدساتهم، وبذلك اختارت هذه الدولة الجديدة منهجاً خاصاً في التعامل مع شعوب المنطقة؛ حيث وفرت لهم الحماية الكاملة من الاعتداء الخارجي، والمنع من الظلم الداخلي، وعدم التعرض للتعذيب أو سوء المعاملة، وتطبيق مبدأ المساواة المطلقة بين أبناء البشر، واحترام كرامة الإنسان، وهذا التسامح الذي نادى به القائد وطبقه كان يتمثل في إقرار السلام بين الشعوب، ونبذ الحقد والكرهية للآخرين، وإغلاق أبواب العنف، ومصادرة حريات الناس، وتقييد أفكارهم وتخويفهم من التعبير الحر، والسيطرة عليهم باتباع منهج معين، وهو ما كان يقصده التسامح الإسلامي الحكيم الذي عُرف به الإسلام واتبعه الخلفاء المسلمون في البلاد التي فتحوها وحكموها، وخاصة في تعامل بلاد السند مع أبنائها على مختلف أطيافهم وأديانهم، فترى غير المسلمين يعيشون فيها وهم يمارسون طقوسهم الدينية، وينعمون بالأمن والرخاء في ظل حماية الدولة الإسلامية لهم، ويشاركون المسلمين في حياتهم العامة، ونحن اليوم بحاجة إلى نشر قيم التسامح والتآخي، ونبذ التطرف والتعصب بين الشعوب، فمنطق التسامح والتآلف هو ما يجلب لهم الخير والسعادة، والأمن والرخاء.

الكلمات المفتاحية: القائد محمد الفاتح الثقفي، السند، الإسلام، المسلمون، الفتح، الهندوس، التسامح

ISLAMIC TOLERANCE IN SINDH (DURING THE CONQUEST BY COMMANDER MUHAMMAD BIN QASIM AL-THAQAFI IN THE YEARS 92-96 AH)

When Commander Muhammad bin Qasim al-Thaqafi conquered Sindh in 92 AH during the Umayyad era, and established an Islamic state there, he laid the foundations for tolerance towards non-Muslims. He pursued a policy of religious, social, and economic tolerance towards all groups of Indian society, which consisted of Brahmins, Buddhists, and the upper, middle, and lower classes. Historical evidence indicates that the relationship with Hindus at that time was based on tolerance, justice, and fairness. Commander al-Thaqafi granted them religious, cultural, and social freedom to practice their customs, traditions, and activities, and protected their honor, property, and all their sacred things. Thus, this new state chose a special approach in dealing with the peoples of the region. It provided them with full protection from external aggression, prevention of internal injustice, and protection from torture or ill-treatment. It applied the principle of absolute equality among human beings and respected human dignity. This tolerance, which the leader called for and implemented, was embodied in establishing peace among peoples, rejecting hatred and animosity towards others, closing the doors to violence, confiscating people's freedoms, restricting their thoughts, intimidating them from free expression, and controlling them by following a specific approach. This is what was meant by the wise Islamic tolerance for which Islam was known and which the Muslim caliphs followed in the countries they conquered and ruled, especially in the way Sindh dealt with its people of all backgrounds and religions. You see non-Muslims living there practicing their religious rituals, enjoying security and prosperity under the protection of the Islamic state, and participating with Muslims in their public life. Today, we need to spread the values of tolerance and brotherhood and reject extremism and fanaticism among peoples, for the logic of tolerance and harmony is what brings them goodness, happiness, security, and prosperity.

Keywords: Commander Muhammad al-Fatih al-Thaqafi, Sindh, Islam, Muslims, conquest, Hindus, tolerance.

* Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Ana Bilim Dalı. E-mail: mahmoud.naassan@gmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU "Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

اللغة الصوفية وبناء التجربة الروحية في رواية «ماريو وأبو العباس» لريم بسيوني

Soaad Ahmed Aly SHOLAK*

تتناول هذه الدراسة اللغة الصوفية في رواية (ماريو وأبو العباس) لريم بسيوني؛ بوصفها بنية تعبيرية ودلالية فاعلة في تشكيل التجربة الروحية، لا مجرد رصيد اصطلاحى أو زخرف لغوي ذي صلة بالتراث الصوفي، ولا يُراد باللغة الصوفية هنا الألفاظ الاصطلاحية وحدها، بل مجموع البنى اللغوية التي تنقل أحوال الافتقار، والمحبة، والشوق، والحضور، والمعاناة، والفناء، والبقاء، وما يتصل بذلك من صيغ المناجاة، والخطاب الإرشادي، والصور الرمزية المركزية وتنطلق الدراسة من فرضية أن الرواية لا تستحضر هذه اللغة استحضاراً معجمياً عابراً، بل توظفها بوصفها نظاماً أسلوبياً ودلالياً يبني العالم الروحي للشخصيات، ويوجه تلقي القارئ للتجربة الصوفية بصفاتها خبرة متدرجة في التكوّن والتحول، ومن ثم تسعى الدراسة إلى بيان الكيفية التي تتشكل بها هذه التجربة عبر مسار يبدأ بالاغتراب والافتقار، ويمر بالطلب والشوق والحضور، لينتهي إلى الفناء والبقاء والوصول المفتوح وتعتمد الدراسة في ذلك منهجاً تكاملياً يجمع بين التحليل الدلالي والأسلوبي والسردى، للكشف عن وظائف المعجم الصوفي، وصيغ القول الإنشائي، والعبارات الإرشادية، والرموز المهيمنة في بناء هذا المسار، وتخلص الدراسة إلى أن اللغة الصوفية في الرواية تؤدي وظيفة إنشائية لا وصفية فحسب؛ إذ تغدو الأداة التي تُبنى بها التجربة الروحية، وتُدرَك، وتُروى داخل النسيج

الروائي.

الكلمات المفتاحية: اللغة الصوفية، التجربة الروحية، الرواية العربية المعاصرة، ريم بسيوني، ماريو وأبو العباس، السرد الصوفي.

SUFİ LANGUAGE AND THE FORMATION OF SPIRİTUAL EXPERİENCE İN THE NOVEL "MARİO WA-ABU AL-'ABBAS" BY REEM BASSİOUNEY

This paper examines Sufi language in "Mario wa-Abu al-'Abbas" as an active expressive and semantic structure in the formation of spiritual experience, rather than as a mere store of technical vocabulary or decorative language associated with the Sufi tradition. Here, "Sufi language" refers not only to technical terms, but to the wider set of linguistic forms that articulate states of spiritual neediness (iftiqār), love (maḥabba), longing (shawq), presence (ḥuḍūr), witnessing (mu'āyana), annihilation (fanā'), and subsistence (baqā'), together with the modes of supplication, instructive discourse, and central symbolic imagery through which such states are rendered. The study proceeds from the hypothesis that the novel does not invoke this language as incidental lexical residue; rather, it deploys it as a stylistic and semantic system that constructs the characters' spiritual world and guides the reader's reception of Sufi experience as a gradual process of formation and transformation. Accordingly, the paper traces how this experience unfolds through a trajectory that begins with estrangement and spiritual neediness, moves through quest, longing, and presence, and culminates in annihilation, subsistence, and an open-ended arrival. Methodologically, the study combines semantic, stylistic, and narratological analysis in order to examine the functions of the Sufi lexicon, performative utterance, instructive expressions, and dominant symbols in the construction of this trajectory. The paper argues that Sufi language in the novel performs a constitutive rather than merely descriptive function, becoming the medium through which spiritual experience is formed, apprehended, and narrated within the fabric of the novel.

Keywords: Sufi language, spiritual experience, contemporary Arabic novel, Reem Bassiouney, Mario wa-Abu al-'Abbas, Sufi narrative.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, E-mail: ssholak@kastamonu.edu.tr.

**MUHAMMED İHSAN OĞUZ'UN NÛRÜ'L-İZÂH ADLI ESERİNDE ŞERÎAT,
TARÎKAT VE HAKÎKAT İLİŞKİSİ: KAVRAMSAL, TASAVVUFÎ VE
EPİSTEMOLOJİK BİR TAHLİL**

Mehmet ATALAN*

Bu tebliğ, Muhammed İhsan Oğuz'un 1336/1919 yılında Kastamonu'da kaleme aldığı Nûrû'l-İzâh adlı eserini şerîat, tarîkat ve hakîkat kavramları ekseninde incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, metnin müellif tarafından ortaya konulan temel problemi, özellikle tasavvuf literatüründe yaygın biçimde kullanılan "şerîat tarîkatin, tarîkat hakîkatin kışırıcıdır" şeklindeki ifadelerin doğurduğu anlam sorunları bağlamında ele alınmaktadır. Oğuz, bu tür söylemlerin yanlış yorumlanması hâlinde şerîatin asli konumunu zedeleyebileceğini, hatta bâtinî ve tehlikeli yorumlara kapı aralayabileceğini savunmaktadır. Bu sebeple eser, şerîat, tarîkat ve hakîkat arasındaki ilişkiyi yeniden tanımlama ve söz konusu kavramları Ehl-i sünnet çizgisinde temellendirme çabası olarak dikkat çekmektedir.

Tebliğde öncelikle Nûrû'l-İzâh'ın telif amacı, kavramsal çerçevesi ve dönemin ilmî-tasavvufî tartışmaları içindeki yeri değerlendirilecektir. Ardından metinde din ve şerîat kavramlarının nasıl tanımlandığı, tarîkat ve hakîkatin şerîattan bağımsız değil, onun uzantısı ve kemâl dereceleri olarak nasıl kurgulandığı incelenecektir. Bu bağlamda Oğuz'un ağaç, çiçek ve meyve benzetmesi üzerinden geliştirdiği açıklamalar, kavramlar arası hiyerarşiyi ve bütünlüğü göstermesi bakımından analiz edilecektir. Ayrıca metinde keşif, ilham, hâl ve şühûd gibi tasavvufî tecrübe alanlarının dinî bilgi açısından bağlayıcı delil sayılmaması; buna karşılık Kitap, Sünnet, icmâ ve kıyasın temel epistemolojik zemin olarak kabul edilmesi de önemli bir boyut olarak ele alınacaktır.

Bunun yanında çalışmada, İmâm-ı Rabbânî ve Hâce Bahâeddin Nakşibend'e yapılan atıflar üzerinden Nûrû'l-İzâh'ın Nakşibendî-Müceddidî düşünceyle irtibatı gösterilecek; ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn kavramları çerçevesinde şerîat-tarîkat-hakîkat bütünlüğünün nasıl temellendirildiği ortaya konacaktır. Sonuç olarak bu tebliğ, Nûrû'l-İzâh'ın Osmanlı son döneminde kaleme alınmış, tasavvuf ile şer'î ilimleri uzlaştırmayı hedefleyen, kavramsal açıklığı önceleyen ve Ehl-i sünnet merkezli bir tasavvuf anlayışını savunan önemli bir metin olduğunu ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Muhammed İhsan Oğuz, Nûrû'l-İzâh, şerîat, tarîkat, hakîkat, tasavvuf, Nakşibendîlik.

**THE RELATIONSHIP BETWEEN SHARÎ'A, TARÎQA, AND HAQÎQA IN
MUHAMMAD İHSAN OĞUZ'S NÛR AL-İDĀH: A CONCEPTUAL, SUFI, AND
EPISTEMOLOGICAL ANALYSIS**

This paper examines Nûr al-İdāh, written by Muhammad İhsan Oğuz in Kastamonu in 1336/1919, through the conceptual framework of sharî'a, tarîqa, and haqîqa. The study focuses on the main problem identified by the author, namely the semantic and doctrinal ambiguities generated by certain widely circulated Sufi expressions such as "sharî'a is the shell of tarîqa, and tarîqa is the shell of haqîqa." Oğuz argues that, when misunderstood, such formulations may undermine the foundational status of sharî'a and even open the way to esoteric and potentially dangerous interpretations. In this respect, the work stands out as an attempt to redefine the relationship between sharî'a, tarîqa, and haqîqa within the framework of Sunni orthodoxy.

* Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Mezhepleri Tarihi Ana Bilim Dalı. E-mail: matalan@kastamonu.edu.tr.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

The paper first discusses the purpose of the text, its conceptual structure, and its place within the intellectual and Sufi debates of its time. It then analyzes how Oğuz defines religion and sharī'a, and how he presents ʿarīqa and ḥaqīqa not as independent categories, but as derivative and perfected manifestations of sharī'a. In this regard, particular attention is given to his analogy of the tree, flower, and fruit, through which he explains both the hierarchy and the organic unity of these concepts. The paper also examines Oğuz's epistemological position, especially his argument that mystical experiences such as unveiling, inspiration, spiritual states, and witnessing cannot serve as binding proofs in religion, whereas the Qur'an, the Sunnah, consensus, and analogy remain the only legitimate foundations of religious knowledge.

In addition, the study highlights the relationship of Nūr al-Īdāh to the Naqshbandī-Mujaddidī tradition through its references to Imām Rabbānī and Khwāja Bahā' al-Dīn Naqshband. It also explores how the author grounds the unity of sharī'a, ʿarīqa, and ḥaqīqa through the concepts of 'ilm al-yaqīn, 'ayn al-yaqīn, and ḥaqq al-yaqīn. As a result, this paper argues that Nūr al-Īdāh is a significant late Ottoman text that seeks to reconcile Sufism with the sharī sciences, prioritizes conceptual clarity, and defends a Sunni-centered understanding of Sufism.

Keywords: Muhammad İhsan Oğuz, Nūr al-Īdāh, sharī'a, ʿarīqa, ḥaqīqa, Sufism, Naqshbandism, 'ilm al-yaqīn.

**KASTAMONULU ŞAİR BAHARZADE FERİDE HANIMIN DİNÎ İÇERİKLİ
ŞİİRLERİ ÜZERİNE**
Zeki GÜREL*

Baharzade Feride Hanım, Kastamonulu Hamamî Mehmed Râşid Efendi'nin kızı olarak 1837 'de Kastamonu'da dünyaya geldi. Babası müderris, şâir ve hattattır. Kastamonu'da cami, mescid ve hamamdan ibaret bir vakfı bulunan Firençşah Cemâleddin Aksarayî soyundandır. 1852'de Devlet adamı Ali Rıfat Efendi ile evlenen Feride Hanım, eşinin görevi dolayısıyla bir müddet Batum'da da bulunmuşsa da ömrünü Kastamonu'da geçirmiştir. Eşinin ölümü üzerine bir ara babasının görevi dolayısıyla İstanbul'da da bulunmuştur. 4 Ağustos 1903 tarihinde vefat eden Feride Hanım'ın kabri Kastamonu'da Yakub Ağa camii haziresindedir. Şiirleri bir divan halinde toplanmıştır. Baharzade Feride Hanım, son derece kültürlü bir ailede yetişmiş, Arapça ve Farsça öğrenmiş, hat sanatında icazet almış, sekiz on civarında musaf ve muhammediye yazmıştır. Feride Hanım, şair tezkirelerine de girmeyi başarmış bir şairdir. Halvetiye'nin dört ana kolundan Cemâliyye'nin Kastamonu yöresinde yaygın olan Şa'bânîye şubesine bağlı ehli tarik bir şairedir. Şiirlerinde dinî konuları da işlemiş, münacat, naat, mersiyeler kaleme almış, Şeyh Şaban'ı Veli ile ilgili şiirleri de dikkati çekmektedir. Biz bu bildirimizde Türk edebiyatı kadın şairlerinden Baharzade Feride Hanım'ın dinî içerikli şiirleri üzerinde yoğunlaşacağız.

Anahtar Kelimeler: Kastamonu, Baharzade Feride Hanım, Münacat, Na't-ı Hazret-i Nebevî, Kasîde-i Hazret-i Pîr Şa'ban-ı Velî.

**ON THE RELIGIOUS POEMS OF BAHARZADE FERIDE HANIM, A POET
FROM KASTAMONU**

Baharzade Feride Hanım was born in Kastamonu in 1837 as the daughter of Hamamî Mehmed Râşid Efendi from Kastamonu. Her father was a professor, poet, and calligrapher. She was a descendant of Firençşah Cemâleddin Aksarayî, who had a foundation in Kastamonu consisting of a mosque, a prayer hall, and a bathhouse. Feride Hanım married the statesman Ali Rıfat Efendi in 1852. Although she lived in Batum for a time due to her husband's posting, she spent the rest of her life in Kastamonu. After her husband's death, she also lived in Istanbul for a period due to her father's posting. Feride Hanım passed away on August 4, 1903, and her grave is in the Yakub Ağa Mosque cemetery in Kastamonu. Her poems have been collected in a divan (collection of poems). Baharzade Feride Hanım grew up in a highly cultured family, learned Arabic and Persian, received a certificate in calligraphy, and wrote around eight to ten copies of the Quran and Muhammadiyya. Feride Hanım is also a poet who managed to be included in biographical dictionaries of poets. She was a member of the Şa'bânîye branch of the Cemâliyye order, one of the four main branches of the Halvetiye order, which was widespread in the Kastamonu region. Her poems dealt with religious themes, including supplications, eulogies, and elegies; her poems about Sheikh Şaban-ı Veli are particularly noteworthy. In this paper, we will focus on the religious poems of Baharzade Feride Hanım, one of the female poets of Turkish literature.

Keywords: Kastamonu, Baharzade Feride Hanım, Münacat, Na't-ı Hazret-i Nebevî, Kasîde-i Hazret-i Pîr Şa'ban-ı Velî.

* Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-mail: zekigurel@yahoo.com.

**MUHAMMED İHSAN OĞUZ'DAN MEKTUPLAR'DA TASAVVUFÎ HAYATIN
PSİKOLOJİK BOYUTLARI: NİTEL BİR DOKÜMAN ANALİZİ**

Çiğdem GÜLMEZ* Makbule ÖZTÜRK*

Bu çalışma, Muhammed İhsan Oğuz'un manevî öğrencilerine rehberlik amacıyla kaleme aldığı ve iki ciltlik *Mektuplar* adlı eserinde tasavvufî hayatın psikolojik boyutlarını incelemeyi amaçlamaktadır. Mektuplar; nefis muhasebesi, kulluk bilinci, edep, muhabbet ve istikamet konularında kapsamlı bir manevî rehberlik sunmaktadır. Kişisel bilgilerin metinden çıkarılması, eserin bireysel yazışma niteliğini aşarak genel bir irşad kaynağı hâline gelmesini sağlamıştır. Araştırmada nitel doküman analizi kullanılmıştır. Eser bütüncül biçimde okunmuş, tekrar eden anlam kümeleri belirlenmiş, psikolojik yönler kodlanmış ve benzer kodlar kavramsal kategoriler altında birleştirilmiştir. Elde edilen temalar, metnin tasavvufî anlam dünyası korunarak din psikolojisinin temel kavramlarıyla ilişkilendirilmiştir. Tasavvufî kavramlarla modern psikolojik kavramlar arasında doğrudan bir eşitlik kurulmamıştır. İşlevsel benzerlikler ve kavramsal yakınlıklar yorumlanmıştır.

Analiz sonucunda tasavvufî hayatın psikolojik boyutları beş tema altında toplanmıştır: manevî anlam üzerinden iyi oluş, acının dönüştürücü işlevi, sevgi temelli bağlanma ve içsel huzur, öz-düzenleme ve nefisle mücadele ile erdemli yaşam ve ahlaki tutarlılık. Manevî anlam üzerinden iyi oluş temasında mutluluğun Allah'la kurulan ilişkiye, kulluk bilincine, hakikat algısına ve kendini aşan bir gayeye yönelmeye dayandığı görülmüştür. Haz ve dış koşullar temel ölçütler olarak sunulmamaktadır. Bu yaklaşım eudaimonik iyi oluş, anlam arayışı ve kendini aşma kavramlarıyla ilişkilendirilebilir. Acının dönüştürücü işlevi temasında dert, hastalık ve sıkıntılara manevî gelişim sürecinde özel bir anlam yüklendiği belirlenmiştir. Bu deneyimler benlik iddiasını sınırlandırmakta, kişiyi Allah'a yöneltmekte ve manevî olgunlaşmaya aracılık etmektedir. Bu anlamlandırma biçimi bilişsel yeniden değerlendirme, kabul, psikolojik dayanıklılık ve travma sonrası gelişim kavramlarıyla ilişkilendirilebilir. Metin acının yüceltilmesini teşvik etmemektedir. Dünya ve beden sağlığının Allah'tan istenmesi gerektiği vurgulanarak dengeli bir yaklaşım ortaya konulmaktadır. Sevgi temelli bağlanma temasında muhabbet, kişinin varoluşunu, motivasyonunu ve huzur anlayışını düzenleyen temel bir manevî güç olarak sunulmaktadır. Allah'la kurulan sevgi ilişkisi güvenli sığınak, yakınlık ve içsel düzenleme kaynağı işlevleri bakımından manevî bağlanma kavramıyla ilişkilendirilebilir. Kavuşma ve ayrılık duygularının birlikteliği, tasavvufî iyi oluşun çok boyutlu yapısını göstermektedir. Hasret, acziyet, sevgi ve huzur bu yapı içinde birlikte bulunabilmektedir. Öz-düzenleme ve nefisle mücadele temasında nefis, bireyin anlık istekleri ile uzun vadeli manevî ve ahlaki değerleri arasındaki çatışmayı temsil etmektedir. İç gözlem, iradenin bilinçli kullanılması, gafletin fark edilmesi ve davranışların yüksek bir amaç doğrultusunda düzenlenmesi öz-düzenlemenin temel boyutlarıdır. Bu unsurlar öz-farkındalık, öz-kontrol, dikkat düzenleme ve değer temelli davranış kavramlarıyla ilişkilendirilmiştir. Erdemli yaşam ve ahlaki tutarlılık temasında söz, niyet, kalp ve davranış arasındaki uyum temel ölçüt olarak benimsenmektedir. Edep, dürüstlük, ilim-amel bütünlüğü ve incitmekten sakınma; otantiklik, karakter güçleri, empati ve bakım etliğiyle ilişkilendirilebilir.

Sonuç olarak *Mektuplar*, tasavvufî terbiyeyi duygu, düşünce, niyet ve davranışı birlikte dönüştüren teosentrik ve bütüncül bir süreç olarak ele almaktadır. Eserde temel amaç Allah'a kulluk, manevî kemal ve ahlaki olgunlaşmadır. Psikolojik iyi oluş bu süreçte eşlik eden bir boyut olarak ortaya çıkmaktadır. Çalışma, tasavvufî kavramların özgün anlam çerçevesini koruyarak

* Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Psikolojisi Ana Bilim Dalı. E-mail: cgulmez@kastamonu.edu.tr.

* Arş. Gör., Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Psikolojisi Ana Bilim Dalı. E-mail: makbuleozturk@kastamonu.edu.tr.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

psikolojik işlevlerini görünür kılmaktadır. Bu yönüyle araştırmanın din psikolojisi literatürüne ve yeni çalışmalara teorik katkı sunduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din psikolojisi, Muhammed İhsan Oğuz, Tasavvuf, Doküman analizi, İçerik analizi.

**THE PSYCHOLOGICAL DIMENSIONS OF SUFİ LIFE IN *MEKTUPLAR* BY
MUHAMMED İHSAN OĞUZ: A QUALİTATIVE DOCUMENT ANALYSIS**

This study aims to examine the psychological dimensions of Sufi life as presented in *Mektuplar* (Letters), a two-volume work written by Muhammed İhsan Oğuz to provide spiritual guidance to his disciples. *Mektuplar* offers comprehensive spiritual guidance on self-examination, awareness of servitude to God, propriety, divine love, and steadfastness. The removal of personal information concerning the original recipients enabled the work to transcend the limits of private correspondence and become a general source of spiritual instruction. The study employed qualitative document analysis. The work was read holistically, recurring clusters of meaning were identified, psychologically relevant aspects were coded, and similar codes were grouped into conceptual categories. The resulting themes were related to key concepts in the psychology of religion while preserving the Sufi framework of meaning embedded in the text. No direct equivalence was established between Sufi concepts and modern psychological constructs. Instead, their functional similarities and conceptual affinities were interpreted.

The analysis identified five themes concerning the psychological dimensions of Sufi life: well-being through spiritual meaning, the transformative function of suffering, love-based attachment and inner peace, self-regulation and struggle against the lower self, and virtuous living and moral integrity. Within the theme of well-being through spiritual meaning, happiness was found to be grounded in one's relationship with God, awareness of servitude, perception of spiritual truth, and orientation toward a self-transcendent purpose. Pleasure and external circumstances are not presented as its primary criteria. This approach may be associated with eudaimonic well-being, the search for meaning, and self-transcendence. Within the theme of the transformative function of suffering, distress, illness, and hardship were found to be endowed with a particular meaning in the process of spiritual development. These experiences restrain the claims of the ego, direct the individual toward God, and facilitate spiritual maturation. This mode of meaning-making may be associated with cognitive reappraisal, acceptance, psychological resilience, and post-traumatic growth. The text does not encourage the glorification of suffering. It presents a balanced approach by emphasizing that worldly well-being and physical health should also be sought from God.

Within the theme of love-based attachment, divine love is presented as a fundamental spiritual force that regulates the individual's existence, motivation, and understanding of peace. The loving relationship established with God may be associated with spiritual attachment in terms of its functions as a safe haven, a source of closeness, and a means of internal regulation. The coexistence of feelings of union and separation indicates the multidimensional nature of Sufi well-being. Longing, awareness of human weakness, love, and inner peace may coexist within this structure. Within the theme of self-regulation and struggle against the lower self, the lower self represents the conflict between immediate desires and long-term spiritual and moral values. Self-observation, the conscious exercise of will, awareness of heedlessness, and the regulation of behaviour in accordance with a higher purpose constitute the principal dimensions of self-regulation. These elements were associated with self-awareness, self-control, attentional

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

regulation, and value-based behaviour. Within the theme of virtuous living and moral integrity, harmony among speech, intention, the heart, and behaviour is adopted as a fundamental criterion. Propriety, honesty, the integration of knowledge and action, and the avoidance of causing harm may be associated with authenticity, character strengths, empathy, and an ethics of care.

In conclusion, *Mektuplar* conceptualizes Sufi training as a theocentric and holistic process that transforms emotions, thoughts, intentions, and behaviours together. The primary aims presented in the work are servitude to God, spiritual perfection, and moral maturation. Psychological well-being emerges as an accompanying dimension of this process. By preserving the distinctive framework of meaning attached to Sufi concepts, the study makes their psychological functions visible. In this respect, it is considered to offer a theoretical contribution to the psychology of religion literature and to provide a foundation for further research.

Keywords: Psychology of Religion, Muhammed İhsan Oğuz, Sufism, Document Analysis, Content Analysis.

**BEKTAŞI ÖĞRETİSİNDE AHLAKIN TOPLUMSAL İNŞASI: TARİHİ
KÖKLER VE GÜNCEL YANSIMALAR**
Ömer Faruk TEBER*

Bektaşilik, Anadolu tasavvuf geleneğinin en özgün ve kapsayıcı kollarından biri olarak, yalnızca bir tasavvufî mektep değil; aynı zamanda ahlak, adalet ve toplumsal uyumu merkeze alan bütüncül bir yaşam felsefesidir. Bu tebliğ, Bektaşî öğretisinin tarihsel arka planından hareketle, ahlak ve toplum arasındaki ilişkiyi nasıl tanımladığını ve bu ahlakî öğretilerin modern toplumda nasıl yankı bulduğunu tartışmayı amaçlamaktadır.

Bektaşilik, Anadolu tasavvuf geleneği içerisinde özgün yapısı ve kapsayıcı karakteriyle temayüz eden bir irfan mektebi olarak, yalnızca bir tarikat yapılanması olmanın ötesinde, bireysel ve toplumsal hayatı kuşatan bütüncül bir ahlak ve anlam dünyası inşa etmektedir. Temelleri Hacı Bektaş Veli'ye atfedilen bu gelenek, tarihsel süreç içerisinde Yeniçeri Ocağı ile kurduğu ilişki başta olmak üzere, Osmanlı toplumsal yapısında hem dinî hem de sosyo-kültürel düzlemde etkili bir rol üstlenmiştir. Bektaşî öğretisinin merkezinde yer alan insan-ı kâmil anlayışı, bireyin ahlâkî tekâmülünü toplumsal sorumluluk bilinciyle birlikte ele alarak, adalet, eşitlik, hoşgörü ve paylaşım gibi değerleri ön plana çıkarmaktadır. Bu çerçevede Bektaşilik, zahir-batın dengesini gözetken yorumlarıyla, dinî nasların katı ve literalist okumalarına karşı daha esnek ve yorumlayıcı bir yaklaşım geliştirmiştir.

Hacı Bektaş Veli'nin "eline, beline, diline sahip ol" ilkesi, yalnızca bireysel ahlakın değil, toplumsal bir arada yaşama kültürünün de temelini oluşturur. Bu çerçevede Bektaşilik, bireyin kendi iç terbiyesiyle toplumun ahlaki düzeni arasında doğrudan bir köprü kurar. Tarihî süreçte Anadolu'nun çok-kültürlü yapısı içinde hoşgörü, adalet ve eşitliği savunan Bektaşî geleneği, sosyal dayanışmayı ve insan onurunu merkeze alan bir etik anlayış geliştirmiştir.

Bu tebliğ, Bektaşî öğretisinin tarihsel arka planını dikkate alarak, söz konusu geleneğin ahlak ile toplum arasındaki ilişkiyi nasıl kurduğunu analitik bir perspektifle incelemeyi hedeflemektedir. Özellikle Bektaşî erkânı, nefis terbiyesi ve toplumsal dayanışma pratikleri üzerinden şekillenen ahlâk anlayışının, bireyler arası ilişkilerde barışçıl ve kapsayıcı bir toplumsal düzen tasavvuruna nasıl katkı sunduğu değerlendirilecektir. Ayrıca modern toplumların karşı karşıya bulunduğu kimlik krizleri, ayrışma ve değer erozyonu gibi sorunlar bağlamında Bektaşî düşüncesinin sunduğu etik ilkelerin güncelliği tartışılacaktır. Bu bağlamda çalışma, geleneksel tasavvufî birikimin çağdaş sosyo-kültürel meselelerle irtibatlandırılabilenliğini ortaya koyarak, Bektaşiliğin yalnızca tarihsel bir fenomen değil, aynı zamanda günümüz için de anlamlı bir referans çerçevesi sunduğunu ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bektaşilik, Tasavvuf, Ahlak, Toplum, Hacı Bektaş Veli, Etik, Sosyal Uyum.

**THE SOCIAL CONSTRUCTION OF MORALITY IN BEKTASHI TEACHINGS:
HISTORICAL ROOTS AND CONTEMPORARY REFLECTIONS**

Bektashism, as one of the most distinctive and inclusive branches of the Anatolian Sufi tradition, is not merely a Sufi school but also a comprehensive philosophy of life that centers on morality, justice, and social harmony. This paper aims to examine, with reference to the historical background of Bektashi teachings, how this tradition conceptualizes the relationship between ethics and society, and how these moral principles resonate within modern contexts.

* Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, E-mail: omerfarukteber@akdeniz.edu.tr.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU

"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

Within the Anatolian Sufi milieu, Bektashism emerges as a unique path of wisdom characterized by its inclusive nature, extending beyond a conventional *ṭarīqa* structure to construct a holistic moral and existential framework encompassing both individual and social life. Traditionally attributed to Hacı Bektaş Veli, this tradition has played a significant role in the religious and socio-cultural fabric of the Ottoman Empire, particularly through its association with the Janissary Corps. Central to Bektashi thought is the concept of the *insān al-kāmil* (the perfected human being), which integrates individual moral development with a strong sense of social responsibility, emphasizing values such as justice, equality, tolerance, and solidarity. In this regard, Bektashism adopts an interpretive approach that balances the exoteric (*ẓāhir*) and esoteric (*bāṭin*) dimensions of religion, offering a flexible alternative to rigid and literalist readings of religious texts.

The well-known maxim of Hacı Bektaş Veli—"control your hands, your loins, and your tongue"—constitutes not only a principle of personal ethics but also a foundational element of a culture of coexistence. In this sense, Bektashism establishes a direct link between inner moral discipline and the ethical order of society. Historically, within the multicultural structure of Anatolia, the Bektashi tradition has advocated tolerance, justice, and equality, thereby developing an ethical framework centered on social solidarity and human dignity.

Accordingly, this paper seeks to analyze, from a critical perspective, how Bektashi teachings construct the relationship between morality and society. It will particularly explore how ethical principles shaped through Bektashi ritual practices (*erkān*), self-discipline, and communal solidarity contribute to the formation of a peaceful and inclusive social order. Furthermore, the study will discuss the contemporary relevance of Bektashi ethics in light of current societal challenges such as identity crises, social fragmentation, and moral decline. In doing so, it argues that the Bektashi tradition should be understood not merely as a historical phenomenon but as a living intellectual and ethical resource that continues to offer meaningful insights for the modern world.

Keywords: Bektashism, Sufism, Ethics, Society, Hacı Bektaş Veli, Social Harmony.

TOPLUMSAL AHLAKIN İNŞASI VE KORUNMASINDA “AYİN-İ CEM”

Ramazan UÇAR* Esra Demir

Toplumsal yaşamın sürdürülebilirliğini sağlayan en temel unsurlardan biri olan ahlak; insanı merkeze alan, bireylerarası ilişkileri düzenleyen ve toplumsal huzuru tesis eden normatif ilkeler bütünüdür. Toplumlar, varoluşsal bir gereklilik olarak bu ahlaki kodları yaşatmayı ve kültürel bellek aracılığıyla gelecek nesillere aktarmayı temel bir ödev olarak kabul ederler. Türk toplumunun dini ve kültürel dinamikleri içerisinde önemli bir yere sahip olan Alevilik-Bektaşilik geleneği, bu aktarımı ve toplumsal denetimi “Ayin-i Cem” kurumu aracılığıyla kurumsallaştırmıştır. Kökenlerini Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt sevgisinden alan bu gelenek, tarihsel süreçte mazlumun yanında yer alma ve adalet idealini ahlaki bir zemin olarak benimsemiştir.

Bu çalışma, Alevilik-Bektaşiliğin en temel ritüeli olan Ayin-i Cem’in, toplumsal ve bireysel ahlakın inşasındaki işlevsel rolünü incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada nitel araştırma tekniklerinden dokümantasyon (literatür taraması) yöntemi kullanılmıştır. Ayin-i Cem’in sadece dini bir ritüel değil, aynı zamanda birey üzerinde bir “oto-kontrol” ve toplum üzerinde bir “sosyal denetim” mekanizması olarak fonksiyonu, temel problematik olarak ele alınmıştır. Çalışmanın sonucunda, Cem erkanının bireysel tekamül ve toplumsal rızalık temelinde, ahlaki normların korunması ve değerler sisteminin kuşaklararası aktarımında kritik bir işlev gördüğü tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Türk Toplumu, Toplumsal Ahlak, Alevilik-Bektaşilik, Ayin-i Cem.

**THE CONSTRUCTION AND PRESERVATION OF SOCIAL MORALITY IN THE
AYİN-İ CEM**

Morality, as one of the most fundamental elements ensuring the sustainability of social life, is a body of normative principles centered on the human being that regulates interpersonal relations and establishes social peace. Societies regard the preservation of these moral codes and their transmission to future generations through cultural memory as a fundamental duty and an existential necessity. The Alevi-Bektashi tradition, which holds a significant place within the religious and cultural dynamics of Turkish society, has institutionalized this transmission and social regulation through the institution of “Ayin-i Cem.” Drawing its roots from the love for the Prophet and the Ahl al-Bayt, this tradition has historically adopted the ideals of standing by the oppressed and upholding justice as its moral foundation.

This study aims to investigate the functional role of the Ayin-i Cem -the primary ritual of Alevism-Bektashism- in the construction of collective and individual morality. The qualitative documentation (literature review) method was employed in the research. The central problematic of the study is the function of Ayin-i Cem not only as a religious ritual but also as a mechanism of "self-control" (auto-control) over the individual and “social control” over society. The study concludes that the Cem ceremony, founded upon individual maturation and social consensus, performs a critical function in the preservation of moral norms and the intergenerational transfer of value systems.

* Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Sosyolojisi Ana Bilim Dalı. E-mail: ramazanucar@sdu.edu.tr.

· Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Sosyolojisi Ana Bilim Dalı.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

Keywords: Sociology of Religion, Turkish Society, Social Morality, Alevism-Bektashism, Ayin-i Cem.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

TASAVVUF VE HALK DİNDARLIĞI- ÖZBEKİSTAN ÖRNEĞİ

Yılmaz CANKALOĞLU*

Özbekistan 705-715 yıllarında Emevilerin meşhur kumandanı Kuteybe b. Müslim tarafından fethedilmiştir. Bölgeye İslâm'ın girişinden sonra bu bereketli topraklar üzerinde birçok eğitim kurumunun temeli atılarak bilim dünyasına yön vermiş yüzlerce bilim ve fikir adamı bu topraklarda yetişmiştir. Bölgede kurulan medreselerde özellikle Fıkıh, Hadis, Tefsir, Tasavvuf, Arapça ve Kelam alanlarında yetişmiş ve alanlarında ekol olmuş birçok ilim adamı yetişmiştir. Birlikte yaşama kültürü bakımından çok başarılı bir ülke olan Özbekistan'da özellikle bağımsızlıktan sonra farklı etnik gruplar huzur ve güven içinde bir arada yaşamaktadırlar. Irk ve din yönünden çok renkli bir dokuya sahip olan ülkede 130'dan fazla farklı etnik grup yaşamaktadır.

Buhara, Semerkant, Taşkent, Nesef ve Tirmiz gibi tarihî şehirlere sahip olması sebebiyle çok değerli bir İslâm kültür mirasına ev sahipliği yapan Özbekistan, Moğol istilasına kadar ilimde, fende, kültürde ve mimaride dünyanın diğer bölgeleri ile kıyaslanamayacak düzeyde gelişmiştir. Çeşitli dönemlerde kurulan medrese, kütüphane ve rasathânelerin yanı sıra gerek dinî ilimler gerekse fen ve tabiat bilimleri alanında yetişen âlimlerle bu topraklar dünyanın en önemli ilim merkezlerinden olmuştur.

Özbekler, sahip oldukları geniş hoşgörüyle asla inançlarında fanatizme varacak bir taassuba sahip olamamışlar, kendilerinin dışındaki düşünce ve inançları hoşgörüyle karşılayarak onlarla bir arada yaşama becerisini geliştirmişlerdir. Bahauddin Nakşibendi, Hoca Ahrâr-ı Velî, Abdülhâlık Gucdüvânî ve Ali Şîr Navâî gibi Türk Tasavvuf tarihine ve kültürüne damga vuran abidevi şahsiyetlerin müsamaha ve hoşgörüye dayalı dini düşünceleri, yorumları ve anlayışları dikkatlice incelenmelidir.

Özbekler yıllarca Rusların baskı ve tazyiklerine maruz kalmalarına rağmen dindarlıklarını büyük ölçüde muhafaza etmişlerdir. İbadet mekanları ve ilim merkezleri büyük oranda kapatılmasına rağmen Tasavvufî kültürün etkisine bağlı olarak dini duygu ve düşüncelerini korumayı başarmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Özbekistan, Tasavvuf, Hoşgörü, Dindarlık, İslam.

SUFISM AND POPULAR RELIGIOSITY- THE UZBEKISTAN EXAMPLE

Uzbekistan was conquered by the famous Umayyad commander Qutayba ibn Muslim between 705 and 715. Following the introduction of Islam to the region, numerous educational institutions were established in these fertile lands, and hundreds of scholars and thinkers who shaped the scientific world were educated here. The madrasas established in the region produced many scholars who became leading figures in their fields, particularly in Fiqh, Hadith, Tafsir, Sufism, Arabic and Kalam.

Uzbekistan, a country with a highly successful culture of coexistence, has seen different ethnic groups living together in peace and security, especially since independence. With a diverse ethnic and religious fabric, the country is home to more than 130 different ethnic groups. Possessing historical cities such as Bukhara, Samarkand, Tashkent, Nasaf and Tirmiz, Uzbekistan hosts a valuable Islamic cultural heritage. Until the Mongol invasion it was unparalleled in its advancement in science, technology, culture, and architecture compared to other parts of the

* Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Eğitim Ana Bilim Dalı, E-mail: yilmazcankaloglu@karabuk.edu.tr.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

world. With the madrasas, libraries and observatories established in various periods as well as the scholars trained in both religious sciences and natural sciences, these lands became one of the most important centers of learning in the world. Uzbeks, with their broad tolerance, have never been fanatical in their beliefs, and have developed the ability to coexist with thoughts and beliefs outside their own with tolerance.

The tolerant and open-minded religious thoughts, interpretations, and understandings of monumental figures who left their mark on Turkish Sufi history and culture such as Bahauddin Nakshibandi, Khoja Ahrar-i Veli, Abdulhalik Gucduvani and Ali Shir Navai, should be carefully examined. Despite enduring years of Russian oppression and pressure, Uzbeks largely preserved their religiosity. Despite the closure of many places of worship and centers of learning, they managed to preserve their religious feelings and thoughts thanks to the influence of Sufi culture.

Keywords: Uzbekistan, Sufism, Tolerance, Religiosity, Islam.

TASAVVUFÎ ANLAYIŞTA VARLIK VE AHLÂK BAĞINTISI

Ömer CENİK*

Ahlâk, yaygın kullanımıyla insan davranışlarıyla ilişkilendirilmiş olsa da kelime kökeni itibarıyla insanın maddi ve manevi varlık boyutuyla ilgili bir kavramdır. Bu çerçevede varlık ve ahlâkın birbirine etkisinin incelenmesi tasavvufî düşünce bağlamında önem arz etmektedir. Ahlâk, bir Müslümanın davranışlarının İslam'a uygunluğunun ölçüsünü ifade ederken tasavvufî düşünce bağlamında ise dervişin yaşayışında haller ve makamlarının temelini oluşturmaktadır. Çünkü güzel ahlâklı olmak gayesiyle haller ve makamları elde eden bir sûfî, aynı zamanda varlık hakkında da temel bir idrak düzeyine ulaşmaktadır. Fenâ ve Bekâ hallerini yaşayan, makamların nihayeti tevhid makamına eren bir sûfî varlığın vecdini yaşamaya başlayarak kendisini varlığa dair anlam dünyasında bulur. Varlığın hakikati ve boyutları hakkındaki idrakiyle Allah'ın ve âlemin varlığını anlamlandırır. Sufînin yaşamında temel bir ilke anlamında güzel ahlâklı olmak tasavvufî düşünce açısından varlığı tanımaya giden bir gayreti ifade ederken, varlık hakkında elde edilen bilgi de güzel ahlâklı olmayı kolaylaştıran bir unsurdur. Bu bağlamda hazırlanan sempozyum bildirisi, varlık ve ahlâk meselelerini temel düzeyde ve birbirlerine olan etkileri açısından tasavvufî düşünce ekseninde şu konular etrafında ele almaktadır: Kavramsal düzeyle ahlâk ve varlık ilişkisi, Haller ve makamların varlık anlayışındaki yeri ve önemi, Sûfî anlayışındaki varlık düşüncesinin güzel ahlâklı olmaya etkisi ve yansımaları, Vahdet-i Vücûd anlayışı bağlamında ahlâklı olmak, Mutlak ve mukayyet varlık tanımlamalarının ahlâka etkisi, Allah'ın varlığına dair bilginin ahlâka yansımaları, Âlemin ve insanın varlığına dair düşüncelerin ahlâki dayanakları ve etkileri, Varoluşun ilk nüvesi Hakikat-i Muhammediyye anlayışı bağlamında ahlâk, Varoluş serüveninin zirvesi İnsan-ı Kamil düşüncesi çerçevesinde ahlâk.

Anahtar Kelimeler: Ahlak, Hâl, Makam, Tasavvuf, Varlık.

THE RELATIONSHIP BETWEEN EXISTENCE AND MORALITY IN THE SUFI UNDERSTANDING

Although morality is commonly associated with human behavior, etymologically it is a concept related to both the material and spiritual dimensions of human existence. In this framework, examining the mutual influence of existence (wujud) and morality holds great significance within the context of Sufi thought. While morality expresses the extent to which a Muslim's actions align with Islam, in the context of Sufism, it forms the foundation of a dervish's spiritual states (ahwal) and stations (maqamat).

This is because a Sufi, who attains these states and stations with the aim of possessing noble character, simultaneously reaches a fundamental level of perception regarding existence. A Sufi who experiences the states of Fana (annihilation) and Baqa (subsistence), and reaches the ultimate station of Tawhid (oneness), begins to experience the ecstasy of being and finds themselves within the meaningful realm of existence. Through an understanding of the reality and dimensions of existence, the Sufi gives meaning to the presence of both God and the universe. While possessing noble character, as a fundamental principle in a Sufi's life, represents an effort toward recognizing the nature of existence from a Sufic perspective, the knowledge gained about existence is an element that facilitates having noble character. In this context, the presented symposium paper examines the issues of existence and morality at a fundamental level and through their mutual influence within the axis of Sufi thought, focusing on the following topics: The relationship between morality and existence at a conceptual level, the place and significance

* Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, E-mail: canikoglu@gmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

of spiritual states (ahwal) and stations (maqamat) within the understanding of existence, the influence and reflections of the concept of existence in Sufi thought on possessing good morality, the concept of being moral within the framework of the doctrine of Wahdat al-Wujud (The Oneness of Being), the impact of the definitions of Absolute (Mutlaq) and Restricted (Muqayyad) existence on morality, the reflections of the knowledge regarding the existence of Allah on morality, the moral foundations and effects of thoughts concerning the existence of the universe and humanity, Morality in the context of the Haqiqat al-Muhammadiyya (The Muhammadan Reality) as the initial nucleus of existence, Morality within the framework of the Insan-ı Kamil (The Perfect Human) as the pinnacle of the existential journey.

Keywords: Existence, Morality, State (Hâl), Station (Maqām) Sufism.

**“MAİYYETÜ’AKL VE HAKİKATU MA’NAHU” ADLI ESERİ BAĞLAMINDA
HARİS EL-MUHASİBÎ’DE AKIL
Şehmus BAYLER***

Mutasavvıfların çoğunluğunun ilahi marifetin, akıl ve nakille gerçekleşmediği, keşf’in tek başına Allah’ın, sıfatlarının ve O’nun ilgili olan her şeyin marifetinin vesilesi ve kaynağı olduğu düşüncesini benimsedikleri yaygın olarak bilinmektedir. Başka bir ifadeyle, eşyanın hakikatini, neyin hayır neyin şer, neyin hasen neyin kabîh ve neyin hak neyin batıl olduğunu ancak keşif değerlendirebilir. Nitekim İbn Arabî (ö. 638/1240): “Keşfe sahip olmayanın ilmi yoktur” diyerek kesbî ilim değil sadece vehbî ilmin mutlak hakikatleri idrak edebileceğini savunur. Bu konuda pek çok örnek verilebilir. Ancak bütün sûfiler, hakikat bilgisini, akıl ve nakli atlayarak bunların da kaynağı olan Allah’tan vehbî ilim yoluyla direk elde ettiklerini savunup kesbî ilimleri reddetmez. Örneğin Muhasibî (170-243), akli analiz eder ve bunun ortadan kaldırılamaz kesin bir kanıt (hüccet) olduğunu belirtir. “Her şeyin bir özü var. İnsanın özü de aklıdır. Aklın özü ise, Allah’ın tevfidir” diyerek akla vurgu yapar. Ona göre akıl, insanın kimliği ve hakikatidir. Dolayısıyla Allah’ın tevfigi, ancak akılla mümkün olabilir. “Hiç kimse, akıldan daha güzel bir zinet/donanım ile donatılmamış, ilimden daha yakışır bir libas giymemiştir” diye devam eder ve şöyle gerekçelendirir: “zira Allah, ancak akılla bilinir/tanınır ve ancak O’na ilimle ibadet/itaat edilmesi mümkün olabilir.” Muhasibî, Allah’ın yarattıklarına büyük hikmetler, müthiş incelikler bulunduğunu, insanın başıboş bırakılmadığının altını çizmekte, insan, teklifin temeli olan akılla hem kendini hem Kur’an’ı dolayısıyla hem de Allah’ı anlayabildiğini savunmaktadır. Zira akıl, Kur’an’ı fehmetmektir.

Kelamcı ve aynı zamanda Sufî olan Muhasibî’nin, erken dönemde yaşayan ve öncü şahsiyetlerden olması hasebiyle önem arz eden bu konudaki görüşlerini diğer görüş ve çalışmalarla mukayese metodunu kullanarak ilim dünyasına bir katkı sunmak bu bildirinin amacıdır. Bunu yaparken mukayese metodunu, kullanmayı, kaynak olarak da bizzat Muhasibî’nin eserleri başta olmak üzere konuyla ilgili çalışmalarından yararlanmayı esas aldım.

Anahtar Kelimeler: Sufiler, Muhasibî, Marifet, Keşf, Akıl.

REASON IN THE WORK OF HARIS AL-MUHASİBÎ “MAİYYAT AL-AQL WA HAQİQAT MA’NAHU”

It is widely known that the majority of Sufis hold the view that divine knowledge is not attained through reason and revelation, but that revelation alone is the means and source of knowledge of God, His attributes, and everything related to Him. In other words, only revelation can assess the reality of things, what is good and what is evil, what is right and what is wrong, and what is true and what is false. Indeed, Ibn Arabi (d. 638/1240) argues that only divinely bestowed knowledge, not acquired knowledge, can comprehend absolute truths, saying, "He who does not possess revelation has no knowledge." Many examples can be given on this subject. However, all Sufis do not reject acquired knowledge, arguing that they obtain knowledge of truth directly from God through divinely bestowed knowledge, bypassing reason and revelation, which are also their sources. For example, Muhasibî (170-243) analyzes reason and states that it is an irrefutable and conclusive proof (hujjat). He emphasizes reason, saying, “Everything has an essence. The essence of man is reason. And the essence of reason is God’s divine guidance.” According to him, reason is the identity and truth of man. Therefore, God’s divine guidance is

* Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İslamî İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kelam ve İtikadî İslam Mezhepleri Ana Bilim Dalı, E-mail: sbayler@agri.edu.tr.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

only possible through reason. He continues, “No one has been adorned with a more beautiful ornament/equipment than reason, nor has anyone worn a more fitting garment than knowledge,” and justifies this by saying, “for God can only be known/recognized through reason, and only through knowledge can worship/obedience to Him be possible.” Muhasibî underlines that there are great wisdoms and incredible subtleties in God’s creations, that man is not left without guidance, and argues that man can understand himself, the Quran, and consequently God, through reason, which is the foundation of divine command. For reason is the comprehension of the Quran.

The aim of this paper is to contribute to the academic world by comparing the views of Muhasibî, a theologian and Sufi who was an early and pioneering figure in this field, with other views and studies. In doing so, I have primarily focused on using the comparative method and utilizing Muhasibi's own works and other relevant studies as sources.

Keywords: Sufis, Muhasibî, Knowledge, Revelation, Reason.

**KLASİK SÛFÎ MÜELLİFLERE GÖRE GAZZÂLÎ ÖNCESİ TASAVVUFUN
TARİHÎ SEYRİ: KUŞEYRÎ, HÜCVÎRÎ VE SERRÂC ÖRNEĞİ**
Hatice GARGU KARADENİZ*

Bu çalışma, Gazzâlî öncesi tasavvufun tarihî seyrini klasik sûfî müelliflerin kendi anlatımları üzerinden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. İnceleme, Kuşeyrî'nin er-Risâle'si, Hücvîrî'nin Keşfü'l-mahcûb'u ve Serrâc'ın el-Lüma'ı esas alınarak yürütülmüş; hicrî ikinci, üçüncü ve dördüncü asırlarda tasavvufun hangi nitelikler üzerinden konumlandırıldığı ortaya konulmuştur. Böylece tasavvuf tarihini yalnızca şahıslar ve olaylar üzerinden kronolojik biçimde aktarmak yerine, klasik müelliflerin kendi dönemlerine ve önceki sûfî birikime dair verdikleri bilgilerden hareketle tarihî, mezhepsel ve ilmî bir okuma yapılmıştır. Kuşeyrî'nin açıklamalarında sûfî ve tasavvuf isimlerinin ortaya çıkışı, Ehl-i sünnet zâhidlerinin bid'at ehli gruplardan ayrılmasıyla ilişkilendirilmektedir. Bu yönüyle hicrî ikinci asır, tasavvufun zühd geleneği içerisinde kendine mahsus bir isim ve kimlik kazandığı dönem olarak görünmektedir. Hücvîrî'nin tasnifi ise hicrî üçüncü asırda tasavvufun belli şeyhler, kavramlar ve irşad usulleri etrafında mezhepsel bir hüviyet kazandığını göstermektedir. Onun sahih kabul ettiği tasavvufî mezheplerle bâtil gruplar arasında yaptığı ayırım, tasavvufun Ehl-i sünnet içerisindeki sınırlarını belirginleştirmektedir. Serrâc ise hicrî dördüncü asırda tasavvufu, kendisine mahsus konusu ve bilgi alanı bulunan bir hakikat ilmi olarak temellendirmektedir. Bu ilim, şeriatı bağımsız değil, şer'î hükümlerin insanın amel, hâl ve bâtin dünyasında tahakkuk eden yönünü açıklayan bir bilgi alanıdır. Çalışma sonucunda, Gazzâlî öncesi tasavvuf tarihinin isim ve kimlik kazanımından mezhepsel teşekküle, oradan ilmî temellendirmeye uzanan bütünlüklü bir süreç olarak okunabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte söz konusu asırlar kesin sınırlarla birbirinden ayrılmamakta; her dönemde tasavvufun belirli bir yönü daha görünür hâle gelmektedir. Bu süreçte tasavvufun sınırları tefrik yoluyla belirlenmiş; şeriat, tarikat ve hakikat yönleri tedricen belirginleşerek Gazzâlî ve sonrasında İbnü'l-Arabî ile ma'rifet merkezli tasavvuf anlayışına zemin hazırlamış ve kavramsal bir bütünlük kazanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Kuşeyrî, Hücvîrî, Serrâc, Tefrik.

**THE HISTORICAL COURSE OF SUFISM BEFORE AL-GHAZALÎ
ACCORDING TO CLASSICAL SUFÎ AUTHORS: THE CASE OF AL-QUSHAYRÎ, AL-
HUJWÎRÎ, AND AL-SARRAJ**

This study aims to examine the historical development of Sufism before al-Ghazâlî through the accounts of classical Sufî authors. The analysis is based on al-Qushayrî's al-Risâla, al-Hujwîrî's Kashf al-Mahjûb, and al-Sarrâj's al-Luma', with particular attention to the defining characteristics through which Sufism was positioned during the second, third, and fourth centuries AH. Rather than presenting the history of Sufism merely as a chronological sequence of figures and events, the study offers a historical, doctrinal, and scholarly reading based on the information provided by these authors concerning their own periods and the earlier Sufî tradition. In al-Qushayrî's account, the emergence of the terms "Sufî" and "Sufism" is associated with the distinction of Sunni ascetics from groups identified with religious innovation. The second century AH thus appears as the period in which Sufism acquired a distinct name and identity within the ascetic tradition. Al-Hujwîrî's classification indicates that, during the third century AH, Sufism developed a doctrinal character around particular masters, concepts, and methods of spiritual

* Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tasavvuf Ana Bilim Dalı. E-mail: hatice_gargu34@hotmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

guidance. His distinction between accepted Sufi schools and deviant groups also clarifies the boundaries of Sufism within the Sunni tradition. Al-Sarrāj, in turn, presents Sufism in the fourth century AH as a science of ḥaqīqa with its own subject matter and field of knowledge. This science is not independent of the sharī'a; rather, it explains how religious rulings are realised in human conduct, spiritual states, and inner life. The study concludes that the history of Sufism before al-Ghazālī may be read as an integrated process extending from the acquisition of a distinct name and identity to doctrinal formation and, finally, to scholarly grounding. These centuries should not, however, be separated by rigid boundaries, since each period merely renders a particular aspect of Sufism more visible. Throughout this process, the boundaries of Sufism were defined through acts of differentiation, while the dimensions of sharī'a, ṭarīqa, and ḥaqīqa gradually became more distinct, preparing the ground for the ma'rifa-centred understanding of Sufism that would gain systematic form with al-Ghazālī and later a metaphysical content with Ibn al-ʿArabī.

Keywords: Sufism, al-Qushayrī, al-Hujwārī, al-Sarrāj, Differentiation.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

**İBN EBÎ'D-DÜNYÂ'NIN MÜDÂRÂTÜ'N-NÂS ADLI ESERİ BAĞLAMINDA
İNSANLARLA GEÇİNME SANATI**
Muhammed Yakup KEPENEK*

Bu bildiri, İbn Ebî'd-Dünyâ'nın Müdârâtü'n-Nâs adlı eseri çerçevesinde, insanlarla sağlıklı ve dengeli ilişkiler kurmanın imkânlarını ele almaktadır. Çok sayıda eseriyle tanınan; muhaddis, mutasavvıf, eğitimci ve Hanbelî fakihi kimliğiyle öne çıkan İbn Ebî'd-Dünyâ, bu eserinde ahlâkî ve toplumsal dengeyi korumanın temel unsurlarından biri olarak "müdârât" kavramını merkeze yerleştirmektedir. Müdârât, bireyin inanç ve ilkelerinden ödün vermeksizin; yumuşak huyluluk, anlayış ve hikmet çerçevesinde insanlarla ilişki kurmasını ifade eden kapsamlı bir ahlâk ilkesidir. Bu çalışmada, İbn Ebî'd-Dünyâ'nın söz konusu eserde kullandığı hadislerin sıhhat durumu incelenmekte; ayrıca eserde yer alan hadisler, sahabe sözleri ve hikmetli rivayetler ışığında toplumsal uyumun nasıl tesis edilebileceği değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Ahlakı, Müdârât, Geçim, İbn Ebi'd-Dünyâ, Hadis Tenkidi.

**THE ART OF GETTING ALONG WITH PEOPLE IN THE CONTEXT OF IBN
ABI'D-DUNYA'S WORK TITLED MUDARAT AL-NAS**

This paper examines the possibilities of establishing healthy and balanced relationships with people within the framework of Ibn Abi al-Dunya's work titled *Mudarat al-Nas*. Known for his numerous works and distinguished as a muhaddith, Sufi, educator, and Hanbali jurist, Ibn Abi al-Dunya places the concept of "mudarat" at the center as one of the fundamental elements for preserving moral and social balance in this work. Mudarat is a comprehensive ethical principle that refers to establishing relationships with people through gentleness, understanding, and wisdom without compromising one's beliefs and principles. This study examines the authenticity of the hadiths used by Ibn Abi al-Dunya in the aforementioned work; it also evaluates how social harmony can be established in light of the hadiths, sayings of the Companions, and wise narrations included in the work.

Keywords: Islamic Ethics, Mudarat, Social Harmony, Ibn Abi al-Dunya, Hadith Criticism.

* Arş. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis Ana Bilim Dalı, E-mail: m.yakupkepenek@gmail.com.

**İSLAM GELENEĞİNDE EDEB VE ÂDÂB KAVRAMLARININ TASAVVUFÎ
ARKA PLANI VE KAYNAKLARI**
Özgün KIRIŞTIOĞLU*

Bu çalışma, İslâm düşünce geleneğinde bireysel ve toplumsal hayatın merkezinde yer alan “edeb” ve “âdâb” kavramlarını, özellikle tasavvufî disiplin çerçevesinde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Kavramsal olarak edeb; güzel davranış, nezaket ve nefis terbiyesi gibi anlam katmanlarını barındırırken, çoğulu olan âdâb, zamanla kurumsallaşan davranış normlarını ve fikhî literatürde sünnetin bir cüzünü ifade eder hale gelmiştir.

Çalışmada, edebin tarihsel süreçte cahiliye dönemindeki "örf ve gelenek" anlamından, İslâmî dönemde "terbiye ve ahlâkî yetkinlik" anlamına evrilmesi ele alınmaktadır. Tasavvuf geleneği özelinde edeb; şeriatın kontrol mekanizmasından geçen, doğrudan Kur'ân ve Sünnet'e dayanan bir disiplin olarak tanımlanmıştır. Sûfî müelliflerin yaklaşımları üzerinden yapılan analizde; edebin sadece zâhirî kurallardan ibaret olmadığı, aynı zamanda ayetlerin işârî (manevî) yorumlarıyla zenginleşen bir sülûk yöntemi olduğu vurgulanmaktadır.

Metin boyunca; edebin güzel ahlâk, sünnete ittiba, seyr u sülûk metodu, takvâ ve musibetler karşısında orta yolu koruma (itidal) gibi farklı boyutları, Kuşeyrî, Serrâc, Gazzâlî ve Sühreverdî gibi temel tasavvufî otoritelerin görüşleri ışığında incelenmektedir. Sonuç olarak, tasavvufî âdâbın, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ahlâkını model alan zâhir-bâtın bütünlüğüne dayalı bir yaşam tarzı sunduğu ve mümini hakikate ulaştıran yegâne usul olduğu ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Edeb, Âdâb, Nefis Terbiyesi, Güzel Ahlâk.

**THE SUFI BACKGROUND AND SOURCES OF THE CONCEPTS OF
ETIQUETTE AND MANNERS IN ISLAMIC TRADITION**

This study aims to analyze the concepts of "adab" and "adab," which are central to individual and social life in the Islamic intellectual tradition, particularly within the framework of Sufism. Conceptually, adab encompasses layers of meaning such as good behavior, politeness, and self-discipline, while its plural form, adab, has come to represent institutionalized behavioral norms and, in jurisprudential literature, a part of the Sunnah.

The study examines the evolution of adab from its meaning of "custom and tradition" in the pre-Islamic era to its meaning of "education and moral competence" in the Islamic period. Within the Sufi tradition, adab is defined as a discipline that passes through the control mechanism of Sharia and is directly based on the Quran and Sunnah. The analysis, conducted through the approaches of Sufi authors, explores... It is emphasized that etiquette is not merely a set of outward rules, but also a method of spiritual journey enriched by the symbolic (spiritual) interpretations of verses from the Quran.

Throughout the text, the various dimensions of etiquette—including good morals, adherence to the Sunnah, the method of spiritual journey, piety, and maintaining moderation in the face of adversity—are examined in light of the views of fundamental Sufi authorities such as Qushayri, Sarraj, Ghazali, and Suhrawardi. In conclusion, it is demonstrated that Sufi etiquette offers a lifestyle based on the unity of outward and inward aspects, modeled after the morals of the Prophet Muhammad (peace be upon him), and is the only method that leads the believer to truth.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, E-mail: 241135011@ogr.kastamonu.edu.tr.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŐA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

Keywords: Sufism, Etiquette, Manners, Self-Discipline, Good Morals.

İSLAMÎ HAYATIN TOPLUMA AKTARILMASINDA ŞİİRİN ROLÜ

Abdullah AYDIN*

Şiir, edebî tür olarak Milletler nezdinde büyük öneme sahiptir. Maddî gelişmişliğin yanı sıra kültürel gelişmişlik de medeniyet göstergeleri arasında yer almaktadır. Dolayısıyla şiir çok eski devirlerden beri ön planda tutulmuş, şairlere itibar edilmiştir. Cahiliye Döneminde Arabistan coğrafyasında şiir, toplumun değer verdiği ve en güzellerinin Kâbe duvarlarına asıldığı bir konumdadır. Kur'an-ı Kerim'de aleyhte ayetler olması sebebiyle şair olmak İslam dünyasında sorgulanmıştır. Sonrasında Hz. Peygamber ve sahabeleri arasında şair olanlarla yaşanan hadiseler şiirin caiz olduğu kanaatini oluşturmuştur. Dünyayı etkileyen büyük medeniyetlerden birini meydana getiren Osmanlı Devleti, hemen her mekânda şiire yer vermiş, şairleri ön planda tutmuştur. Bunda hiç şüphesiz devleti kuran ve yöneten aile bireylerinin şiire yatkınlığı etkili olmuştur. İslamiyet'in geniş coğrafyalara yayılmasında hem askeri hem de kültürel bakımdan Osmanlı Devleti büyük hizmetler etmiştir. Gerek yöneticiler gerek halktan insanlar İslamiyet'in öğretilmesinde ve toplum tarafından benimsenmesinde şiiri araç olarak kullanmışlardır. Padişahlar, başta şeyhülislam olmak üzere devlet adamları, tarikatlar İslam'ın yaygınlaşmasında şiiri ön planda tutmuşlar, şairleri gözetip kollamışlardır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında şiir öneminden bir şey kaybetmemiş, millî birliğin sağlanması noktasında şairler de üzerlerine düşen görevi yerine getirmişlerdir. İstiklâl Marşı başta olmak üzere millî ve dinî hassasiyeti ifade eden şiirler yazılmıştır. Şairin toplum üzerindeki etkisinden faydalanılmıştır. Ancak son 1980 sonrası televizyon, 2000 sonrasında da sosyal medya gibi popüler kültür unsurlarının yaygınlaşması şiir ile toplum arasına girmiştir. Bu tebliğde; İslamiyet'in şiir ve şaire bakışı özetlenecek, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde dinî hayatın aktarılmasında şiirin yeri belirlenecek, sonuçta kıyaslama yapılarak bazı öneriler sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslamiyet, Müslüman, Şiir, Şair, Dinî Hayat.

THE ROLE OF POETRY IN TRANSMITTING ISLAMIC LIFE TO SOCIETY

Poetry, as a literary genre, has great importance among nations. Alongside material development, cultural development is also considered one of the indicators of civilization. Therefore, poetry has been given prominence since very early times and poets have been respected. During the Jahiliyyah (Pre-Islamic) period, poetry held a highly valued position in Arabian society, and the most beautiful poems were even hung on the walls of the Kaaba. Because there are verses in the Qur'an that criticize poets, being a poet was at first questioned in the Islamic world. Later, certain events involving poets among the Prophet Muhammad and his companions led to the conclusion that poetry is permissible. The Ottoman Empire, which created one of the great civilizations that influenced the world, gave a place to poetry in almost every sphere and valued poets highly. Undoubtedly, the poetic inclination of the family members who founded and ruled the state played an important role in this. The Ottoman Empire rendered great services, both militarily and culturally, in the spread of Islam across wide geographical areas. Both rulers and ordinary people used poetry as a means of teaching Islam and helping it to be adopted by society. Sultans, statesmen—especially the Shaykh al-Islam—and religious orders prioritized poetry in the dissemination of Islam and supported and protected poets. During the founding years of the Republic of Turkey, poetry did not lose its importance. Poets fulfilled their

* Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-mail: divansiiri@hotmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

responsibilities in strengthening national unity. Poems expressing national and religious sensitivity were written, most notably the National Anthem (İstiklâl Marşı). The influence of poets on society was utilized. However, after the 1980s, the spread of popular culture elements such as television and, after the 2000s, social media has created a distance between poetry and society. In this paper, the perspective of Islam toward poetry and poets will be summarized; the place of poetry in transmitting religious life during the periods of the Ottoman Empire and the Republic of Turkey will be determined; and finally, a comparison will be made and several suggestions will be presented.

Keywords: Islam, Muslim, Poetry, Poet, Religious Life.

TASAVVUFTA METAFORİK ANLATIM

Kadir ÖZKÖSE*

Tasavvuf ilmi tecrübeye dayalı bir hal ilmidir. Yaşanan bu tasavvufî tecrübe hem özel hem de içsel bir deneyimdir. Yaşanan bu engin sûfî tecrübeyle kişi hem Allah ile hem de âlemle irtibatını sağlamaya çalışır. Metafizik boyutta varlık meselesini çözümlemeye çalışan sûfî tecrübe suret ve manaya, zahir ve batına, şehadet ve gayba ait meseleleri tahlile çalışır. Kendi iç dünyasında güçlü hissiyata bürünen sûfî yaşadıklarını ifadede dilin yetersizliğini idrak eder. Her ne kadar “Tasavvuf kâl ilmi değil hâl ilmidir” denilse de sûfiler tarih boyunca kendi gerçekliklerini ifadeye çalışmaktan da geri durmamışlardır. Salt kelimeler, kavramlar ve ibarelerle sûfî tecrübenin anlaşılamayacağını ifade edip sembolik dile yönelmişler ve metaforik bir anlatım üslubunu benimsemişlerdir. Bildiride sûfilerin metaforik anlatım üslubunu benimseyiş sebepleri özellikle ele alınacak temel husustur. Tasavvuftaki mecazi söylemin mahiyeti, sûfilerin kullandığı mecaz dilinin yapısı, mecazî hakikatin köprüsü olarak görmeleri, mecaz anlatımın başlıca işlevleri üzerinde durulacaktır. Metaforik anlatımın adlandırma biçimi, soyut kavramları oluşturma yöntemi, yönlendirme çabası, yeni bilginin üretimi esası, psikolojik tesir gücü, paradigmaları çeşitlendirme sistemi, iletişimsel ve eğitsel işlevi incelenecektir. Sûfilerin benimsediği şiir dili ve hikâye anlatımlarında başvurdukları metaforik yaklaşımlar ortaya konacaktır. Sufilerin kullandıkları mecaz, sembol, metaforların mahiyeti, sembollerin üst dil oluşu, tasavvuf edebiyatındaki semboller, tasavvufî sembollerin semâî oluşu, sembollerin kaynağı, sembollerin gerekliliği, sûfilerin dil terbiyesi, sembollerin karakteristik özellikleri, sembolün bir gerçekliğe işaret etmesi, sembolün kapalı olan gerçeklik seviyelerini açması ve sembolün insanın içsel derinliklerini açığa çıkartması konularına değinilerek metaforik anlatım usulü, kullanılan sembolik dille temellendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Metaforik Anlatım, Sembolik Dil, Şiir, Hikaye.

METAPHORICAL EXPRESSION IN SUFISM

The science of taṣawwuf is a discipline grounded in lived experience; it is fundamentally a knowledge of states (‘ilm al-ḥāl) rather than a purely discursive knowledge. The Sufi experience thus constitutes a deeply personal and inward spiritual realization. Through this profound experiential encounter, the seeker strives to establish a conscious relationship both with God and with the cosmos. Engaging the metaphysical dimension of existence, Sufi experience seeks to elucidate the problem of being by analyzing the interrelation between form and meaning, outward and inward (ẓāhir-bāṭin), and the visible and the unseen (shahāda-ghayb).

Immersed in intense inner sensibility, the Sufi becomes acutely aware of the inadequacy of language in conveying what has been experienced. Although it is often asserted that “Sufism is not a science of words (qāl) but a science of states (ḥāl),” Sufis throughout history have nevertheless endeavored to articulate their experiential realities. Recognizing that the Sufi experience cannot be fully comprehended through literal words, technical terms, and formal expressions alone, they turned to symbolic discourse and adopted a distinctly metaphorical mode of expression.

This study primarily examines the reasons underlying the Sufis’ preference for metaphorical expression. It analyzes the nature of figurative discourse in Sufism, the structural features of the metaphorical language employed by Sufis, and their perception of metaphor as a

* Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tasavvuf Ana Bilim Dalı, E-mail: kadirozko60@hotmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

bridge to ultimate reality (ḥaqīqa). Furthermore, it explores the principal functions of metaphorical expression, including its role in naming, its method of constructing abstract concepts, its orientational and directive capacity, its function in the production of new knowledge, its psychological efficacy, its potential to diversify paradigms, and its communicative and pedagogical dimensions.

The paper also elucidates the metaphorical approaches embedded in the poetic language and narrative forms favored by Sufis. Particular attention is given to the nature of the metaphors and symbols they employ, the supra-linguistic character of symbolism, and the place of symbols within Sufi literature. The celestial or transcendent dimension attributed to Sufi symbols, their sources, their necessity, and the discipline of language cultivated by Sufis are examined in detail. Additionally, the characteristic features of symbols—namely, their capacity to signify a deeper ontological reality, to unveil concealed levels of meaning, and to disclose the inner depths of the human being—are analyzed. Through these discussions, the method of metaphorical expression in Sufism is grounded in the symbolic language that constitutes one of its most distinctive hermeneutical and epistemological frameworks.

Keywords: Sufism, Metaphorical Expression, Symbolic Language, Poetry, Narrative.

NECÂTÎ BEY DİVANÎ'NDA BEŞERÎ VE İLAHÎ AŞKIN MUKAYESESİ

Bilge Sena KARATAŞ*

Necâtî Bey, XV. yüzyılın önde gelen divan şairleri arasında yer almaktadır. Kaynaklar onun gençlik ve çocukluk döneminin bir kısmını Edirne'de geçirdiğini söylemektedir. Latîfî, Tezkiretü'ş-şu'arâ ve Tabsıratü'n-nuzamâ adlı eserinde şairin Kastamonu'da şöhret bulduğunu ifade eder. Müellife göre Necâtî Bey, yazdığı risalelerde kendisinin Kastamonulu olduğunu dile getirir. Kaynaklar Necâtî Bey'in tercüme eserleri ve birkaç mesnevisi olduğunu kaydetmektedir fakat bunlardan günümüze ulaşan tek eseri divanıdır.

Divan şairlerinin ele aldıkları konuların başında aşk gelmektedir. Şairler aşk kavramını kimi zaman beşerî bir sevgili üzerinden işlerken kimi zaman da yaratıcıya karşı duyulan muhabbet bağlamında ele almışlardır. Klasik Türk şiiri geleneğinde aşk temalı şiirlerin daha çok gazel nazım şekli kullanılarak kaleme alındığı görülür. Gazel, Arap şiirinde Cahiliye döneminde kasidenin bir bölümü olarak varlık göstermiştir. Kasidenin bu kısmında şairler aşk, sevgili ve sevgiliye duyulan özlemde bahsederler. Emevîler döneminde siyasi ve toplumsal gelişmelerle birlikte gazele olan rağbet artmış ve gazel kasideden ayrı bir nazım şekli haline gelmeye başlamıştır. Gazelerde işlenen beşerî aşk ise Hadarî ve Uzrî olmak üzere ikiye ayrılmıştır (bkz. Sadık Armutlu: Gazel Felsefesi). İlerleyen dönemlerde mutasavvıf şairlerin etkisiyle ilahî aşkın da gazelerde yer almaya başladığı görülmektedir. Zamanla beşerî ve ilahî aşkı birbirinden ayıran sınırlar muğlaklaşmış ve beyitlerde işlenen aşkın türünü tayin etmek güçleşmiştir. Literatürde şairin edebî kişiliğinden bahsedilirken onun ilahî aşkı ele alan şiirleri nispeten geri planda kalmıştır ve onun şiirlerinde ekseriyetle beşerî aşkın ele aldığı vurgulanmıştır. Halbuki şairin divanı incelendiğinde ilahî aşkı da şiirlerine konu edindiği görülecektir. Bu bildirinin amacı, Necâtî Bey'in divanındaki beyitlerinden hareketle şairin ilahî aşka dair tasavvurlarını incelemek ve beşerî aşkı işlediği şiirlerinde Uzrî aşkın öne çıktığı beyitleri tespit etmektir.

Anahtar Kelimeler: Beşerî ve İlahî Aşk, Hadarî ve Uzrî Gazel, Necâtî Bey, Gazel, Divan Şiiri.

**A COMPARISON OF EARTHLY AND DIVINE LOVE IN THE DİVAN OF
NECÂTÎ BEY**

Necâtî Bey is among the leading divan poets of the fifteenth century. Sources state that he spent part of his childhood and youth in Edirne. In his works Tezkiretü'ş-şu'arâ and Tabsıratü'n-nuzamâ, Latîfî notes that the poet gained fame in Kastamonu. According to the author, Necâtî Bey himself states in the treatises he wrote that he was from Kastamonu. Sources record that Necâtî Bey had translated works and several mesnevis; however, the only work of his that has survived to the present day is his divan.

Love stands at the forefront of the themes addressed by divan poets. Poets sometimes treated the concept of love through a human beloved and at other times within the context of devotion to the Creator. In the tradition of Classical Turkish poetry, poems on love were most often written in the ghazal form. In Arabic poetry, the ghazal first appeared in the pre-Islamic (Jâhiliyya) period as a section of the qaşîda. In this part of the qaşîda, poets spoke of love, the beloved, and longing for the beloved. During the Umayyad period, with political and social developments, interest in the ghazal increased and it gradually began to emerge as an independent poetic form. Earthly love in ghazals was divided into two types: Hadarî and 'Udhri (see Sadık

* Arş. Gör., Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, E-mail: bkarat@kastamonu.edu.tr.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

Armutlu: The Philosophy of the Ghazal). In later periods, under the influence of Sufi poets, divine love also began to appear in ghazals. Over time, the boundaries separating earthly and divine love became blurred, and it became difficult to determine the type of love expressed in individual couplets. In the literature, when discussing the poet's literary personality, his poems dealing with divine love have remained relatively in the background, and it has been emphasized that earthly love predominates in his poetry. However, a close examination of the poet's divan reveals that he also treated divine love in his poems. The aim of this paper is to examine Necâtî Bey's conceptions of divine love based on the couplets in his divan and to identify the couplets in which 'Udhri love stands out in the poems where he treats earthly love.

Keywords: Earthly and Divine Love, Hadarî and 'Udhri Ghazal, Necâtî Bey, Ghazal, Divan Poetry.

**EBU'L-KÂSİM EL-KUŞEYRÎ'NİN (Ö. 465) DAVET, EMR-İ Bİ'L-MA'RUF VE
NEHİY ANÎ'L-MÜNKER KONUSUNDAKİ LETÂİFİ**
Marvan MUGALLES*

"Tasavvuf" veya "Sûfiyye" terimleri akla geldiğinde ilk olarak nefis tezkiyesi ve ruhun saflığını korumak amacıyla uzlete çekilmek düşünülmektedir. Bu durum ise halka karışmamak; davet, emr-i bi'l-ma'ruf ve nehiy ani'l-münker görevlerini terk etmek şeklinde anlaşılabilmektedir. Bu sebeple, hicri beşinci asrın önde gelen sûfilerinden, tasavvuf ilmindeki meşhur "er-Risâletü'l-Kuşeyriyye" adlı eserin müellifi ve Ebû Ali ed-Dekkâk'ın (ö. 406) talebesi olan Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî'nin "Letâîfü'l-İşârât" adlı tefsirinde bu göreve dair dikkat çektiği birtakım letâîfi incelenecektir. Günümüzdeki bazı mutasavvıfların uzaklaştığı gerçek tasavvuf anlayışını ortaya koyması bakımından bu araştırma büyük bir önemi haizdir. Çalışma iki ana bölümden oluşacaktır: Birinci bölüm; tasavvuf kavramının, tarihinin, önde gelen şahsiyetlerinin ve bu şahsiyetlerin gerek geçmişte gerekse modern dönemde ıslah ve değişimdeki rollerinin açıklanmasını içermektedir. İkinci bölüm ise Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî'nin letâîfine ayrılmıştır. Kuşeyrî'nin işaret ettiği hususların özeti şudur: Az ya da çok hiçbir müdâheneye mahal vermeksizin emr-i bi'l-ma'ruf ve nehiy ani'l-münkerin yerine getirilmesi vaciptir. Bu görev, kendisinden korkulan veya bir şeyler umulan kişilere karşı duyulan korku yahut menfaat beklentisi sebebiyle asla terk edilmemelidir. Zira bu, müminler arasındaki gerçek velânın bir tezahürüdür. Mümin, mümin kardeşine yardım eder, ona kusurlarını gösterir; günahları ona sevimsiz ve çirkin göstererek onu sedâd üzere destekler ve fesattan uzak tutar. Bu vazifeyi ifa etmek, sahibini dünyevi azabın çabuklaştırılmasından muhafaza eder. Zira kötülüğü inkâr etmeyip susmak, zalimlere meyletmektir ve bu suskunluğu benimseyen kişi, bizzat günah işlememiş olsa dahi fitneden payına düşeni alır. Buna mukabil, ma'rufu emreden kişi ise selamet alanındadır. Ma'ruf ile münkeri birbirinden ayıran ve belirleyen yegâne ölçü Şeriattır. Allah'a davet etmek, O'nu tanıyan ârifler üzerine bir vecibe ve kulların da onların üzerindeki bir hakkıdır. Bu davette asıl yükümlülük, hidayete erdirmek değil; tebliğ ve irşatta bulunmaktır. Amellerin en faziletlisi, bereketi sahibini aşıp başkalarına ulaşandır. Hatırlatma ve öğüt şüphesiz ki fayda verir. Bu görevi yerine getirmek; Rabbani bir lütuf, kazançlı bir ticaret, güzel sözden sayılan bir fiil, Allah'a yakınlık vesilesi, dünyada bir ismet ve ahirette ise bir rahmettir. Aynı zamanda bu, Allah'ın kendileriyle yaptığı ticareti kabul ettiği kimselerin ve O'nun evliyasının vafıdır. Bu makam, makamların en şerefli olup peygamberlerin ve resullerin asli vazifesidir. Dinde fakih olanlar için ise çok daha elzem bir vecibedir; zira onlar mev'iza-i hasene ehliidirler. Davetçinin, emrettiği ma'rufu bizzat muttasıf olması ve nehyettiği münkerden de tamamen uzak durması şarttır. O, kendisiyle aydınlanılan bir yıldız gibidir; bu yoldaki en temel donanımı ise sabır, rıfk ve mülâyemettir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî, Letâîfü'l-İşârât, davet, emr-i bi'l-ma'ruf, nehiy ani'l-münker.

لطائف أبي القاسم القشيري (465هـ) في الدعوة والأمر بالمعروف والنهي عن المنكر

هي العزلة في سبيل تركية النفس "الصوفية" أو "التصوف" إن من المعاني التي تتبادر إلى الذهن عند ورود مصطلح والمحافظة على صفاتها، وهو ما قد يفهم منه عدم المخالطة وترك القيام بواجب الدعوة والأمر بالمعروف والنهي عن المنكر، فرغبت أن أستعرض جملة من اللطائف التي أشار إليها أبو القاسم القشيري المتعلقة بهذا الواجب، في تفسيره اللطائف الإشارية، وهو علمٌ من أعلام الصوفية في القرن الخامس الهجري، صاحب الرسالة القشيرية في علم التصوف، وتلميذ أبي علي الدقاق

* Öğr. Gör. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagati Ana Bilim Dalı, E-mail: mmugalles@kastamonu.edu.tr.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

406هـ)، والبحث من الأهمية بمكان فهو يبين لنا مفهوم التصوف الحقيقي، الذي تخالف عنه بعض الصوفية اليوم، وسوف يشمل مبحثين، الأول منهما: في بيان مفهوم التصوف وتاريخه وأهم رجالاته ودورهم في الإصلاح والتغيير في الأزمان المتقدمة وفي العصر الحديث، والمبحث الثاني: لطائف أبي القشيري. وخلاصة ما أشار إليه هو وجوب الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر، من دون قليل مdahنة ولا كثيرها، وألا يُترك ذلك لفرع أو لطمع، عند من يُخاف ويُرجى، وهو حقيقة الولاء بين المؤمنين، فالمؤمن ينصر المؤمن ويصبره عيوبه، ويتعاض لديه ويقبّح في عينه ذنوبه، وهو على ال اسداد يُ أنجده، وعن الفساد يُ أبعده، فالقيام بهذا الواجب يحفظ صاحبه من تعجيل العذاب الأدنى، فالسكوت عن الإنكار فيه ركون للظالمين، وينال مُلنّزّمه نصيبًا من الفتنة وإن لم يقترب ذنبًا، فالأمر بالمعروف في فضاء السلامة، والفاصل بين المعروف والمنكر، والمميّز بينهما هو الشريعة، فالدعوة إلى الله واجبة على العارفين به، وحق للعباد عليهم، والواجب فيها البلاغ والإرشاد لا الهداية، فأفضل الأعمال ما كانت بركاته تتعدى صاحبه إلى غيره، والذكرى تنفع لا محالة، فالقيام بها منحة ربانية، وتجارة رابحة، وأنها من طيب القول، ووسيلة قرب إلى الله، وعصمة في الدنيا ورحمة في الآخرة، وصفة الذين قَبِلَ الله منهم البيع، وصفة أوليائه، فهي أشرف المقامات، ووظيفة الرُّسل والأنبياء، وهي أوجب على الذين يتفقهون في الدِّين، فهم أصحاب الموعدة الحسنة، ولا بد أن يكون الداعية مُتأصِّفًا بالمعروف الذي يأمر به، مُ أنصِرْفًا عن المنكر الذي ينهى عنه، فهو كال انجم يستضاء به، وعُدّاته في ذلك ال اصبر، والرفق واللّين

الكلمات المفتاحية: التصوف - أبو القاسم القشيري - اللطائف الإشارية - الدعوة - الأمر بالمعروف - النهي عن المنكر

**ABDÜLKERİM EL-KUŞEYRÎ'NİN LETÂİFÜ'L-İŞÂRÂT ADLI TEFSİRİNDE
NUR VE ZULMET**

Heyam ALSAİDÎ* - Ahmed Nureddin KATTAN*

Bu araştırma, Abdülkerim el-Kuşeyri'nin "Letâîfû'l-İşârât" adlı tefsirinde "Nur ve Zulmet" (النور والظلمة) ikilisine dair tasavvurunu ele almaktadır. Çalışma, eserde nur (نور) ve zulmet (ظلمة) kavramlarının geçtiği pasajların izini süren ve bu kavramların içinde bulunduğu bağlamlardan hareketle işarî delaletlerini çözümleyen tümevarımcı (endüktif) bir yöntem benimsemektedir. Bu yöntemle, Kuşeyri'nin düşünce dünyasındaki bu ikili yapının tam bir portresini çizmeyi ve bu yapıyı, tasavvufi tecrübenin ahlaki boyutu ile barındırdığı girift ruhi ve sülûki boyutları anlamada bir giriş kapısı olarak kullanmayı hedeflemektedir. Bu çalışma, söz konusu iki kavramı birbirinden kopuk bir şekilde ele almakla yetinmeyip, Kuşeyri'nin fikri ve ruhi sisteminde aralarındaki diyalektik ilişkiyi ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Araştırma, Kuşeyri'nin işari tefsirindeki ilgili bölümleri inceleyerek nur (نور) ve zulmet (ظلمة) kavramlarının iki düzlemdeki oluşumuna odaklanmaktadır:

Zahiri Düzlem: Uhrevi sevap veya ceza ile ilişkilendirilen boyut.

Batını Düzlem: Dünyadaki hidayet ve basiretin aracı olan "kalp nuru" veya dalalet ve ruhi darlık ile ilişkilendirilen boyut.

Araştırmanın temel amacı; bu tasavvurda nurun (نور), Allah'ın kalpteki huzurunu ve imandaki sadakatin davranışlara yansımaları ifade eden merkezi bir ahlaki değere nasıl dönüştüğünü; buna mukabil zulmetin (ظلمة) ise gafleti, mâsivâyâya bağlılığı ve ruhi uyanışın yokluğunu yansıtan varoluşsal bir hali nasıl temsil ettiğini gözler önüne sermektir. Ayrıca, Kur'an-ı Kerim'de "nur" (نور) kelimesinin tekil, "zulmet" (ظلمة) kelimesinin ise çoğul olarak zikredilmesinin Kuşeyri'nin işari yorumlarındaki yansımalarını ve bunun taşıdığı tevhidî ve ahlaki anlamları ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu dilsel ayrım, Kuşeyri'nin işari tasavvurunu inşa ederken dayandığı derin tevhid vizyonunu açığa çıkarmaktadır.

Yapılan bu tümevarımcı çalışma neticesinde ulaşılması beklenen sonuçlar şunlardır:

Kuşeyri'nin vizyonu, tasavvuf ahlakına dair canlı ve yenilikçi bir anlayış tesis etmektedir. Burada nur (نور), insanın kendi gücüyle değil, İlâhi tecelli neticesinde özneyi aşarak başkalarını da etkileyen etken bir ilkeye dönüşmektedir.

Bu ikili yapı, donuk bir karşıtlık düzleminde değil; "huzur ve gaybet" (varlık ve yokluk) arasındaki sürekli bir hareketlilik içinde anlaşılmalıdır.

Bu derinlik, ancak metinlerin titizlikle taranması ve bağlamların çözümlenmesiyle netleşebilir; bu da işari yöntemin, bilgiyi (معرفة) varoluşsal hakikat ve ahlaki davranışla ilişkilendirmedeki gücünü yansıtmaktadır.

Anahtar Kelimeler Nur ve Zulmet, Tasavvuf Ahlâkı, Huzur ve Gıyab, İlâhî Tecellî, Bâtınî Deneyim.

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, E-mail: heyamomaralsaidi@gmail.com.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Ana Bilim Dalı, E-mail: ankattan@kastamonu.edu.tr.

**ABD AL-KARIM AL-QUSHAYRI'S CONCEPTION OF THE DUALITY OF LIGHT
AND DARKNESS IN HIS BOOK LATA'IF AL-ISHARAT**

This research examines Abd al-Karim al-Qushayri's conception of the duality of light and darkness in his book **Lata'if al-Isharat** (Subtle Indications). It employs an inductive methodology, tracing the passages in the book where light and darkness are mentioned and analyzing their symbolic meanings within their respective contexts. The aim is to construct a comprehensive picture of this duality in al-Qushayri's thought, serving as an entry point for understanding the ethical dimension of the Sufi experience and its intertwined spiritual and behavioral aspects. This approach does not merely examine the two concepts in isolation, but rather seeks to elucidate the dialectical relationship that binds them within al-Qushayri's intellectual and spiritual framework.

The research focuses on tracing the formation of the concepts of light and darkness on two levels: the apparent, connected to reward or punishment in the hereafter, and the hidden, linked to the light of the heart as an instrument of guidance and insight, or, conversely, to misguidance and distress in this world. This is achieved through an analysis of the passages al-Qushayri presents in his symbolic interpretation. This research aims to highlight how light, in this conception, becomes a central ethical value expressing God's presence in the heart and reflecting the sincerity of faith in behavior, while darkness represents an existential state reflecting heedlessness, attachment to other than God, and the absence of spiritual awareness. It also seeks to uncover the Qur'anic dimension manifested through inductive reasoning in the singular form of light and the plural form of darkness, and the monotheistic and ethical implications this carries simultaneously. This Qur'anic linguistic distinction reveals the depth of the monotheistic vision from which al-Qushayri builds his symbolic conception.

Among the conclusions this research anticipates reaching through this inductive reasoning is that al-Qushayri's vision establishes a vibrant and renewed understanding of Sufi ethics, where light becomes an active principle that transcends the self to influence others through divine manifestation, not through human capacity. The research is also expected to conclude that this duality is not understood within a rigid oppositional framework, but rather within a continuous movement between presence and absence. This will only become clear through careful tracking of positions and extrapolation of their contexts, reflecting the depth of the indicative approach in linking knowledge to existential realization and ethical behavior.

Keywords: Light and Darkness, Sufi Ethics, Presence and Absence, Divine Theophany, Inner Experience.

**İMAM GAZALÎ'NİN "EYYÜHE'L VELED" RİSALESİNDEKİ AHLAKÎ
KAVRAMLARIN DELALETİ: DİLSEL VE SOSYAL BİR İNCELEME**

Ahmet Karah MOHAMAD*

"Bu araştırma, İmam Ebû Hâmid el-Gazâlî'nin (ö. 505 h.) 'Eyyühe'l Veled' risalesini, hayatının son dönemindeki ruhî ve fikrî tecrübesinin özeti olan eğitimsel ve metodolojik bir belge olarak ele almaktadır. Çalışma; Gazâlî'nin öğrencisine yönelttiği tavsiye ve vasiyetlerin izini süren, bunların ilim ile amel bütünlüğü bağlamındaki makâsîdî (amaçsal) delaletlerini ortaya koyan tümevarımsal ve kökenbilimsel bir yöntem izler. Bu sayede Gazâlî'nin, varoluşsal hakikate ulaşma ve her iki cihanda kurtuluş için temel bir giriş kapısı olarak gördüğü ahlaki ve davranışsal yöntemin tam bir resmini çizmeyi amaçlar. Bu yaklaşım, nasihatleri sadece bağlamından kopuk bir şekilde tespit etmekle kalmaz; aynı zamanda Gazâlî'nin düşünce dünyasındaki 'teorik bilgi' ile 'pratik uygulama' arasındaki diyalektik ilişkiyi aydınlatmaya çalışır.

Araştırma, Gazâlî'nin sekiz vasiyetinde (emirler ve yasaklar) yer verdiği noktaları inceleyerek; ihlas, nefis tezkiyesi ve makam-dünya hırsı güden biçimsel ilmin eleştirisi gibi risaledeki merkezi kavramların oluşumuna odaklanır. Çalışma, bu tasavvurda 'faydalı ilmin' nasıl kalpteki haşyetin ve imandaki sadakatin davranışlara yansımaları ifade eden varoluşsal bir değere dönüştüğünü, 'amelsiz ilmin' ise bir gaflet ve bilişsel kayboluş hali olduğunu ortaya koymayı hedefler. Ayrıca, 'muamele fıkhi' kavramının temelini oluşturan davranışsal ve ahlaki delaletleri ile mürşid (eğitici hoca) ihtiyacından doğan eğitimsel boyutu keşfetmeyi amaçlar. Araştırmanın durmaya çalıştığı sonuçlardan biri; Gazâlî'nin vizyonunun, amelin ilmin kaçınılmaz bir meyvesi ve zihinsel kazanımı aşan köklü bir davranışsal değişim ilkesi olduğu kapsamlı bir İslam ahlakı anlayışı inşa ettiğidir. Sonuç olarak bu risale, sadece vaaz çerçevesinde değil; dış görünüşün düzelmesi için temel şart olan 'batın (iç dünya) ıslahına' doğru sürekli bir hareket olarak okunmalıdır. Bu durum, Gazâlî'nin şer'î bilgiyi, nübüvvet nurlarından beslenen ruhî hakikat ve ahlaki davranışla ilişkilendirmedeki metodolojik derinliğini yansıtmaktadır."

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Edebiyatı, İmam Gazâlî, Eyyühe'l-Veled.

**THE SIGNIFICANCE OF ETHICAL TERMS IN IMAM AL-GHAZALI'S
TREATISE "O BELOVED SON": A SOCIO-LINGUISTIC STUDY**

This research examines Imam Abu Hamid al-Ghazali's (d. 505 AH) treatise 'O Beloved Son' (Ayyuha al-Walad) as an educational and methodological document that summarizes his spiritual and intellectual experience toward the end of his life. Through an inductive and foundational approach, it tracks the advice and commandments Al-Ghazali directed to his student, elucidating their teleological (Maqasidi) significance within the context of integrating knowledge and action. The goal is to depict a comprehensive picture of the moral and behavioral methodology Al-Ghazali envisioned as a primary gateway to existential realization and salvation in both worlds. This analysis does not merely observe the advice in isolation but seeks to clarify the dialectical relationship between 'theoretical knowledge' and 'practical realization' within the Ghazalian system.

The research focuses on the formation of pivotal concepts in the treatise—such as sincerity (Ikhlas), self-purification (Tazkiya), and the critique of formal knowledge pursued for status or worldly gain—by examining the points Al-Ghazali presented in his eight commandments (commands and prohibitions). It aims to highlight how 'beneficial knowledge' transforms in this vision into an existential value reflecting the presence of awe in the heart and the reflection of true faith in conduct, whereas 'knowledge without action' represents a state of heedlessness and

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, E-mail: ahmet.km90@gmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

cognitive loss. Furthermore, it seeks to uncover the educational dimension manifested through the necessity of a mentor (Murshid), and the behavioral and ethical implications this holds for establishing the concept of the 'jurisprudence of transactions' (Fiqh al-Mu'amala). Among the results the research seeks to establish is that Al-Ghazali's vision constructs a holistic understanding of Islamic ethics, where action becomes an inevitable fruit of knowledge and a proactive principle transcending mental attainment toward fundamental behavioral change. It concludes that this treatise should not be read merely as a sermon, but as a continuous movement toward 'inner reform' as an essential condition for outward righteousness. This reflects the depth of Al-Ghazali's methodology in linking legal knowledge with spiritual realization and moral conduct derived from the lights of prophethood."

Keywords: Arabic Language and Literature, Imam Ghazali, Ayyuhal-Walad.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

دلالة القلب والنفس عند الغزالي وأبعادها الإصلاحية: دراسة تحليلية في كتاب شرح عجايب القلب

Roohulamin HAKİMİ* - Ahmet Nureddin KATTAN*

دلالة القلب والنفس عند الغزالي وأبعادها الإصلاحية: دراسة تحليلية في كتاب شرح "يهدف هذا البحث الموسوم بـ في الخطاب الصوفي الغزالي، وبيان "النفس" و "القلب" إلى الكشف عن التحول الدلالي الذي طرأ على مفهومي "عجايب القلب" أبعادهما الأخلاقية والتربوية في بناء الإنسان والمجتمع، وينطلق البحث من إشكالية مفادها هل استعمل الغزالي هذين المصطلحين وفق دلالتهم المعجمية المتداولة، أم أعاد تشكيلهما ضمن نسق اصطلاحى خاص يخدم مشروعه الإصلاحى، ويعتمد البحث المنهج الدلالي التحليلي القائم على تتبع السياقات الواردة في مؤلفات الغزالي، ولا سيما إحياء علوم الدين، مع استحضار الدلالة المعجمية للمصطلحين في مصادر اللغة للمقارنة بين الأصل اللغوي والاستعمال الصوفي، ويعمل على تحليل الحقول الدلالية المصاحبة لكل منهما، والعلاقات التقابلية بينهما، مثل: النور/الظلمة، الصفاء/الكدر، المجاهدة/الهوى وتسعى الدراسة إلى الكشف عن مقاربة مفادها أن القلب في تصور الغزالي يتجاوز معناه الحسي ليغدو مركزاً للمعرفة الإيمانية والتلقي الروحي، إلى أن يصبح محوراً للإصلاح الأخلاقي، في حين أن النفس عبارة عن مجال للصراع الداخلي ومحل الابتلاء والتزكية؛ وبذلك تتشكل ثنائية دلالية تؤسس لبنية أخلاقية متكاملة قوامها تطهير النفس لتصفو مرآة القلب، ويحاول هذا البحث الوصول إلى الكشف عن طريقة الغزالي لتوظيف هذين المفهومين وكيف أعاد بناءهما ضمن شبكة مفاهيمية ليسهم في صياغة

خطاب تربوي إصلاحى له أثر كبير في الإصلاح الأخلاقى والاجتماعى.

الكلمات المفتاحية: اللغة العربية وبلاغتها، الإمام الغزالي، الخطاب الصوفي، التحليل الدلالي، تركية النفس

THE SIGNIFICATION OF THE HEART AND THE SOUL IN GHAZZALI AND ITS REFORMIST DIMENSIONS: AN ANALYTICAL STUDY OF THE BOOK SHARH 'AJA'IB AL-QALB (THE MARVELS OF THE HEART)

This study entitled "The Signification of the Heart and the Soul in Ghazzali and Its Reformist Dimensions: An Analytical Study of the Book Sharh 'Aja'ib al-Qalb," seeks to explore the semantic transformation that occurred in the concepts of the heart (qalb) and the soul (nafs) within Ghazzali's Sufi discourse and to clarify their ethical and educational dimensions in the formation of both the individual and society. The research is based on the central question of whether Ghazzali employed these two terms according to their commonly known lexical meanings or whether he reconfigured them within a particular terminological framework that serves his reformist intellectual project. The study adopts an analytical semantic approach based on tracing the contexts in which these concepts appear in Ghazzali's works especially Ihya Ulum ad-din while also considering the lexical meanings of the two terms in classical Arabic linguistic sources in order to compare their original linguistic meanings with their Sufi usage. In addition the research analyzes the semantic fields associated with each concept and examines the oppositional relationships between them such as light/darkness, purity/turbidity, and spiritual striving (mujāhada) versus passion (hawā).

The study seeks to demonstrate that in Ghazzali's conception the heart transcends its purely physical meaning to become the center of faith-based knowledge and spiritual reception ultimately emerging as a focal point of ethical reform. In contrast the soul represents the arena of inner struggle and the locus of trial and purification. Through this perspective a semantic duality is formed that establishes an integrated ethical structure founded upon the purification of the soul so that the mirror of the heart may become clear. Accordingly this research aims to reveal how Ghazzali employs these two concepts and how he reconstructs them within an interconnected

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, E-mail: roohulaminhakimi17@gmail.com.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Ana Bilim Dalı, E-mail: ankattan@kastamonu.edu.tr.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŐA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

conceptual framework thereby contributing to the formulation of a reformist educational discourse with significant influence on moral and social reform.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Imam al-Ghazzali, Sufi Discourse, Semantic Analysis, Purification of the Soul.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

TASAVVUFUN AHLÂKÎ TERAPİ BOYUTU

Kani AYVAZ*

Tasavvuf, İslam düşüncesinde insanın iç dünyasını arındırmayı, ahlâkî olgunluğa ulaşmayı ve Hak ile irtibatını güçlendirmeyi hedefleyen bir irfan yoludur. Bu yönüyle tasavvuf, yalnızca teorik bir mistisizm değil; aynı zamanda insan ruhunu tedavi etmeyi amaçlayan ahlâkî bir terapi sistemidir. Tasavvufun temel kavramları olan tezkiye, tasfiye, mücâhede ve murâkabe, bireyin nefsini terbiye ederek ruhsal dengeye ulaşmasını hedefler.

Kur'ân-ı Kerîm'de "nefsini arındırmanın kurtuluşa ereceği" (eş-Şems 91/9) vurgusu, tasavvufun ahlâkî terapi anlayışının temelini oluşturur. Bu bağlamda sûfiler, insanın içsel hastalıklarını "kibir, hased, riya, öfke ve dünya tutkusu" gibi manevi marazlar olarak tanımlamış; bunların tedavisini ise sabır, şükür, tevazu, ihlas ve kanaat gibi erdemlerle mümkün görmüşlerdir. Özellikle Ebû Hâmid el-Gazzâlî, kalp hastalıklarını sistematik biçimde ele alarak ahlâkî arınmayı bir terapi süreci şeklinde temellendirmiştir.

Tasavvufta müşid-mürîd ilişkisi de terapötik bir rehberlik modeli sunar. Müşid, bireyin iç dünyasını tanımasına yardımcı olan bir manevi danışman konumundadır. Bu süreçte zikir, tefekkür ve sohbet uygulamaları, modern psikolojideki farkındalık ve bilişsel yeniden yapılandırma teknikleriyle benzerlik göstermektedir.

Sonuç olarak tasavvuf, insanın sadece davranışlarını değil, niyet ve bilinç düzeyini dönüştürmeyi hedefleyen bütüncül bir ahlâk terapisi sunar. Modern psikolojinin ruh sağlığına dair arayışları ile tasavvufun kalp merkezli eğitim anlayışı arasında dikkate değer paralellikler bulunmaktadır. Bu yönüyle tasavvuf, çağdaş insanın anlam krizine karşı derinlikli ve bütüncül bir çözüm perspektifi sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tezkiye (Nefs Arınması), Kalp Hastalıkları, Nefs Terbiyesi, Manevî Rehberlik (Müşid-Mürîd İlişkisi), Ahlâkî Olgunlaşma.

THE MORAL THERAPY DIMENSION OF SUFISM

Sufism represents the spiritual and moral dimension of Islamic thought that aims at the purification of the inner self, the attainment of ethical maturity, and the strengthening of one's relationship with God. In this respect, Sufism is not merely a theoretical mysticism; rather, it offers a comprehensive model of moral therapy directed toward the healing of the human soul. Core Sufi concepts such as tazkiyah (purification of the self), tasfiyah (refinement), mujâhadah (spiritual struggle), and murâqabah (self-observation) function as transformative practices designed to cultivate psychological balance and spiritual awareness.

The Qur'anic emphasis on the purification of the soul (Qur'an 91:9) constitutes the theological foundation of this ethical-therapeutic framework. Sufi scholars identify inner vices such as pride, envy, hypocrisy, anger, and excessive attachment to worldly concerns as spiritual diseases. Their treatment involves the cultivation of virtues including humility, sincerity, patience, gratitude, and contentment. In this regard, Abu Hamid al-Ghazali systematized the analysis of the diseases of the heart and framed moral purification as a structured process of spiritual therapy.

Moreover, the master-disciple (murshid-murid) relationship in Sufism reflects a therapeutic guidance model in which the spiritual guide assists the individual in recognizing and transforming

* Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tasavvuf Ana Bilim Dalı,
E-mail: kani.ayvaz@giresun.edu.tr.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

inner deficiencies. Practices such as remembrance (dhikr), contemplation (tafakkur), and spiritual conversation (sohbet) show notable parallels with modern psychological approaches, particularly mindfulness and cognitive restructuring techniques.

In conclusion, Sufism presents a holistic ethical therapy that transforms not only outward behavior but also intention and consciousness. Its heart-centered spiritual pedagogy offers meaningful insights for contemporary discussions on psychological well-being and the human search for meaning.

Keywords: Tazkiyah (Purification of the Self), Spiritual Diseases, Moral Therapy, Self-Discipline (Nafs Training), Spiritual Guidance (Murshid-Murid Relationship).

**ANADOLU İMAM HATİP LİSESİ SEÇMELİ TASAVVUF KÜLTÜRÜ DERSİ
ÖĞRETİM PROGRAMININ VE PROGRAMDA YER ALAN DEĞERLERİN
İNCELENMESİ**

Hacı İsmail DOĞAN* - Ömer CENİK*

Talim ve Terbiye Kurulu'nun 03.09.2024 tarih ve 44 sayılı kararı ile Anadolu İmam Hatip Liselerinde "Seçmeli Tasavvuf Kültürü" dersi okutulmasına karar verilmiştir. Bu kapsamda "Anadolu İmam Hatip Lisesi Tasavvuf Kültürü Dersi Öğretim Programı" hazırlanmış ve Talim Terbiye Kurulu tarafından kabul edilmiştir. Bu bildiride tasavvuf disiplini açısından öğretim programının yeri, programda yer alan değerler ve bu değerlerin Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli kapsamında nasıl işletildiği konuları ele alınacaktır. Program, "Tasavvufu Tanıyalım", "Tasavvufi Eğitim ve Yorumlar", "Tasavvufta Ahlak, Bilgi ve Varlık" ve "Tasavvufun Hayata Yansımaları" adlarını taşıyan dört üniteden oluşmaktadır. Öğretim programında tasavvufi konular kültürel seviyede ele alınmıştır. İhlas, edep, tevazu, sabır, rıza gibi tasavvufi kavramlar programın temel felsefesinde yer alan "Erdem-Değer-Eylem" çerçevesinde işletilerek tasavvufi düşüncenin ahlaki boyutunu ifade eden hâller ve makamlara yer verilmiştir. Tasavvuftaki nefis terbiyesi ve kalp tasfiyesi gibi tasavvufi eğitim metotları günümüz eğitim sisteminde yer alan değerler eğitimiyle ilişkilendirilmiştir. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli kapsamında geliştirilen programda çok sayıda değer yer aldığı ve tasavvufi düşüncenin değerler eğitimiyle bütünleşik olarak günümüze aktarılmasının hedeflendiği görülmektedir. Öğrencilerin Kur'an ve sünnet temelinde tasavvufi anlayışı doğru bir şekilde tanımasını, İslam geleneğindeki tasavvufa dayalı izleri fark etmesini hedeflediğini söylememiz mümkündür. Aynı zamanda bu programın tasavvufun manevi derinliğinin modern eğitim metotlarıyla birleştirilerek kültürümüzü şekillendiren bir yapı olduğunu ortaya koyma gayretinde olduğunu da ifade etmemiz mümkündür. Böylece tasavvufi anlayış bu program ile günümüze taşındığı gibi Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli kapsamında yer alan öğretim süreçlerinin beceri temelli olmasıyla uyum sağlamaktadır. Bu durum, tasavvuftaki sözden öteye geçmek ve hâle bürünmek, yaşayışa aktarmak temel ilkelerinin gerçekleştirilmesi bireyin ve toplumun huzuruna vesile olabilecek bir sürecin başlangıcı olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli, Anadolu İmam Hatip Lisesi, tasavvuf, tasavvuf kültürü, öğretim programı.

**AN ANALYSIS OF THE CURRICULUM AND THE VALUES IN THE
CURRICULUM OF THE ELECTIVE TASAWWUF CULTURE COURSE IN
ANATOLIAN IMAM HATIP HIGH SCHOOLS**

"By the decision of the Board of Education and Discipline dated September 3, 2024, and numbered 44, it was decided to offer the 'Elective Tasawwuf Culture' course in Anatolian Imam Hatip High Schools. Within this scope, the 'Anatolian Imam Hatip High School Tasawwuf Culture Course Curriculum' was prepared and approved by the Board of Education and Discipline. This paper examines the position of the curriculum in terms of the Sufi discipline, the values included in the program, and how these values are implemented within the framework of the 'Century of Türkiye Education Model.'

The curriculum consists of four units titled: 'Introduction to Tasawwuf,' 'Sufi Education and Interpretations,' 'Ethics, Knowledge, and Existence in Tasawwuf,' and 'Reflections of Tasawwuf on Life.' In the teaching program, sufi subjects are addressed at a cultural level. Sufi concepts such as sincerity (ikhlas), etiquette (adab), humility (tawadu), patience (sabr), and contentment

* Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, E-mail: ismailhoca@yaani.com.

* Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, E-mail: canikoglu@gmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

(rida) are operationalized within the 'Virtue-Value-Action' framework—the core philosophy of the program—incorporating the 'states' (ahwal) and 'stations' (maqamat) that represent the moral dimension of Sufi thought.

Sufi educational methods, such as the purification of the soul (tazkiyah al-nafs) and the cleansing of the heart (tasfiyah al-qalb), are integrated with the values education present in today's educational system. It is observed that the program, developed under the Century of Türkiye Education Model, includes numerous values and aims to transmit Sufi thought to the present day in integration with values education. It is possible to state that the program aims to enable students to accurately recognize the Sufi understanding based on the Quran and Sunnah and to perceive the Sufi-based traces within the Islamic tradition.

Furthermore, it can be expressed that this program strives to demonstrate that the spiritual depth of Sufism, combined with modern educational methods, is a structure that shapes our culture. Thus, while the Sufi understanding is carried into the present through this program, it also aligns with the skill-based nature of the teaching processes within the Century of Türkiye Education Model. This situation can be evaluated as the beginning of a process that may lead to the peace of the individual and society by realizing the fundamental sufi principles of moving beyond words to 'embodying the state' (hâl) and putting beliefs into practice."

Keywords: Century of Türkiye Education Model, Anatolian Imam Hatip High School, Sufism, Sufi Culture, Teaching Program.

**TASAVVUF GELENEĞİNDE DİN EĞİTİMİ YÖNTEMLERİ: TARİKATLAR
BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME**

Enes ÜNLÜ*

Tasavvuf geleneği, İslam düşüncesinde bireyin manevi ve ahlaki olgunlaşmasını hedefleyen önemli bir eğitim anlayışı geliştirmiştir. Bu gelenek içerisinde ortaya çıkan tarikatlar, yalnızca tasavvufi pratiklerin icra edildiği yapılar değil, aynı zamanda bireyin dini bilgi, ahlak ve davranış boyutunda yetişmesini amaçlayan eğitim ortamları olarak da işlev görmüştür. Özellikle mürid-mürşid ilişkisi etrafında şekillenen eğitim süreci, bireyin hem teorik hem de pratik yönlerden gelişimini hedefleyen bütüncül bir eğitim anlayışı ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın amacı, tasavvuf geleneğinde tarikatlar aracılığıyla ortaya çıkan din eğitimi yöntemlerini incelemek ve bu yöntemlerin din eğitimi açısından taşıdığı önemi değerlendirmektir. Araştırmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş olup klasik tasavvuf literatürü ile konuya dair çağdaş akademik çalışmalar doküman incelemesi yöntemiyle ele alınmıştır. Bu çerçevede tarikatlarda uygulanan başlıca eğitim yöntemleri olan sohbet, zikir, hizmet, riyazet ve örnek şahsiyet üzerinden eğitim gibi uygulamalar incelenmiştir.

Tasavvuf düşüncesinde eğitim, yalnızca teorik bilgi aktarımına dayanan bir süreç olarak görülmemekte; bireyin karakter ve davranışlarını şekillendiren uygulamalı bir terbiye süreci olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda müridin rehberliği, rol model olma işlevi ve manevi terbiyeye dayalı eğitim anlayışı önemli bir yer tutmaktadır. Bu yönüyle tasavvufi eğitim yöntemlerinin modern din eğitimi yaklaşımlarında öne çıkan deneyimsel öğrenme, model alma ve değerler eğitimi gibi kavramlarla önemli ölçüde örtüştüğü görülmektedir. Sonuç olarak tasavvuf geleneğinde tarikatlar aracılığıyla geliştirilen eğitim yöntemlerinin bireyin ahlaki ve manevi gelişimine önemli katkılar sunduğu anlaşılmaktadır. Bu yönüyle tasavvufi eğitim anlayışı, günümüz din eğitimi tartışmalarına katkı sağlayabilecek zengin bir tecrübe ve birikim sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Din Eğitimi, Tarikatlar, Tasavvufi Terbiye, Ahlak Eğitimi.

**RELIGIOUS EDUCATION METHODS IN THE SUFI TRADITION: AN
EVALUATION IN THE CONTEXT OF SUFI ORDERS**

The Sufi tradition has developed a significant educational approach in Islamic thought that aims at the spiritual and moral maturation of individuals. Within this tradition, Sufi orders have functioned not only as institutions where mystical practices are performed but also as educational environments that contribute to the religious, moral, and behavioral development of individuals. The educational process shaped around the relationship between the spiritual guide (murshid) and the disciple (murid) reflects a holistic understanding of education that combines both theoretical knowledge and practical training. The aim of this study is to examine the methods of religious education developed within Sufi orders and to evaluate their significance in terms of religious education. In this research, a qualitative research method is adopted, and classical Sufi literature as well as contemporary academic studies on the subject are analyzed through the document analysis method. Within this framework, major educational practices in Sufi orders such as sohbet (spiritual conversation), dhikr (remembrance of God), service, ascetic discipline, and education through exemplary personalities are examined.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, E-mail: enesunlu@hotmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

In Sufi thought, education is not limited to the transmission of theoretical knowledge; rather, it is considered a practical training process that aims to shape the character and behavior of individuals. In this context, the guidance of the spiritual master, the function of being a role model, and the emphasis on spiritual training play a crucial role. In this respect, the educational methods developed in the Sufi tradition show strong similarities with modern approaches in religious education such as experiential learning, role modeling, and values education. Consequently, the educational methods developed within Sufi orders significantly contribute to the moral and spiritual development of individuals. Therefore, the Sufi educational tradition provides a valuable experience and perspective for contemporary discussions on religious education.

Keywords: Sufism, Religious Education, Sufi Orders, Spiritual Training, Moral Education.

NASREDDİN HOCA FIKRALARINDA DİN EĞİTİMİ OLGUSU

Muhsin Ali KÖKSAL*

Yaşadığımız yüzyılda herkes için bilgiye ulaşmak çok kolay bir hâl almıştır. Teknolojik aletler sayesinde dijitalleşen dünyada birey aradığı her bilgiye çok kolay bir şekilde ulaşmakta lakin doğruluğu hakkında kesin sonuç vermemektedir. Doğruluğu kesinleşen bilginin ise bireyde kalıcı bir veriye dönüşmesi için bazı materyal ve çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Din eğitiminde bilgi ve kavramların bireyin zihninde kalıcı bir yer edinmesini sağlamak için edebi metinlerden destek alınır. Fıkraların da bu edebi türlerden birisi olduğu bilinmektedir. Günlük hayatımızla iç içe olan, bireyde hem psikolojik hem de zihinsel olarak olayların yer etmesini sağlayan fıkralarda akla ilk olarak ülkemizin tasavvufi ve mizahi liderlerinden Nasreddin hoca gelmektedir. Türk ve İslam kültürünün en değerli yapı taşlarından birisi olan Nasreddin hoca bireylerin hem düşünmesini hem gülmesini fıkralarında verdiği özlü yapıyla sağlamıştır. Bunların yanı sıra her bir fıkranın da alt yapısına toplumsal ve ahlâkî bir eğitim olguları işlemiştir. Biz gerçekleştirdiğimiz bu çalışmada Nasreddin hocanın fıkralarındaki din olgusundan bahsettik. Din eğitiminin sadece verilerden ve somut bilgilerden ibaret olmadığını, toplumsal ve ahlaki faaliyetlerin de bir din eğitimi olduğunu çalışmamızda Nasreddin Hoca'nın toplumun her kesimine hitap eden fıkraları özelinde tekrar göz önüne serdik. Yapmış olduğumuz çalışmada fıkralar ile din eğitiminin bireye yaklaşımları incelenmiş olup, mizahi ve tasavvufi etkileşimin bireylerin Dini eğitimlerine etkilerinden de bahsedilmiştir. Din eğitiminde yaşanan materyal eksiklikleri, bireylerin soyut kavramları zihninde oturtamaması gibi durumların söz konusu olduğu günümüzde mizahi ve tasavvufi fıkraların din eğitiminde kullanılmasının elzem olduğu gözler önüne serilmiştir. Fıkralarda yer alan olay örgüsünün sade bir dille olduğu ve toplumun her kesimine hitap ettiği gözlemlenmiştir. Bu sebeplerle soyut olan Dini kavramların bireylere daha kolay ve anlaşılır bir dille aktarıldığı kanısını varılmıştır. Nasreddin Hoca fıkraları salt bir mizah aracı değil toplum tarafından kabul edilmiş bir yaygın din eğitimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda fıkralardaki Dini eğitim olgularının toplumumuzda kalıcı ve faydalı katkılar sunacağına dair gözlemlerimiz sonuç kısmında okurlara sunulmuştur.

Anahtar Kelime: Din Eğitimi, Fıkra, Dini kavram, Mizah ve Tasavvuf, Nasreddin Hoca.

THE PHENOMENON OF RELIGIOUS EDUCATION IN NASREDDİN HODJA'S ANECDOTES

In the century we live in, accessing information has become very easy for everyone. In the digitalized world thanks to technological tools, individuals can easily access any information they seek, but this does not guarantee its accuracy. For information whose accuracy is confirmed to become lasting data in the individual's mind, certain materials and studies are needed. In religious education, literary texts are used to ensure that information and concepts take a lasting place in the individual's mind. Anecdotes are known to be one of these literary genres. Among the anecdotes that are intertwined with our daily lives and that allow events to take root in the individual's mind both psychologically and mentally, the first name that comes to mind is Nasreddin Hodja, one of the Sufi and humorous leaders of our country. Nasreddin Hodja, one of the most valuable building blocks of Turkish and Islamic culture, has enabled individuals to both think and laugh with the concise structure he provides in his anecdotes. In addition, social and moral educational elements are woven into the underlying structure of each anecdote. In this

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, E-mail: muhsinkoksall773@gmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

study, we discussed the religious aspect in Nasreddin Hodja's anecdotes. In our study, we have re-examined the fact that religious education is not solely comprised of data and concrete information, but also includes social and moral activities, focusing specifically on the anecdotes of Nasreddin Hodja that appeal to all segments of society. Our research examines how anecdotes and religious education approach individuals, and discusses the effects of humorous and mystical interaction on individuals' religious education. Given the current shortcomings in religious education materials and the difficulty individuals face in understanding abstract concepts, the use of humorous and mystical anecdotes in religious education has been highlighted as essential. It has been observed that the plots in the anecdotes are written in simple language and appeal to all segments of society. For these reasons, it has been concluded that abstract religious concepts are conveyed to individuals in a more easily understandable way. Nasreddin Hodja's anecdotes are not merely a means of humor, but a widely accepted form of religious education within society. Accordingly, our observations regarding the religious education aspects depicted in the anecdotes and their potential to make lasting and beneficial contributions to our society are presented to the readers in the conclusion.

Keywords: Religious Education, Anecdotes, Religious Concepts, Humor and Sufism, Nasreddin Hodja.

ŞEYH NASÛH TOSYEVÎ'NİN TASAVVUFÎ AHLAK ANLAYIŞI

Fatma Zehra PATTABANOĞLU*

Bu bildirinin amacı, XVI. yüzyıl Osmanlı ulemasının önemli temsilcilerinden biri olan Abdülmecîd b. Şeyh Nasûh Tosyevî'nin (ö. 1565) ahlak anlayışını, tasavvufî yaklaşımı ve temel kavramları çerçevesinde incelemektir. Tefsir, kelâm, fıkıh, tasavvuf, ahlâk, eğitim ve belâgate dair çok sayıda eser kaleme alan Tosyevî hakkında mevcut bilgiler sınırlı olup büyük ölçüde menkıbevî ve tasavvufî kaynaklara dayanmaktadır. Bununla birlikte, son yıllarda yapılan akademik çalışmalar, onun düşünce dünyasının daha sistematik biçimde ortaya konulmasına önemli katkılar sağlamıştır. Bu durum, Tosyevî'nin ahlak anlayışının yalnızca biyografik verilerle değil, eserleri ve kavramsal çerçevesi üzerinden değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Bu bağlamda çalışmada Tosyevî'nin tasavvufî ahlak anlayışı, genel sûfî ilkelerle birlikte eserlerinde öne çıkan kavramlar ışığında ele alınacaktır. Esasen tasavvufî ahlakın temelini nefsin tezkiyesi, kalbin tasfiyesi, ihlâs, sabır, tevekkül ve edep gibi kavramlar oluşturmaktadır. Benzer kavramlar etrafında düşüncelerini olgunlaştıran Tosyevî ahlakı yalnızca teorik bir disiplin olarak değil, insanın nefsini terbiye ederek manevî olgunluğa ulaşmasını hedefleyen, yaşantı merkezli bir anlayış olarak temellendirmektedir. Hayatını Kur'ân'ın rehberliğinde şekillendirmeye çalışan düşünür, ahlak alanında da onda bulduğu huzuru bütün insanlara tavsiye etmektedir. Zira ahsen-i takvim üzere yaratılan insan hayatını da güzel ahlaka uygun yaşamalıdır. Bu sebeple ahlak, bireyi insan-ı kâmil aşamasına çıkaran söz, fiil ve niyet arasında uyumu esas alan bütüncül bir yaklaşıma dayanmaktadır. Bu yönüyle Tosyevî'nin ahlak anlayışı, sadece bireysel kemali değil, aynı zamanda toplumsal düzeni ve ahlaki sorumluluğu da hedefler. Böylece kişinin ilim-amel dengesini gözetmesini yani söz ve fiillerinde tutarlılığı esas alır.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Nasûh Tosyevî, Tasavvuf, Tasavvufî Ahlak, İnsan-ı Kâmil, Osmanlı Düşüncesi.

SHAYKH NASÛH AL-TOSYEVÎ'S UNDERSTANDING OF SUFI ETHICS

The aim of this paper is to examine the moral understanding of 'Abdülmecîd b. Shaykh Nasûh al-Tosyevî (d. 1565), one of the prominent representatives of the sixteenth-century Ottoman scholarly class, within the framework of his Sufî approach and key concepts. Although Tosyevî authored numerous works on Qur'anic exegesis (tafsir), theology (kalâm), Islamic jurisprudence (fîqh), Sufism, ethics, education, and rhetoric, the available information about him remains limited and largely relies on hagiographical and Sufî sources. Nevertheless, recent

academic studies have made significant contributions toward presenting his intellectual world in a more systematic manner. This situation necessitates an evaluation of Tosyevî's ethical thought not merely through biographical data but through his works and conceptual framework.

In this context, the study addresses Tosyevî's understanding of Sufi ethics in light of general Sufî principles and the prominent concepts emphasized in his writings. Fundamentally, Sufi ethics is grounded in such notions as the purification of the self (tazkiyat al-nafs), the refinement of the heart (tasfiyat al-qalb), sincerity (ikhlas), patience (şabr), trust in God (tawakkul), and proper conduct (adab). Developing his thought around similar concepts, Tosyevî does not regard ethics as merely a theoretical discipline; rather, he grounds it in a life-centered understanding that aims at spiritual maturity through the disciplining of the self. Shaping his life in accordance with the guidance of the Qur'an, the thinker recommends the tranquility he finds therein to all humanity in the realm of ethics as well. Since the human being is created in the best form (ahsan al-taqwîm),

* Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü, Türk İslam Düşüncesi Tarihi Ana Bilim Dalı, E-mail: f.zehrapattabanoglu@kastamonu.edu.tr.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

one's life should likewise be lived in accordance with virtuous character. Accordingly, ethics is based on a holistic approach that seeks harmony between word, action, and intention, elevating the individual to the level of the perfected human (al-insan al-kâmil). In this respect, Tosyevî's moral understanding aims not only at individual perfection but also at social order and moral responsibility, emphasizing the balance between knowledge and action-that is, consistency between one's words and deeds.

Keywords: Shaykh Nasûh al-Tosyevî, Sufism, Sufi Ethics, al-Insân al-Kâmil (the Perfect Human), Ottoman Thought.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

**MÂLİKÎ FIKHIYLA HALVETÎ-ŞÂBÂNÎ İRFANINI BULUŞTURAN
ZÜLCENÂHEYN BİR ÂLİM: AHMED DERDİR**
Recep ÖZDİREK*

İslam düşünce tarihinde fıkıh (şeriat) ve tasavvuf (hakikat), İslami ilimlerin ayrılmaz iki kanadı olarak telakki edilmiştir. Her iki alanda da tartışmasız bir otorite kabul edilen 18. yüzyıl Mısır'ının ilmi ve manevi zirve şahsiyeti Şeyh Ahmed el-Derdîr'dir. Mezhep içindeki tesiri sebebiyle "Küçük Malik" lakabıyla fıkıhın; Halvetiyye-Şâbânîyye neşvesindeki yüksek makamı sebebiyle ise "Kutub" vasfıyla tasavvufun merkezi bir ismi olmuştur. Derdir, "Zülcenâheyn" (çift kanatlı) kimliğiyle, Ezher'in Hanefî, Şâfiî ve Mâlikî fıkıh birikimlerini tasavvufun irfan sofrasında, Ehl-i Sünnet çatısı altında meczetmiştir.

Bu tebliğde, Derdir'in Mâlikî fıkıhı ve literatürü üzerindeki kurucu etkisi ile Halvetî-Şâbânî irfanının Mâlikî fakihler eliyle farklı coğrafyalara taşınma süreci ele alınacaktır. Ahmed Derdir, bir yandan Ezher kürsüsünde Mâlikî mezhebinin geç dönem hukuk metodolojisini Akrebü'l-Mesâlik düsturuyla sistemleştirmiş; diğer yandan Halvetî-Şâbânî dergâhında gönülleri tasfiye etmiştir. Onun fıkıh anlayışı, statik bir kaideler bütünü değil; Harîdetü't-Tevhîd'de temellenen bir akide ve Şâbânîyye meşrebinden süzülen bir ihsan şuurudur. Müellifin Şerhu'l-Kebîr ve Şerhu's-Sagîr gibi abidevi eserleri, Mâlikî fıkıhının temel referans metinleri olmanın yanı sıra, fikhî hükümleri tasavvufî edep ile birleştiren birer irfan kaynağıdır.

Derdîr'in tesiri, yetiştirdiği seçkin talebe halkasıyla Mısır sınırlarını aşarak Mağrip'ten Hicaz'a, Anadolu'dan Dağıstan'a kadar uzanmıştır. Özellikle hem fıkıhta hem tasavvufta derinleşmiş olan Şeyh Sâvî gibi öğrencileri, Derdir'in metodunu bir ekol haline getirmiştir. Sâvî'nin hocasının eserlerine yazdığı haşiyeler, bu "Zülcenâheyn" mirasın medreselerde kalıcı olmasını sağlamıştır. Bu talebe silsilesi, farklı mezheplere mensup ulemayı aynı zikir halkasında buluşturarak Şâbânîyye'nin kuşatıcı bir "Ehl-i Sünnet Üst Kimliği" sunduğunu tevsik etmiştir. Netice itibarıyla Ahmed Derdir; zahir disiplini ile batın derinliğini birleştirerek Afrika ve İslam coğrafyasının ilim ve irfanla ihyasında öncü rol oynamış bir kutuptur. Tebliğimiz, Derdir'in hayatı, eserleri ve talebeleri üzerinden bu birleştirici mirası günümüz ilim dünyasına model bir şahsiyet örneği olarak sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahmed el-Derdîr, Mâlikî Fıkıhı, Halvetiyye-Şâbânîyye, Zülcenâheyn, Şerhu'l-Kebîr, Şerhu's-Sagîr alâ akrabi'l-mesâlik, Tuhfetü'l-ihvân fî âdâbi ehli'l-irfân.

**A DUAL-DISCIPLINED SCHOLAR UNITING MALİKÎ FİQH AND HALVETÎ-
SHABANÎ MYSTICISM: AHMED AL-DARDİR**

In the history of Islamic thought, jurisprudence (fiqh/shari'a) and Sufism (tasawwuf/haqiqa) have been regarded as the two indispensable wings of the Islamic sciences. A preeminent figure who embodied authority in both realms was Sheikh Ahmed al-Dardir, the intellectual and spiritual pinnacle of 18th-century Egypt. Revered as the "Junior Malik" (Malik al-Saghir) due to his profound influence within the Maliki school, he was also recognized as a "Qutb" (Spiritual Pole) within the Halveti-Shabani tradition. As a "Zülcenâheyn" (a scholar of two wings), al-Dardir integrated the Hanafi, Shafi'i, and Maliki jurisprudential traditions at the table of spiritual gnosis under the inclusive umbrella of the Ahl al-Sunnah.

* Doç. Dr. Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı,
E-mail: rozdirek@kastamonu.edu.tr.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

This paper examines al-Dardir's foundational impact on Maliki jurisprudence and its literature, alongside the process by which Maliki jurists carried the Halveti-Shabani gnosis to diverse geographies. On one hand, Ahmed al-Dardir systematized late-period Maliki legal methodology at Al-Azhar through his principle of Aqrab al-Masalik (The Nearest Path); on the other, he purified hearts within the Halveti-Shabani lodge. His understanding of jurisprudence was not a static set of rules, but rather an ethos rooted in the creed of Haridat al-Tawhid and filtered through the consciousness of ihsan (spiritual excellence) inherent in the Shabani path. His monumental works, such as Sharh al-Kabir and Sharh al-Saghir, serve not only as primary reference texts for Maliki law but also as spiritual sources that blend legal rulings with Sufi ethics.

Al-Dardir's influence extended beyond the borders of Egypt to North Africa, the Hijaz, Anatolia, and Dagestan through an elite circle of students. Scholars such as Sheikh al-Sawi, who achieved mastery in both law and mysticism, transformed al-Dardir's method into a distinct school of thought. Al-Sawi's glosses (hashiyas) on his master's works ensured the permanence of this "Zülcenâheyn" legacy within the madrasas. This chain of disciples facilitated a meeting point for Hanafi, Shafi'i, and Maliki ulama within the same circle of remembrance (dhikr), proving that Shabanism offers a comprehensive "Ahl al-Sunnah Supra-Identity."

In conclusion, by unifying exoteric discipline with esoteric depth, Ahmed al-Dardir emerged as a Maliki-Halveti-Shabani authority who played a pioneering role in the intellectual and spiritual revival of Africa and the wider Islamic world. This study aims to present his unifying legacy and the model of scholarship he cultivated as an exemplary paradigm for today's intellectual and spiritual discourse.

Keywords: Ahmed el-Derdir, Mâlikî Jurisprudence, Halvetiyye-Shabaniyye, Sherhu'l-Kabeer, Sherhu's-Sageer ala akrabi'l-mesalik, Tuhfetu'l-ihvan fi adabi ahli'l-irfân.

MEHMET FEYZİ EFENDİ’NİN TASAVVUF VE TARİKATA BAKIŞI

Naile BALTACI*

Tasavvuf, İslam’ın ruh hayatı ve İslam Peygamberinin şahsında temsil ettiği manevî otoritenin, müesseseleşmiş ve günümüze kadar yaygınlaşarak gelmiş şeklidir. Tasavvufun Kur’an’daki karşılığına “tezkiye”, hadislerdeki yerine “iḥsan” demek mümkündür. Hz. Peygamberin ve sahabenin dindarlığında, onlar dini zahiren ve batınen bir bütün olarak yaşamışlardır. Tasavvufî eğitimin temel rûknü her an ve her şartta Allah’ı anmak ve masıvayı gönülden çıkarmaktır. Tasavvufun müesseseleşmiş hali olan tarikatların oluşum süreci yaklaşık miladi 12. yüzyıla rastlar.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bütün müesseselerde ve topyekûn toplum düzeninde görülen bozukluklardan tarikatlar da etkilenmiş ve hızlı bir çürüme sürecine girmiştir. Feyzi Efendi, geline son noktayı “Tarikatlar kendi kendilerini kapattılar.” şeklinde ifade etmektedir. “Feyzi Efendi tarikatların devrini madden ve manen tamamladığı görüşündedir. Feyzi Efendi günümüzde tarikat döneminin bittiği, tarikatların ref’ olduğu kanaatindedir. Artık tarikatların fonksiyonunun zahiren sona erdirilip batına irca edildiğini, çünkü devrin şartlarının tarikat usulüne müsait olmadığını ifade etmiştir. Batına irca edilmekten kasıt, tarikatların manası yok olmadı, lafzî şekilleri yok edildi ve mana haline geldi, batında devam ediyor demektir. Feyzi Efendi, “Zamanımız tarikat zamanı değil, hakikat zamanıdır.” görüşünü benimsemektedir. Feyzi Efendi’nin günümüzde tarikat sistemine bakışı ve tekkelerle ilgili düşünceleri Kuşadalı İbrahim Halvetî gibi düşünen âlimlerle büyük ölçüde benzerlik arz etmektedir. Tekkelerin manen feyzinin kesildiğini, kendi hakiki fonksiyonlarını yitirdiklerini düşünmesinin yanında bunların günümüz şartlarında da pratiğe dökme anlamında uygun olmadıklarını söylemektedir. Günümüz insanının Kur’an yoluyla bu manevî kazanımı elde edeceğini, artık ahir zamanın asr-ı saadete benzer bir devir yaşanarak kapatılacağını öngörmektedir. Feyzi Efendi, tasavvufu sohbet ve Kur’an aracılığı ile insanların gönüllerine aktarmayı tercih etmiştir. Ama herhangi bir tarikata girene veya girmeyene müdahale etmemiş, bu konuda herkesi kendi tercihi bırakmıştır. Kendisinin şeyh gibi algılanmasına asla izin vermemekle birlikte “zikrullahı” çokça tavsiye etmiştir.

Tasavvufun kıyamete kadar süreceğini ama tarikat devrinin kapandığını artık seyri sülûkün Kur’an’la gerçekleşeceğini düşünen Feyzi Efendi’nin bu konuya dair görüşlerini ve düşüncesinin dayanaklarını tebliğimizde ele almaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Feyzi Efendi, Tasavvuf, Tarikat.

MEHMET FEYZİ EFENDİ’S PERSPECTIVE ON SUFISM AND RELIGIOUS ORDERS

Sufism is the institutionalized form of the spiritual life of Islam and the spiritual authority represented in the person of the Prophet of Islam, and it has spread and persisted to this day. In the Quran, Sufism can be called “tezkiye”, and in the hadiths, it can be called “iḥsan”.

In the piety of the Prophet and his companions, they lived their religion as a whole, both outwardly and inwardly. The fundamental principle of Sufi training is to remember Allah at all times and under all circumstances, and to remove everything other than Him from the heart. The formation process of the Sufi orders, which are the institutionalized form of Sufism, dates back to approximately the 12th century AD.

* Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, E-mail: nailebaltaci37@gmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

From the second half of the 19th century onwards, Sufi orders were also affected by the corruption seen in all institutions and in the overall social order, and they entered a rapid process of decay. Feyzi Efendi expresses the final point reached as, "The Sufi orders closed themselves down." Feyzi Efendi is of the opinion that the era of Sufi orders has ended both materially and spiritually." Feyzi Efendi believes that the era of Sufi orders has ended and that they have been abolished. He states that the function of Sufi orders has been outwardly terminated and reduced to the inner realm, because the conditions of the era are no longer conducive to the Sufi method. By "reduced to the inner realm," he means that the meaning of the Sufi orders has not disappeared; rather, their literal forms have been eliminated, and their meaning has become, continuing in the inner realm. Feyzi Efendi adopts the view that "Our time is not the time of Sufi orders, but the time of truth." Feyzi Efendi's perspective on the Sufi system and his thoughts on Sufi lodges are largely similar to those of scholars like Kuşadalı İbrahim Halvetî. Besides believing that the spiritual blessings of the lodges have ceased and that they have lost their true function, he also states that they are not suitable for practical application in today's conditions. He predicts that contemporary people will attain this spiritual gain through the Quran, and that the end times will conclude with an era similar to the Golden Age. Feyzi Efendi preferred to convey Sufism to people's hearts through conversation and the Quran. However, he did not interfere with whether someone joined a Sufi order or not, leaving everyone to their own choice. While he never allowed himself to be perceived as a sheikh, he frequently recommended "zîkrullah" (remembrance of God). Feyzi Efendi believed that Sufism would continue until the Day of Judgment, but that the era of Sufi orders had ended, and that the spiritual journey would now be realized through the Quran. In this presentation, we will attempt to examine his views and the basis of his thoughts on this subject.

Keywords: Mehmet Feyzi Efendi, Sufism, Sufi Orders.

**ÇANKIRI ILGAZLI NAKŞİBENDİ ŞEYHİ AHMED ABDUŞOĞLU'NUN
HAYATI, İLMİ VE TASAVVUFİ ŞAHSİYETİ**
Semiha KAPTAN*

Çankırı'nın ilçesi Ilgaz tarih boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Bu coğrafyada büyük şahsiyetler yetişmiştir. Bunlardan birisi çalışmamızın konusu olan Şeyh Ahmed Abduşoğlu'dur. Ahmed Abduşoğlu, son dönem Ilgaz'ın yetiştirdiği en büyük isimlerden birisidir. 1892 yılında Ilgaz Aşağıdere köyünde dünyaya gelmiş ve 1975 yılında da Ilgaz'da vefat etmiştir. Babası Mahmut Efendi Aşağıdere köyünde imamlık yaparken yedi yaşındaki oğlunu Cengizsoğlu Mehmet Efendi'nin yanına vermiş ve bu hocasından hafızlığa başlamıştır. Babasının vefatından sonra annesi, Ahmed Abduşoğlu'nu Fatih Medreselerine ilim tedrisatı için İstanbul'a göndermiştir. Hasan Fehmi Başoğlu, Safranbolu'lu İsmail Necati Efendi, Şevki Efendi, Bahri Efendi ve Abdurrahman Efendi gibi Fatih medresesinin seçkin hocalarından İslamî ve fennî ilimler okumuştur. İstanbul'da tahsilini tamamladıktan sonra Ahmed Abduşoğlu doğduğu köye dönmüş ve burada altı yıl imam hatiplik görevinde bulunmuştur. Bu görevin nihayetinde bir buçuk yıl Ilgaz'da adli zabıt katipliği yapmıştır. Bu görevinden de ayrılarak Ilgaz Cendere Köye yerleşmiştir. Burada halen mevcut olan medresesinde öğrencileri ve sevenleri ile ilim halkaları oluşturmuş, Ilgaz halkının irşadına katkı sağlamış ve talebe yetiştirmiştir. Arapça ve Farsça dillerine vâkıf olan Ahmed Abduşoğlu, özellikle feraiz ilmindeki yetkinliğiyle meşhur olmuştur. Tasavvufi açıdan ise Nakşibendiyye tarikatına bağlı mürşid-i kâmilidir. Tarikat ilmini Seydişehirli Abdullah Efendi'den almıştır. Seydişehirli Abdullah Efendi'nin şeyhi Memiş Efendi ise Halid-i Bağdadi Hazretleri'nin halifelerindendir. Ahmed Abduşoğlu'nun irşad yolundaki diğer bir hocası Devranlı Merdan Efendi'dir. Ahmed Abduşoğlu'ndan sonra halifesi Tosya'lı Recep Eşe Efendi olmuş, O'nun vefatından sonra da Ekrem Arslaner halifesi olmuştur. Şeyh Ahmed Abduşoğlu sadece kenara çekilen, ilimle uğraşan bir alim ve mürşit değil halkın sorunlarına yapıcı çözümler bulan geniş kitleler tarafından sevilen bir kanaat önderi olmuştur. Çalışmamızda Ahmed Abduşoğlu'nun hayatı, ilmi ve tasavvufi kimliğinin yanısıra bölge insanı üzerinde bıraktığı olumlu sonuçları ifade edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Ahmet Abduşoğlu, Nakşibendiyye Tarikatı, Ilgaz.

**THE LIFE, SCHOLARLY AND MYSTICAL PERSONALITY OF AHMED
ABDUŞOĞLU, A NAKSHIBENDİ SHEIKH FROM ÇANKIRI-ILGAZ**

Throughout history, Ilgaz, Çankırı, has been home to various civilizations and has produced distinguished figures. One such figure and the subject of this study is Ahmed Abduşoğlu. He stands out as one of the most prominent individuals to emerge from Ilgaz in modern times. Born in the village of Aşağıdere, Ilgaz, in 1892, he passed away in Ilgaz in 1975. While serving as the imam of Aşağıdere village, his father, Mahmut Efendi, entrusted his seven-year-old son to the care of Cengizsoğlu Mehmet Efendi, under whose guidance the boy began his training to become a hafız. Following his father's death, his mother sent him to Istanbul to pursue his education at the Fatih Madrasas. There, he studied Islamic and secular sciences under distinguished scholars such as Hasan Fehmi Başoğlu, Safranbolulu İsmail Necati Efendi, Şevki Efendi, Bahri Efendi, and Abdurrahman Efendi. After completing his education in Istanbul, he returned to his native village, where he served as an imam-hatip for six years. Subsequently, he worked as a court clerk in Ilgaz for a year and a half. He later left this position to settle in the village of Cendere, Ilgaz.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, E-mail: kaptansemiha41@gmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

There, at a madrasa that still stands today, he established circles of learning with his students and admirers, contributed to the spiritual guidance of the local people, and trained numerous students. Proficient in Arabic and Persian, Ahmed Abduşoğlu was particularly renowned for his expertise in the science of fara'id. From a Sufi perspective, he was a murshid-i kamil affiliated with the Naqshbandi order. He received his spiritual training from Seydişehirli Abdullah Efendi; notably, Abdullah Efendi's own master, Memiş Efendi, was a khalifa of Khalid al-Baghdadi. Another of Ahmed Abduşoğlu's mentors on the path of spiritual guidance was Merdan Efendi from Devrekani. Recep Efendi from Tosya succeeded Ahmed Abduşoğlu as his khalifa, and following his passing, Ekrem Arslaner carried on the mission. Ahmed Abduşoğlu was not merely a scholar and spiritual guide who withdrew from the world to focus on knowledge; he was an opinion leader, beloved by the masses, who found constructive solutions to the problems faced by the public. This study will examine Ahmed Abduşoğlu's life, his scholarly and Sufi identity, and the positive impact he had on the people of the region.

Keywords: Sufism, Ahmet Abduşoğlu, NaqshbandiOrder, Sufi culture, Ilgaz.

**TASAVVUFÎ AHLÂKIN DİN EĞİTİMİ YOLUYLA AKTARIMI: TARİHSEL
TECRÜBEDEN GÜNCEL PEDAGOJİK YAKLAŞIMLARA**

Yakup KAYA*

Tasavvuf, İslam düşüncesinde ahlâkî olgunlaşmayı merkeze alan bir irfan geleneği olarak bireyin iç dünyasını inşa etmeyi ve bu inşayı toplumsal hayata yansıtmayı amaçlamaktadır. Tasavvufî ahlâk anlayışı; ihlas, takvâ, sabır, merhamet, tevazu ve sorumluluk gibi temel değerler üzerinden şekillenmiş, tarih boyunca din eğitiminin hem içerik hem de yöntem boyutunu derinden etkilemiştir. Bu yönüyle tasavvuf, yalnızca bireysel maneviyatı konu edinen bir alan değil; ahlâkları birey ve erdemli toplum idealini hedefleyen güçlü bir eğitim geleneği olarak değerlendirilmelidir. Tarihî süreçte tasavvufî ahlâk, başta tekke ve zâviyeler olmak üzere çeşitli yaygın din eğitimi ortamlarında yaşayarak öğrenme, örneklik, sohbet ve irşad temelli yöntemlerle aktarılmıştır. Bu eğitim anlayışında bilgi, teorik bir birikimden ziyade davranışa dönüşmesi gereken bir sorumluluk olarak görülmüş; mürid-mürîd ilişkisi ahlâkî eğitimin merkezî unsurlarından biri olmuştur. Böylece tasavvufî eğitim, bireyin sadece bilgi düzeyini değil, tutum ve davranışlarını da dönüştürmeyi hedefleyen bütüncül bir pedagojik yapı sunmuştur. Modern dönemde ise toplumsal yapıların değişmesi, bireyselleşmenin artması ve dijitalleşme gibi faktörler, tasavvufî ahlâkın din eğitimi yoluyla aktarımını yeni yöntem ve yaklaşımlar çerçevesinde yeniden düşünmeyi zorunlu kılmaktadır. Günümüz din eğitiminde tasavvufî değerlerin aktarımı, geleneksel yöntemlerin aynen tekrarıyla değil; pedagojik ilkelere uygun, öğrenci merkezli ve eleştirel düşünmeyi destekleyen yaklaşımlar aracılığıyla mümkün görünmektedir. Değerler eğitimi, deneyim temelli öğrenme, anlatı ve rol model kullanımı gibi çağdaş pedagojik yöntemler, tasavvufî ahlâkın güncel eğitim ortamlarında etkili biçimde ele alınmasına imkân tanımaktadır. Bu bildiri, tasavvufî ahlâkın tarihî din eğitimi tecrübesindeki yerini analiz etmekte; bu birikimin günümüz din eğitimi süreçlerine nasıl uyarlanabileceğini tartışmaktadır. Çalışma, tasavvufî ahlâkın din eğitimi yoluyla aktarımının, bireysel manevî gelişim ile toplumsal ahlâk arasında kurucu bir köprü işlevi gördüğünü ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Tasavvuf, Tasavvufî Ahlâk, Değerler Eğitimi, Manevî Gelişim.

**SUFI ETHICS IN THE CONTEXT OF RELIGIOUS EDUCATION: FROM
HISTORICAL TRADITION TO CONTEMPORARY PEDAGOGY**

Sufism (Tasawwuf), as a tradition of wisdom (irfan) centered on moral maturation in Islamic thought, aims to construct the inner world of the individual and reflect this construction onto social life. The Sufi understanding of ethics is shaped through fundamental values such as sincerity (ikhlas), piety (taqwa), patience, compassion, humility, and responsibility, deeply influencing both the content and methodology of religious education throughout history. In this respect, Sufism should be evaluated not merely as a field concerning individual spirituality, but as a robust educational tradition targeting the ideal of the moral individual and the virtuous society. Throughout the historical process, Sufi ethics were transmitted in various non-formal religious education environments, particularly in lodges (tekkes and zawiyas), through methods based on experiential learning, exemplary modeling (qudwah), spiritual discourse (sohbet), and guidance (irshad). In this educational paradigm, knowledge was viewed as a responsibility to be transformed into behavior rather than a mere theoretical accumulation; the mentor-disciple (murshid-murid) relationship functioned as one of the central elements of moral education. Thus, Sufi education offered a holistic pedagogical structure aiming to transform not only the

* Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Eğitimi Ana Bilim Dalı,
E-mail: yakup.kaya@adu.edu.tr.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

individual's level of knowledge but also their attitudes and behaviors. In the modern era, factors such as changing social structures, increasing individualism, and digitalization necessitate rethinking the transmission of Sufi ethics through religious education within the framework of new methods and approaches. In contemporary religious education, the transmission of Sufi values appears possible not through the exact replication of traditional methods, but through approaches that are aligned with pedagogical principles, student-centered, and supportive of critical thinking. Contemporary pedagogical methods, such as values education, experience-based learning, narrative, and the use of role models, allow Sufi ethics to be effectively addressed in current educational settings. This paper analyzes the place of Sufi ethics in the historical experience of religious education and discusses how this heritage can be adapted to contemporary religious education processes. The study aims to demonstrate that the transmission of Sufi ethics through religious education serves as a constitutive bridge between individual spiritual development and social morality.

Keywords: Religious Education, Sufism, Sufi Ethics, Values Education, Spiritual Development.

**KUR'ÂN'DA TAZKİYETÜ'N-NEFS KAVRAMI VE TASAVVUF
GELENEĞİNDE SEYRÜSÜLÛK**
Mustafa ÖZYİĞİT*

İslam düşüncesinde insanın ahlâkî ve manevî olgunlaşması, bireyin iç dünyasında gerçekleşen arınma ve dönüşüm süreciyle yakından ilişkilidir. Kur'ân-ı Kerîm'de insanın nefisini arındırması anlamına gelen tazkiyetü'n-nefs kavramı, bireyin ahlâkî gelişimini ve Allah'a yakınlaşma sürecini ifade eden temel kavramlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Kur'ân, insanın iç dünyasını arındırmasını, kötü eğilimlerden uzaklaşmasını ve erdemli bir karakter geliştirmesini teşvik eden bir söylem ortaya koymaktadır. Bu bağlamda tezkiye, yalnızca bireysel bir ahlâkî çabayı değil aynı zamanda insanın manevî yönünü geliştirmeyi amaçlayan kapsamlı bir arınma sürecini ifade etmektedir. Tasavvuf geleneğinde ise içsel arınma süreci sistematik bir manevî eğitim modeli hâline gelmiş ve seyrüsülûk kavramı etrafında teorik bir çerçeve kazanmıştır. Seyrüsülûk, müridin nefisini disipline ederek ahlâkî olgunluğa ulaşmasını ve ilâhî hakikate yönelmesini hedefleyen aşamalı bir manevî eğitim sürecini ifade etmektedir. Tasavvuf literatüründe nefis terbiyesi, kalbin arındırılması ve ahlâkî kemale ulaşma gibi aşamalar bu sürecin temel unsurları arasında yer almaktadır. Ancak tasavvuf geleneğinde geliştirilen bu manevî eğitim modelinin Kur'ân'da yer alan tezkiye öğretisiyle nasıl bir ilişki içerisinde olduğu ve bu ilişkinin hangi kavramsal temeller üzerine kurulduğu meselesi araştırılması gereken önemli bir problem olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Kur'ân'da yer alan tazkiyetü'n-nefs kavramını kavramsal ve bağlamsal açıdan inceleyerek söz konusu öğretinin tasavvuf geleneğinde geliştirilen seyrüsülûk anlayışıyla olan ilişkisini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda araştırmada öncelikle tezkiye kavramının Kur'ân'daki kullanım alanı ve anlam çerçevesi ele alınacak olup ardından tasavvuf literatüründe seyrüsülûk sürecinin nasıl temellendirildiği değerlendirilecektir. Çalışmada ilgili âyetler bağlam analizi yöntemiyle incelenecektir. Bununla beraber tasavvufî kaynaklarda yer alan yorumlarla birlikte değerlendirilecektir. Söz konusu olan bu çalışma, Kur'ân'da insanın manevî arınmasına yönelik ortaya konulan tezkiye öğretisi ile tasavvuf geleneğinde geliştirilen seyrüsülûk anlayışı arasındaki ilişkiyi ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır. Böylece Kur'ân'ın ahlâk merkezli arınma öğretisinin tasavvuf geleneğinde nasıl sistematik bir manevî eğitim modeline dönüştürüldüğü daha açık bir şekilde ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Tasavvuf, Nefs, Tezkiye, Tasfiye, Seyrüsülûk.

**THE CONCEPT OF TAZKIYAT AL-NAFS IN THE QUR'AN AND THE
PRACTICE OF SAYR WA SULÛK IN THE SUFI TRADITION**

The moral and spiritual maturation of the human being in Islamic thought is closely related to a process of inner purification and transformation that takes place within the individual. In the Qur'an, the concept of tazkiyat al-nafs, which refers to the purification of the soul, stands out as one of the central notions expressing a person's moral development and their journey toward closeness to God. The Qur'an presents a discourse that encourages the purification of the inner self, distancing oneself from negative inclinations, and cultivating a virtuous character. In this context, purification does not merely denote an individual moral effort; rather, it signifies a comprehensive process of refinement that aims at the spiritual development of the human being. Within the Sufi tradition, this process of inner purification gradually developed into a systematic model of spiritual training and acquired a theoretical framework around the concept of sayr wa sulûk. Sayr wa sulûk refers to a gradual spiritual educational process through which the disciple

* Uzman, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi. E-mail: mustafaozyigit056@gmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

disciplines the self, attains moral maturity, and directs himself toward divine truth. In Sufi literature, stages such as the disciplining of the soul, purification of the heart, and the attainment of moral perfection are considered fundamental components of this process. However, the question of how this spiritual training model developed within the Sufi tradition relates to the doctrine of purification articulated in the Qur'an, and upon which conceptual foundations this relationship is constructed, emerges as an important problem that requires scholarly investigation. The aim of this study is to examine the concept of tazkiyat al-nafs in the Qur'an from conceptual and contextual perspectives and to reveal its relationship with the understanding of sayr wa sulûk developed within the Sufi tradition. Accordingly, the study will first analyze the semantic framework and the contexts in which the concept of purification appears in the Qur'an. Subsequently, it will evaluate how the process of sayr wa sulûk has been conceptualized and grounded within the Sufi literature. In this study, the relevant Qur'anic verses will be examined through the method of contextual analysis, and they will also be considered in conjunction with interpretations found in Sufi sources. This research is significant in that it seeks to clarify the relationship between the doctrine of spiritual purification presented in the Qur'an and the concept of sayr wa sulûk developed within the Sufi tradition. In doing so, it aims to demonstrate more clearly how the Qur'anic teaching of morally grounded purification has been transformed within the Sufi tradition into a systematic model of spiritual education.

Keywords: Tafsîr, Sufism, Nafs, Tazkiya, Tasfiya, Sayr wa Sulûk.

**MURAKABE, MUHASEBE VE MÜCAHEDE KAVRAMLARININ ÖZ-
KONTROL VE DUYGUSAL DÜZENLEME AÇISINDAN ANALİZİ**
Furkan YILDIRIM*

Bireyler, yaşamları süresince çeşitli olay ve durumlarla karşılaşmakta uzun ve kısa vadeli hedefler belirlemekte ve bu doğrultuda sayısız kararlar almaktadır. Bu kararlar, sosyal ilişkilerin yönünü belirlemekte ve toplum içerisinde insanlar kendilerine bir yer bulmaktadır. Bu yönüyle, bireylerin yaşamlarını kişisel arzuları ve gerçekler arasındaki dengeyi koruyarak yaşayabilmeleri, kendilerini kontrol edebilme becerileri üzerinden anlaşılabilir. Zira öz kontrol sayesinde birey, sağlıklı alışkanlıklar edinmeyi, duyguları dengeli bir şekilde yaşamayı, sorumluluklarının bilincinde olmayı ve sosyal ilişkilerini düzenlemeyi başarabilir. Öz kontrol bireylerin bilişsel, duygusal, davranışsal ve sosyal yönlerinde bilinçli kararlar almalarını kapsayan bir kavramdır. İslam düşünce tarihinde murakabe, muhasebe ve mücahede kavramları, öz kontrol ve duygusal düzenleme kavramları ile önemli ölçüde benzeşen ve kesişme noktaları olan kavramlardır. Kendini gözden geçirme, içsel yargılamalar yapma, uygun görülmeyen davranışları değiştirme yönünde çaba sarf etme, sosyal çevreden destek alma, kişisel gelişimin merkezde olması gibi boyutlar bu noktalardan bazılarıdır. Öte yandan modern psikoloji sahasında geliştirilen teorik yaklaşımlar ile İslami düşüncedeki teorik yaklaşımların farklı paradigmlar üzerine inşa edilmesinden dolayı birtakım farklılıkların da bulunduğunu belirtmek gerekir. Bunların en bariz olanı, modern psikolojide öz kontrol ve duygusal düzenleme, birey ve toplum ilişkisi çerçevesinde şekillenirken murakabe, muhasebe ve mücahede kavramları buna ek olarak Yaraticının da etkisinin bulunduğu bir süreci kapsamaktadır. Bu ise dolaylı olarak bireylerin hedefleri, kararları ve motivasyon kaynaklarını farklı bir perspektifte değerlendirmelerini sağlamaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, modern psikolojide incelenen öz kontrol ve duygusal düzenleme kavramlarının, İslam düşüncesi çerçevesinde ele alınarak benzerlik ve farklılıkları tespit etme çabasıdır. Bu sayede İslam düşüncesindeki ahlaki ve manevi yaklaşımlar, psikolojik yaklaşımların gelişmesine ve kavramların dini/kültürel farklılıklar göz önünde bulundurularak güncellenmesine katkı sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: Murakabe, Muhasebe, Mücahede, Öz Kontrol, Duygusal Düzenleme.

**AN ANALYSIS OF THE CONCEPTS OF MURAKABA, MUHASABA, AND
MUJAHADA FROM THE PERSPECTIVE OF SELF-CONTROL AND EMOTIONAL
REGULATION**

Throughout their lives, individuals encounter various events and situations, set long-term and short-term goals, and make countless decisions accordingly. These decisions determine the direction of social relationships and help people find their place within society. In this respect, individuals' ability to live their lives by maintaining a balance between personal desires and reality can be understood through their self-control skills. Through self-control, individuals can acquire healthy habits, experience emotions in a balanced way, be aware of their responsibilities, and regulate their social relationships. Self-control is a concept encompassing conscious decision-making in cognitive, emotional, behavioral, and social aspects. In the history of Islamic thought, the concepts of muraqaba, muhasaba, and mujahada are concepts that significantly resemble and intersect with the concepts of self-control and emotional regulation. Dimensions such as self-reflection, internal judgment, striving to change undesirable behaviors, seeking support from the

* Arş. Gör., Sinop Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, E-mail: furkanyildrm5734@gmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

social environment and prioritizing personal development are some of these points. On the other hand, it should be noted that there are also some differences between theoretical approaches developed in the field of modern psychology and those in Islamic thought, as they are built upon different paradigms. The most evident difference is that while self-control and emotional regulation in modern psychology are shaped within the framework of the relationship between the individual and society, the concepts of murakaba, muhasaba, and mujahada also encompass a process that includes the influence of the Creator. This indirectly allows individuals to evaluate their goals, decisions, and sources of motivation from a different perspective. Therefore, the aim of this study is to examine the concepts of self-control and emotional regulation, studied in modern psychology, within the framework of Islamic thought and to identify their similarities and differences. In this way, the moral and spiritual approaches in Islamic thought can contribute to the development of psychological approaches and the updating of concepts by taking religious/cultural differences into account.

Keywords: Murakaba, Muhasaba, Mujahada, Self-Control, Emotional Regulation.

HOCA AHMET YESEVÎ'NİN DİN EĞİTİMİ ANLAYIŞI

Ayşegül UYSAL*

Bu araştırmanın konusu Türk-İslam düşünce geleneğinin en önemli temsilcilerinden Ahmet Yesevî'nin din eğitimi anlayışının incelenmesidir. Yesevî dini bilgiyi toplumun tüm kesimlerine ulaştırmayı amaçlayan sade, anlaşılır ve yaşantıya dönük bir eğitim yaklaşımı geliştirmiştir. Bu bağlamda çalışma, Yesevî'nin eğitim anlayışının temel ilkelerini, kullandığı öğretim yöntemlerini ve değerler eğitimine katkılarını ortaya koymayı hedeflemektedir. Araştırmanın temel problemi, Ahmet Yesevî'nin din eğitimi yaklaşımının hangi pedagojik ilkelere dayandığı ve bu yaklaşımın günümüz din eğitimi ve değerler eğitimi anlayışına ne tür katkılar sunabileceğidir. Bu problem doğrultusunda Yesevî'nin dini öğretimi halkın anlayabileceği dilde sunması, ahlaki olgunlaşmayı merkeze alması ve eğitim sürecini bireyin içsel dönüşümü ile ilişkilendirmesi temel tartışma alanları olarak ele alınmıştır. Araştırmanın amacı, Ahmet Yesevî'nin din eğitimi anlayışını sistematik biçimde analiz ederek onun eğitim yaklaşımının temel bileşenlerini ortaya koymak ve bu yaklaşımın çağdaş din eğitimi uygulamalarına sağlayabileceği katkıları değerlendirmektir. Çalışmanın önemi, din eğitiminin yalnızca bilgi aktarımıyla sınırlı olmadığını; bireyin ahlaki gelişimini, toplumsal uyumunu ve manevi olgunlaşmasını destekleyen bütüncül bir süreç olduğunu ortaya koyması hususunda fikir vermesidir. Yesevî'nin sevgi, hoşgörü, kardeşlik ve toplumsal dayanışma temelli eğitim metodu, günümüzde değerler eğitimi ve karakter eğitimine yönelik çalışmalara rehberlik edecek niteliktedir.

Bu araştırma, nitel bir çalışma olarak tasarlanmış olup konunun doğal yapısına uygun olarak doküman incelemesi yöntemi kullanılacaktır. Araştırma, Yesevî'nin eserlerine bağlı kalınarak sınırlandırılmaya çalışılacak, gerekli görülen durumlarda Yesevî üzerine yapılan diğer çalışmalara da başvurulacaktır.

Sonuç olarak, Ahmet Yesevî'nin din eğitimi anlayışının; bireyin manevi gelişimini destekleyen, değer merkezli, toplumla bütünleşmeyi teşvik eden ve dini bilgiyi yaşama aktararak kapsayıcı bir eğitim modeli benimsediği anlaşılmaktadır. Bu yüzden, çalışmamızın günümüz din ve değerler eğitimi alanında yapılacak çalışmalarına katkı sağlayabileceği açısından önemli olduğu düşünülebilir.

Anahtar Kelimeler: Hoca Ahmet Yesevî, din eğitimi, değerler eğitimi, anlayış.

KHOJA AHMET YESEVÎ'S UNDERSTANDING OF RELIGIOUS EDUCATION

The subject of this study is an examination of Ahmet Yesevî's understanding of religious education, one of the most important representatives of the Turkish-Islamic intellectual tradition. Yesevî developed a simple, clear, and practice-oriented educational approach aimed at conveying religious knowledge to all segments of society. In this context, the study seeks to reveal the fundamental principles of Yesevî's educational understanding, the teaching methods he employed, and his contributions to values education.

The main problem of the research concerns the pedagogical principles upon which Ahmet Yesevî's approach to religious education is based and the kinds of contributions this approach may offer to contemporary understandings of religious and values education. In line with this problem, key areas of discussion include Yesevî's presentation of religious teaching in a language accessible to the public, his emphasis on moral maturation, and his association of the educational process with the individual's inner transformation.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, E-mail: aysegulu664@gmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU

"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

The aim of the study is to systematically analyze Ahmet Yesevi's understanding of religious education, to identify the fundamental components of his educational approach, and to evaluate the potential contributions of this approach to contemporary practices in religious education. The significance of the study lies in its demonstration that religious education is not limited to the transmission of knowledge; rather, it is a holistic process that supports the individual's moral development, social integration, and spiritual maturation. Yesevi's educational method, grounded in love, tolerance, brotherhood, and social solidarity, has the potential to guide current studies on values and character education.

This research is designed as a qualitative study, and in accordance with the natural structure of the subject, the document analysis method will be employed. The study will primarily be limited to Yesevi's own works, while other scholarly studies on Yesevi will be consulted when necessary.

In conclusion, it can be understood that Ahmet Yesevi's understanding of religious education adopts an inclusive educational model that supports the individual's spiritual development, is value-centered, encourages social integration, and emphasizes the application of religious knowledge in daily life. Therefore, this study may be considered significant in terms of contributing to future research in the field of contemporary religious and values education.

Keywords: Khoja Ahmed Yasawi, Religious education, Values education, Understanding.

**SEYYİD AHMED SİYAHİ'NİN VASİYETNAMESİ'NDE NEFİS TERBİYESİ VE
KÂMİL İNSAN TASAVVURU DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN İNCELEME**

Kevser KAYA*

Kastamonu'nun manevi ortamında yetişmiş birçok tasavvufi şahsiyetten biri olan Ahmed Siyahi Hazretleri 18.yüzyıl Anadolu irfanının temsilcilerinden biridir. Oğluna bıraktığı vasiyetnamesinde insanın ahlaki olgunlaşma süreci ile kâmil insan anlayışını merkeze alan bir eser ortaya koymuştur. Bu çalışmanın temel problemi Ahmed Siyah-i Hazretlerinin vasiyetnamesinde yer alan öğütlerin insan hayatına uygulandığı noktada ortaya çıkan özellikler din eğitimi açısından değerlendirilecektir.

Din eğitiminin hedefi sadece bilgi kazandırmak değil verilen bilgi ile bireyin hayatında ahlaki yansıma ve temsil alanı oluşturmaktır. Bu yansıma ve temsil tasavvufi gelenekte kâmil insan kavramı ile ortaya çıkmaktadır. Bu kavram bireyin nefis terbiyesi sürecini tamamlayarak belirli erdemleri yaşam tarzı haline getirmesi ve örnek teşkil etmesidir. Ahmed Siyahi Hazretlerinin vasiyetnamesi de kâmil insan anlayışının din eğitimi bağlamındaki yansımalarını incelemek açısından önemlidir. Bu bağlamda araştırmanın temel amacı Ahmed Siyahi Hazretlerinin öğütlediği özelliklerle ortaya çıkan ideal insan modelini açıklamak ve bu modelin dayandığı ahlaki değerleri günümüz din eğitimi anlayışı açısından analiz etmektir. Çalışmanın deseni nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ve metin analizi yöntemidir. Bu kapsamda Ahmed Siyahi Hazretlerinin oğluna bıraktığı vasiyetname incelenecek ve sevgi, doğruluk, tevekkül, sabır, alçakgönüllülük, nefis terbiyesi gibi kavramlar ele alınacak ve bu kavramların ideal insan modelindeki etkileri ve günümüz din eğitimi açısından ele alınacaktır. Sonuç olarak Ahmed Siyahi hazretlerinin vasiyetnamesinde öğütlediği değerler din eğitiminde değer aktarımı ve bireyden başlayarak güçlü bir toplumsal yapı oluşturma açısından önemlilik arz etmektedir. Onun birey merkezli ele aldığı eser bir vasiyetname olmaktan çıkarak din eğitimi açısından da oluşturulması hedeflenen örnek insan modelinde rehber ve günümüz din eğitimi çalışmalarında da örnek niteliği taşımaktadır. Çalışmanın yalnızca belirli bir metinle ele alınmış olması ve metnin tarihsel ya da farklı bağlamlarının değerlendirilmemesi sınırlılıklar arasında yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Siyahi, din eğitimi, kâmil insan, tasavvuf, vasiyetname.

**AN INVESTIGATION OF NEFS (SELF) DISCIPLINE AND THE CONCEPT OF
THE PERFECT HUMAN IN SEYYİD AHMED SİYAHİ'S TESTAMENT: A
PERSPECTIVE FROM RELIGIOUS EDUCATION**

Ahmed Siyahi Hazrat, one of the many mystical figures raised in the spiritual atmosphere of Kastamonu, is a prominent representative of Anatolian wisdom in the 18th century. In the testament (vasiyetname) he left to his son, he produced a work centered on the process of moral maturation and the concept of the "Perfect Human" (al-Insan al-Kamil). The primary focus of this study is to evaluate the characteristics that emerge when the counsels in Ahmed Siyahi Hazrat's testament are applied to human life, specifically from the perspective of religious education.

The goal of religious education is not merely to provide information but to create an area of moral reflection and representation in the individual's life through that knowledge. In the Sufi tradition, this reflection and representation manifest through the concept of the "Perfect Human."

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, E-mail: kevsekya@gmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

This concept refers to the individual completing the process of nefis (self) discipline, turning specific virtues into a lifestyle, and serving as a role model. Ahmed Siyahi Hazrat's testament is significant for examining the reflections of this "Perfect Human" understanding within the context of religious education. In this regard, the primary aim of the research is to explain the ideal human model formed by the characteristics recommended by Ahmed Siyahi Hazrat and to analyze the moral values upon which this model is based in terms of contemporary religious education.

The design of the study employs qualitative research methods, specifically document review and textual analysis. Within this scope, the testament left by Ahmed Siyahi Hazrat to his son will be examined; concepts such as love, truthfulness, tawakkul (reliance on God), patience, humility, and nefis discipline will be addressed. The effects of these concepts on the ideal human model and their implications for modern religious education will be discussed.

In conclusion, the values counseled in Ahmed Siyahi Hazrat's testament are of great importance for the transmission of values in religious education and for building a strong social structure starting from the individual. His individual-centered work transcends being a mere testament, serving as a guide for the exemplary human model aimed at in religious education and as a benchmark for contemporary religious education studies. The limitations of the study include the focus on a single specific text and the exclusion of the text's historical or broader contextual evaluations.

Keywords: Ahmed Siyahi, Religious Education, The Perfect Human, Sufism, Testament.

**TASAVVUFİ 'TASFİYE'DEN FELSEFİ 'İTİDAL'E: GAZZÂLÎ VE
KINALİZÂDE ALİ EFENDİ'DE ÖFKE YÖNETİM**

Kevser AY*

Öfke, insan doğasının en yıkıcı ve aynı zamanda en koruyucu itici gücü olarak (kuvve-i gadabiye), hem tasavvufi hem de felsefi ahlakın merkezinde yer alan temel bir problematiktir. Sâlikin seyr-i sülûk sürecinde ilerlemesinin önündeki engellerden biri olan öfkenin kontrol edilebilmesi sürecin gidişatını tayin eden önemli bir noktadır. Bu tebliğde Ebû Hâmid Gazzâlî ve Kınalızâde Ali Efendi'nin öfkeyi ele alış biçimi mukayeseli olarak incelenmektedir. Çalışmanın temel amacı, klasik tasavvuf ahlakı ile irfânî-felsefi ahlakın metodolojik farklarını ontolojik ve pratik yönleriyle ortaya koymaktır. Bu amaçla Gazzâlî'nin İhyâü Ulûmi'd-Dîn adlı eseri ile Kınalızâde Ali Efendi'nin Ahlâk-ı Alâî adlı eserinde "gadab" mevzusunun benzer ve farklı noktaları ele alınarak incelenmektedir. Öfkenin mahiyeti, öfkeyi ortaya çıkaran sebepler, öfkeye engel olmanın mümkün olup olmaması, öfkenin sebep olduğu sonuçlar, öfkenin tedavisi gibi başlıklar altında ele alınmaktadır. Gazzâlî İhyâ'da öfkeyi şeytani bir maraz olarak vasıflandırırken Kınalızâde, Ahlâk-ı Alâî'sinde öfkeyi bekçi köpeği benzetmesiyle ifade eder. Peki bu sıfatlar müelliflerin dünyasında neyi ifade etmektedir? Bu sıfatların ne anlama geldiğinin ele alınarak yorumlandığı bu tebliğde ayrıca modern psikolojinin öfke yönetimine yaklaşım biçimi de konuya dahil edilmiştir. Bu dayanakların üzerinde kurgulanan tebliğde insân-ı kâmil yolculuğunda kişiyi hedefinden uzaklaştıran, kişiler arası sağlıklı iletişimin kurulmasına engel olan, bireysel ve toplumsal her türden anlaşmazlık, şiddet ve savaşın sebebi öfke ve öfke yönetimi İslâmî perspektiften ele alınarak yorumlanmaktadır. Bu aşamada psikolojinin bakış açısı da konuya dâhil edilerek konu hakkında daha doğru bir sonuca ulaşılabileceği düşünülmektedir. Kınalızâde eserinin pek çok yerinde olduğu gibi öfke bahsinde de Gazzâlî'den alıntılarda bulunmuştur. Öfkenin kişide nasıl ortaya çıktığı, sebepleri gibi tahlillerde İhyâ ile benzer yaklaşım benimsenmiştir. Fakat tıbbî ruhânînin tedavi aşamasında birtakım farklılıklar olduğu görülmektedir. Gazzâlî öfke hastalığının tedavisinde riyazet ve mücahede ile tasfiyeyi gerekli görürken Kınalızâde, akl-ı nâtikanın rehberliğiyle öfkeyi şecaat ve hilm makamlarına dönüştürerek mutedil olmayı gerekli görmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Ebû Hâmid el-Gazzâlî, Kınalızâde Ali Efendi, Seyr-i Sülûk, Öfke.

**FROM SUFI PURIFICATION TO PHILOSOPHICAL MODERATION: ANGER
MANAGEMENT IN AL-GHAZALÎ AND KINALİZÂDE ALİ EFENDİ**

Anger, as the most destructive yet simultaneously the most protective driving force of human nature (kuvve-i gadabiye), is a fundamental problem at the core of both Sufi and philosophical ethics. Controlling anger—one of the primary obstacles to the seeker's (sâlik) progress in the spiritual journey (seyr-i sülûk)—is a crucial factor in determining the course of this process. This paper compares the approaches to anger of Abu Hamid al-Ghazali and Kınalızâde Ali Efendi. The main objective of this study is to reveal the methodological differences between classical Sufi ethics and gnostic-philosophical (irfanî) ethics in terms of their ontological and practical aspects. To this end, the similarities and differences in the treatment of the concept of anger (gadab) in al-Ghazali's Ihya' 'Ulum al-Din and Kınalızâde Ali Efendi's Ahlâk-ı Alâî are examined. Topics such as the nature of anger, its causes, the possibility of its prevention, its consequences, and its spiritual treatment are addressed. While al-Ghazali describes anger as a satanic disease in the Ihya, Kınalızâde conceptualizes it in Ahlâk-ı Alâî by comparing it to a guard

* Arş. Gör. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tasavvuf Ana Bilim Dalı, E-mail: kevser_26_00@hotmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

dog. This paper investigates what these metaphors signify within the conceptual frameworks of both authors, while also incorporating modern psychology's approach to anger management. Based on these foundations, the study interprets anger and its management from an Islamic perspective, viewing uncontrolled anger as the root cause of various individual and social conflicts, violence, and wars that distract individuals from human perfection (insân-ı kâmil) and hinder healthy interpersonal communication. Incorporating psychological perspectives at this stage aims to yield more comprehensive conclusions. As in many parts of his work, Kınalızâde quotes al-Ghazali extensively on the subject of anger. Both authors adopt similar analytical approaches regarding how anger arises and its underlying causes. However, significant differences emerge during the treatment phase of spiritual medicine (tıbb-ı rûhânî). While al-Ghazali deems purification (tasfiye) through asceticism (riyazet) and spiritual struggle (mücahede) necessary to treat the disease of anger, Kınalızâde advocates for achieving moderation (itidal) by transforming anger into courage (şecaat) and forbearance (hilm) under the guidance of the rational soul (akl-ı nâtika).

Keywords: Sufism, Abu Hamid al-Ghazali, Kınalızâde Ali Efendi, Spiritual Journey, Anger.

**BİR “GARÎP” FIRKA: ZÂHÎD MÜTEKAŞŞİFE’NİN İTİKÂDÎ GÖRÜŞLERİ VE
BUNLARA YÖNELİK MÂTÜRÎDÎ ELEŞTİRİLER**
A. İskender SARICA*

Mütekaddim dönem Mâtürîdî kelâm literatüründe bir fırka şeklinde zikredilen ve sınırlı sayıda kelâmî görüşlerine yer verilen Mütekaşşife bazen Kerrâmiyye’nin bir kolu bazen de müstakil bir oluşum olarak tasvir edilmiştir. Mâverâünnehr bölgesindeki Mütekaşşifiler, adlarının da ima ettiği gibi sıkı bir zâhidâne hayatı tercih eden ancak muhaliflerince yerici ve eleştirel bir vurguyla nitelenen bir zümreyi ifade etmektedir. Bu ad alışları aynı zamanda onların kurucu ve karizmatik liderlerinin bulunmadığını da düşündürmektedir. Kendilerine, kelâmın başlıca meseleleri olan iman, varlık, ilâhî sıfatlar ve kitaplar, peygamberlik, insan fiilleri, fetret, rızık, imâmet gibi hususlarda çeşitli düşünceler atfedilmiş olsa da bu atıflar bütüncül bir doktrin oluşturma imkânı sunmaktan ziyade, parçacı ve dağınık bir görüş aktarımı olarak kalmaktadır. Söz konusu görüşlerin kimlerden tevarüs edildiğine, aktarılan görüşlerin kendilerine nispet edildiği isimlere yahut görüşlerini sundukları eserlere -ki muhtemelen onların şifâhî olarak ifade ettikleri fikirler Mâtürîdîler tarafınca muhafaza edilmiştir- ilişkin bilgilerin ve kayıtların olmayışı, dolayısıyla onlara dair mevcut aktarımların tahkik edilebileceği güvenilir ve temel kaynakların bulunmaması, meselenin en problemli yönünü teşkil etmektedir. Bu durum muvacehesinde öncelikle Mütekaşşife başlığında toplanan kimselerin nasıl bir dinî kimliğe sahip olduğu etimolojik ve ilgili değiniler düzleminde irdelenecektir. Akabinde mütekaddim dönem Mâtürîdî bilginlerin eserlerinde Mütekaşşife’nin hangi görüşleriyle öne çıktığı ve bu görüşler hakkında var olan Mâtürîdî tenkitler ortaya konulacaktır. Ayrıca mezkûr konular özelinde Kerrâmiyye’nin bir alt kolu mu yoksa onlardan etkilenen müstakil bir fırka mı olduğu değerlendirilmeye tâbi tutulacaktır. Dolayısıyla onların kelâmî konularda Mu‘tezile ve Eş‘ariyye gibi itikâdî mezheplerin ana umdelerine yaklaşp yaklaşmadığı da tespiti muhtaçtır. Böylelikle ahlâkî açıdan zühd hayatını uç noktalara taşıyan Mütekaşşifilerin inanç boyutunun mahiyetinin vuzuha kavuşturulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, tasavvuf, İslâm mezhepler tarihi, Mütekaşşife, Kerrâmiyye, Mâtürîdiyye.

**A “GHARĪB” SECT: THE DOCTRINAL POSITIONS OF ASTETIC AL-
MUTAQASHSHĪFA AND THE MĀTURĪDĪ CRITIQUE THEREOF**

The Mutaqashshifa, which is referred to in early Mâtürîdî kalâm literature as a distinct faction and about whom only a limited set of theological positions were recorded, has been portrayed at times as a branch of the Karrâmiyya and at others as an independent entity. The Mutaqashshifa in the Transoxiana (Māwarā’alnahr) region, as their name implies, represent a group that chose a strict ascetic lifestyle but were characterized by their opponents with a derogatory and pejorative emphasis. Their appellation further suggests the absence of a singular founding figure or charismatic leader. Although a range of views has been ascribed to them on core kalâm topics, such as faith (īmān), ontology (wujūd), the divine attributes, divine scriptures, prophethood (nubuwwa), human acts (af‘āl al-‘ibād), intervening period between two prophets/deprivation from divine guidance (fatra), livelihood (rizq), and the imamate, these informations, rather than constituting a coherent doctrinal system, remain fragmentary and dispersed. The lack of information concerning the provenance of these views, the authorities to whom they were attributed, or the works in which they were articulated -indeed, it is plausible

* Arş. Gör. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kelam ve İtikadî İslam Mezhepleri Ana Bilim Dalı, E-mail: iskendersarica@gmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

that their orally expressed ideas were preserved by Mâturîdî scholars- renders the issue especially problematic. The absence of verifiable, foundational sources capable of substantiating the extant reports represents the central methodological difficulty. Against this backdrop, the inquiry first examines on etymological grounds and through related references, the nature of the religious identity subsumed under the heading "Mutaqashshifa." It then delineates which positions of the Mutaqashshifa are foregrounded in the writings of early Mâturîdî authorities and sets forth the Mâturîdî critiques directed at those positions. In addition, it evaluates whether the Mutaqashshifa should be understood as a sub-branch of the Karrāmiyya or as an autonomous faction influenced by them. Accordingly, it remains necessary to determine the extent to which their theological orientations converge with the principal tenets of doctrinal schools such as the Mu'tazila and the Ash'ariyya. Ultimately, the study aims to clarify the theological profile of the Mutaqashshifis, who, from an ethical standpoint, advanced the ascetic ideal to its furthest limits.

Keywords: Kalām, Sufism, History of Islamic Sects, Mutaqashshifa, Karrāmiyya, Mâturîdiyya.

**FELSEFÎ SİSTEM İLE MİSTİK DİL ARASINDA: İBN SÎNÂ'NIN
MAKÂMÂTÜ'L-ÂRİFÎN METNİNİN ÇAĞDAŞ YORUMLARI**
Betül KARDEN KÜÇÜKAL*

İbn Sînâ'nın el-İşârât ve't-Tenbîhât adlı eserinin son bölümleri olan Ariflerin Makamı ve Olağanüstü Hallerin Sırları, kullanılan terminoloji ve tasvir ettiği süreç itibarıyla klasik sûfî literatüre yakın bir dil benimsemesi sebebiyle modern araştırmalarda yoğun tartışmalara konu olmuştur. Bu bölümde "ârif", "âbid", "riyâzet", "sırr", "müşâhede", ve "olağanüstü haller" gibi kavramların kullanımı, İbn Sînâ'nın düşüncesinde mistik bir dönüşüm yaşayıp yaşamadığı sorusunu gündeme getirmiştir.

Çağdaş literatürde bu metin temelde iki ana eğilim çerçevesinde yorumlanmaktadır. Birinci eğilim, Makâmât'ı İbn Sînâ'nın epistemoloji ve psikoloji teorisi içinde, özellikle de faal akılla ittisâl doktrini bağlamında, İbn Sînâ epistemolojisine uygun bir anlatı olarak değerlendirir. Bu okumaya göre metinde geçen mistik terimler, sûfî anlamlarından arındırılarak rasyonel bir çerçevede yeniden tanımlanmaktadır. Olağanüstü haller ise doğal ve nedensel süreçlerle açıklanmaktadır. İkinci eğilim ise dil değişimini içeriksel bir kayma olarak görerek, Makâmât'ı İbn Sînâ düşüncesinde mistik tecrübenin daha belirgin biçimde görünür olduğu bir metin olarak yorumlayarak Sûfî düşünce ile İbn Sînâ felsefesi arasındaki benzerliklere odaklanmaktadır. Bu bildiri, söz konusu iki yaklaşımı sistematik biçimde karşılaştırarak, her birinin dayandığı varsayımları ortaya koymayı amaçlamaktadır. Özellikle, metindeki mistik terminolojinin işlevi, ittihâd-ittisâl ayrımı, tecerrüd kavramının rolü ve olağanüstü hallerin açıklanış biçimi üzerinden literatürdeki temel farklılıklar analiz edilmeye çalışılacaktır.

Bildirinin ikinci kısmında ise Makâmâtü'l-Ârifîn'in, İbn Sînâ'nın son dönem metinleriyle birlikte okunduğunda, nazarî yetkinleşmenin sınırlarına dair bir farkındalık içerip içermediği tartışılacaktır. Bu bağlamda şu soru merkeze alınacaktır: Nazar yöntemi, tecerrüdün hedeflediği metafizik idraki tamamlamak için yeterli midir, yoksa Makâmât'ta tasvir edilen riyâzet ve nefis dönüşümü, felsefî hikmete ilave edilen bir yöntem ihtimaline mi işaret etmektedir? Sonuç olarak, Makâmâtü'l-Ârifîn'in ne yalnızca sûfî bir metin ne de tamamen İbn Sînâ epistemolojisinin bir başka açıklaması sonucuna varılmaktadır. Bu metnin, nazarî yoldan başka bir yol olarak anlaşılması gerektiğine ulaşılmaktadır. İbn Sînâ düşüncesinde akıl ile keşf, nazar ile tecerrüd arasındaki gerilimi görünür kılan sınır bir metin olarak değerlendirilmesinin daha isabetli olacağı ileri sürülecektir.

Anahtar Kelimeler: İbn Sînâ, el-İşârât ve't-Tenbîhât, Felsefe, Tasavvuf, Ârifler.

**BETWEEN PHILOSOPHICAL SYSTEM AND MYSTICAL LANGUAGE:
CONTEMPORARY INTERPRETATIONS OF IBN SÎNÂ'S MAQÂMÂT AL-'ÂRİFÎN**

The final sections of Ibn Sînâ's al-Ishârât wa'l-Tanbîhât, namely Maqâmât al-'Ârifîn (The Stations of the Gnostics) and Asrâr al-Āyât al-'Ajība (The Secrets of Extraordinary States), have been the subject of intense debate in modern scholarship due to the terminology they employ and the process they describe, which appears to adopt a language closely resembling that of classical Sufi literature. The use of concepts such as the 'ârif (gnostic), 'âbid (devout worshipper), riyâḍa (ascetic discipline), sirr (inner secret), mushâhada (contemplative witnessing), and extraordinary states has raised the question of whether Ibn Sînâ underwent a mystical transformation in his philosophical thought.

* Arş. Gör., Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü, Türk İslam Düşüncesi Tarihi Ana Bilim Dalı, E-mail: bkdal@kastamonu.edu.tr.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

Contemporary scholarship generally interprets this text within the framework of two major approaches. The first approach reads the Maqāmāt as a narrative fully consistent with Ibn Sīnā's epistemology and psychology, particularly within the context of the doctrine of conjunction (ittiṣāl) with the Active Intellect. According to this interpretation, the mystical terminology found in the text is stripped of its Sufi connotations and reinterpreted within a rational and philosophical framework. Extraordinary states are thus explained through natural and causal processes. The second approach, by contrast, interprets the shift in language as indicating a substantive shift in content. From this perspective, the Maqāmāt is understood as a text in which mystical experience becomes more explicitly visible in Ibn Sīnā's thought, emphasizing the affinities between Sufi thought and Avicennian philosophy.

This paper aims to systematically compare these two interpretive approaches and to clarify the assumptions underlying each of them. In particular, it analyzes the fundamental differences in the literature by focusing on the function of mystical terminology in the text, the distinction between ittiḥād (union) and ittiṣāl (conjunction), the role of the concept of tajarrud (immaterialization), and the explanations provided for extraordinary states. In the second part of the paper, Maqāmāt al-ʿĀrifīn will be examined in relation to Ibn Sīnā's later writings in order to assess whether the text reflects an awareness of the limits of purely theoretical perfection. Within this framework, the central question addressed is the following: Is the method of demonstrative reasoning (naẓar) sufficient to attain the metaphysical apprehension aimed at by tajarrud, or do the ascetic practices (riyāḍa) and the transformation of the soul described in the Maqāmāt point toward the possibility of a method added to philosophical wisdom? In conclusion, Maqāmāt al-ʿĀrifīn cannot be understood solely as a Sufi text, nor merely as another exposition of Ibn Sīnā's epistemology. Rather, it will be argued that the text should be interpreted as indicating a path other than the purely theoretical one. It may therefore be more accurately regarded as a liminal text that renders visible the tension within Ibn Sīnā's thought between intellect and unveiling (kashf), and between demonstrative reasoning (naẓar) and immaterialization (tajarrud).

Keywords: Ibn Sīnā, al-Ishārāt wa'l-Tanbīhāt, philosophy, Sufism, gnostics (ʿārifūn).

**TASAVVUFTAN FELSEFEYE "NUR" KAVRAMI: GAZZÂLÎ VE
SÜHREVERDÎ EL-MAKTÛL ÖRNEĞİ**
Reyhan KÜÇÜKCİVRİZ* - Hakan ÇOŞAR*

İslam düşünce tarihinde "Nur" kavramı, hem ilahi hakikatin metaforik ifadesi hem de varlık ile bilginin temelini oluşturan felsefi bir ilke olarak merkezi bir konuma sahiptir. Kur'an-ı Kerim'in Nur Suresi 35. ayetinde geçen "Allah, göklerin ve yerin nurudur" ifadesi, İslam düşünce geleneğinde sayısız kelamcı, filozof ve mutasavvıf için derin tefekkür ve yorum kaynağı olmuştur. Bu zengin entelektüel miras içerisinde, Nur kavramını tasavvufî ve felsefî sistemlerinin merkezine yerleştiren iki büyük düşünür, Gazzâlî (ö. 505/1111) ve Sühreverdî el-Maktûl (ö. 587/1191), özel bir önem arz etmektedir.

Aralarında yaklaşık seksen yıllık bir zaman farkı bulunan bu iki filozof, İslam düşüncesinin farklı dönemlerinde ve farklı entelektüel ortamlarda eserler vermiş olmalarına rağmen, "Nur" kavramı üzerinden kurguladıkları tasavvufî ve felsefî sistemler arasında hem bir devamlılık hem de derin farklılaşmalar gözlemlenmektedir. Gazzâlî, yaşadığı bilgi kriziyle başlayan entelektüel serüvenin neticesinde Nur'u, kesin bilgiye (yakîn) ulaşmanın ilahi anahtarı olarak sunmuş; özellikle Mişkâtü'l-Envâr adlı eserinde, bu kavramı hem epistemolojik hem de ontolojik boyutlarıyla işlemiştir. Sühreverdî ise Gazalî'nin eleştirel mirasından etkilenecek ancak ondan farklı bir yol izleyerek, Nur'u bütün bir varlık sisteminin temeli haline getirmiş ve Hikmetü'l-İşrâk adlı yapıtında Nur metafiziğine dayalı sistematik bir felsefe inşa etmiştir. Bu tebliğin amacı, tasavvufun ve felsefenin bu iki önemli isminin, Gazalî ve Sühreverdî'nin, "Nur" kavramına dair görüşlerini kapsamlı bir şekilde incelemektir. İlk olarak, her iki filozofun Nur anlayışı, kendi düşünce sistemleri bağlamında ayrı ayrı ele alınacaktır. Gazzâlî'nin Nur'u bir epistemolojik kurtuluş ve ontolojik hakikat olarak nasıl işlediği, Sühreverdî'nin ise Nur'u nasıl bütün bir varlık ve bilgi sistemi haline getirdiği detaylandırılacaktır. Ardından, bu iki yaklaşım arasında karşılaştırmalı bir analiz yapılacaktır; Nur'un ontolojik ve epistemolojik vurgusu, tanımı, sudûr teorisine yaklaşımları ile yöntemleri arasındaki benzerlikler ve temel ayrım noktaları ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nur Kavramı, Gazzalî, Sühreverdî, Tasavvuf, İşrakilik.

**THE CONCEPT OF "LIGHT" FROM SUFISM TO PHILOSOPHY: THE
EXAMPLES OF AL-GHAZALÎ AND SUHRAWARDÎ AL-MAKTUL**

In the history of Islamic thought, the concept of "Light" holds a central position both as a metaphorical expression of divine truth and as a philosophical principle forming the foundation of existence and knowledge. The statement "Allah is the Light of the heavens and the earth" in verse 35 of the Surah al-Nur of the Holy Quran has served as a profound source of contemplation and interpretation for countless theologians, philosophers, and Sufis within the Islamic intellectual tradition. Within this rich intellectual heritage, two great thinkers—Ghazali (d. 505/1111) and Suhrawardi al-Maktul (d. 587/1191)—who placed the concept of "Light" at the center of their mystical and philosophical systems, hold particular significance. Although these two philosophers, separated by a time span of approximately eighty years, produced works in different periods of Islamic thought and within distinct intellectual environments, both continuity and profound differences can be observed in the mystical and

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, E-mail: reyhankucukcivriz@gmail.com.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, İslam Felsefesi Ana Bilim Dalı, E-mail: hcosar@kastamonu.edu.tr.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

philosophical systems they constructed around the concept of “Nur.” As a result of his intellectual journey, which began with the crisis of knowledge he experienced, al-Ghazali presented Light as the divine key to attaining certain knowledge (yaqin); particularly in his work *Mishkat al-Anwar*, he explored this concept in both its epistemological and ontological dimensions. Suhrawardi, while influenced by Ghazali’s critical legacy, followed a different path, establishing “Nur” as the foundation of an entire system of being and constructing a systematic philosophy based on the metaphysics of “Nur” in his magnum opus, *Hikmat al-Ishraq*.

The purpose of this paper is to comprehensively examine the views of these two important figures in Sufism and philosophy, al-Ghazali and al-Suhrawardi, regarding the concept of “Nur.” First, each philosopher’s understanding of Nur will be examined separately within the context of their own systems of thought. It will be detailed how Ghazali treats Light as an epistemological salvation and ontological truth, and how Suhrawardi transforms Light into a comprehensive system of being and knowledge. Subsequently, a comparative analysis of these two approaches will be conducted; the similarities and fundamental differences in their ontological and epistemological emphasis on “Nur,” its definition, their approaches to the theory of emanation, and their methodologies will be highlighted.

Keywords: The Concept of Light, al-Ghazali, al-Suhrawardi, Sufism, Illuminationism.

NAKŞİBENDİYYE MÜRŞİDİ PROF. DR. MAHMUD ES'AD COŞAN'DA
YÛNUS EMRE SEVGİSİ
Eyyup AKDAĞ*

Muhakkak ki yakın zamanımız en etkili şahıslarından birisi de Prof. Dr. Mahmud Es'ad Coşan'dır. Coşan, hem akademik camiada yaptığı ilmî ve etkili çalışmalarıyla hem de fert ve toplum ıslahına yönelik dini ve tasavvufî içerikli sosyal, kültürel ve eğitici faaliyetlerle ismini bilinir hale getirmiştir. O, bir yönüyle üniversite hocası, diğer bir yönüyle ise Nakşibendiyye mürebbisi bir mürşid-i kâmilidir. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde yirmi yedi seneyi bulan akademik hayatında çok sayıda öğrenci yetiştirmiş, başta Hacı Bektâş Velî ve Makâlât adlı doçentlik tezi olmak üzere çok sayıda akademik ve ilmî çalışmalara imzasını atmıştır. Şeyhi Mehmed Zâhid Kotku'nun vefatından sonra ise onun arzu ve isteği üzerine tebliğ ve irşad makamına geçerek fert ve toplum ıslahına yönelik yoğun çalışmalar içerisine girmiştir. Sosyal içerikli İslâmî ve tasavvufî bir bilinç uyandırmak için yaptığı çalışmalar, kadın-erkek, çocuk-ihthiyar, köylü-kentli... olmak üzere toplumun tüm bireylerini içene alacak şekilde toplumun hiçbir ferdinin ihmal edilmediği çalışmalar olmuştur. Erkeklerle yönelik kültürel ve eğitici faaliyetler yaptığı gibi kadınlara yönelik, Türkiye Müslümanlarına yönelik çalışmalar yaptığı gibi Dünya Müslümanlarına yönelik de kültürel, eğitici ve hedef gösterici faaliyetler yapmıştır. Bir yandan okullar hastaneler inşa ederken diğer yandan yüksek tirajlı dergiler çıkarmış, radyo ve televizyon kurulmasına ön ayak olmuştur. Her hafta mutad hadis, tefsir ve tasavvuf konulu ders ve sohbet halkaları tanzim etmiş, konferanslar ve muhtelif konuşmalar yaparak kültürel zenginliğin farkındalığını ve bilincini aşlamaya çalışılmıştır. Ana yolunun marifetullah ve aşkullah olduğunu belirten Coşan, konuşmalarında ve yazılarında sevgi dilini hâkim kılmış, toplumun manevi önderleri olan Ahmed Yesevî, Mevlânâ, Hacı Bektâş-i Velî... gibi çok sayıda tasavvufî şahsa yer vermiş ve onların görüşlerini aktarmıştır. Coşan'ın konuşmalarında ve yazılarında en çok yer verdiği bir isim de Yûnus Emre'dir. Coşan, Yûnus Emre'ye hayranlık düzeyinde özel bir sevgi ile bağlanmış, Yûnus Emre'nin aşk, sevgi, muhabbet, kardeşlik, ahlâk, ferâgat, fedâkârlık, din, iman, fazîlet... gibi yönleri kendisini derinden etkilemiştir. Coşan'a göre tasavvufî terbiyenin yetiştirdiği güzel örneklerden birisi Yûnus Emre'dir. Yûnus Emre'deki aşk, şevk, coşku, hizmet... günümüz Müslümanına ışık vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Mahmud Es'ad Coşan, Yûnus Emre, Sevgi, Kardeşlik.

THE LOVE OF YÛNUS EMRE IN NAQSHBANDIYYA SPIRITUAL LEADER
PROF. DR. MAHMUD ES'AD COŞAN

Undoubtedly, one of the most influential figures of our recent times is Prof. Dr. Mahmud Es'ad Coşan. Coşan has made a name for himself both through his scholarly and effective work in the academic community and through his social, cultural, and educational activities with religious and Şūfî content aimed at the improvement of individuals and society. He is, on the one hand, a university professor, and on the other hand, murshid-i kâmil (a perfect spiritual guide) and mentor of the Naqshbandiyya order. In his academic life spanning twenty-seven years at Ankara University Faculty of Theology, he has trained numerous students and authored many academic and scholarly works, most notably his associate professorship thesis entitled "Hajjî Baktâsh Walî and Makâlât". After the death of his shaykh, Mehmed Zâhid Kotku, he assumed the position of preaching and guidance at his father's request, and engaged in intensive work aimed at the

* Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tasavvuf Ana Bilim Dalı. E-mail: eyyupakdag5@hotmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

betterment of individuals and society. His efforts to awaken a socially oriented Islamic and Şūfî consciousness encompassed all members of society – men and women, children and the elderly, villagers and city dwellers – ensuring that no member of society was neglected. In addition to conducting cultural and educational activities for men, it has also carried out activities for women, and in addition to its work for Muslims in Turkey, it has also conducted cultural, educational, and awareness-raising activities for Muslims worldwide. While building schools and hospitals, he also published high-circulation magazines and spearheaded the establishment of radio and television stations. He regularly organized weekly lectures and discussions on ḥadīth, tafsīr, and Şūfism, and through conferences and various speeches, he strived to instill an awareness and understanding of cultural richness. Stating that his main path is the knowledge and love of God, Coşan has made the language of love dominant in his speeches and writings, and has included and conveyed the views of numerous Şūfî figures who are spiritual leaders of society, such as Aḥmad al-Yasawī, Mawlānā, and Hajjī Baktāsh Walī. One name that Coşan most frequently mentions in his speeches and writings is Yūnus Emre. Coşan is bound to Yūnus Emre with a special love bordering on admiration; aspects of Yūnus Emre such as love, affection, brotherhood, morality, selflessness, sacrifice, religion, faith, and virtue have deeply affected him. According to Coşan, Yūnus Emre is one of the beautiful examples nurtured by Şūfî training. The love, zeal, enthusiasm, and service in Yūnus Emre illuminate the path for today's Muslim.

Keywords: Şūfism, Mahmud Es'ad Coşan, Yūnus Emre, Love, Brotherhood.

**SON MESNEVÎHÂNLARDAN TAHİRÜ'L-MEVLEVÎ'NİN VEFATI İÇİN
YAZILAN TARİH MANZUMELERİ ÜZERİNE**
Erhan Salih FİDAN*

Tâhirü'l-mevlevî (1877-1951), son asrın önemli edebiyat tarihçisi, şair ve yazarlarından biridir. Onun öne çıkan pek çok vasfı yanında önemli hususiyetlerinden birisi de Mevlevî tarikatine bağlılığıdır. Mevlevî kültürü içerisinde yetişmiş bir âlim olarak Mevlânâ'nın Mesnevî'sini okutma vazifesini ömrünün sonuna kadar devam ettirmiştir. Tahirü'l-mevlevî, icazetli bir mesnevîhândır. Onlarca kitap yazan üretken bir yazar olmasının yanında gençlik devrelerinden itibaren neşriyat faaliyetleri içinde de bulunmuş, yine uzun yıllar öğretmenlik yapmıştır. Tahirü'l-mevlevî, gerek eserleriyle gerek dâhil olduğu ilim ve tasavvuf muhitleriyle gerekse yetiştirdiği öğrencileriyle Osmanlıdan cumhuriyete bir kültür köprüsü olmuştur. Tüm bu sebeplerle sağlığında çevresinden ciddi bir teveccüh gören Tâhirü'l-mevlevî'nin vefatından sonra da hakkında onlarca yazı yazılmış; şiire kabiliyetli dostları ve sevenleri tarafından onun vefat tarihini gösteren tarih manzumeleri kaleme alınmıştır. Bu tebliğde son dönemin önde gelen isimlerinden biri olarak Türk kültür hayatında tasavvufi birikimi ve kadim geleneğimizi yeni döneme taşıyan Tâhirü'l-mevlevî'nin vefatının ardından yazılan yazılar ve bilhassa tarih manzumeleri tespit edilerek incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Tâhirü'l-mevlevî, Tarih Düşürme, Şiir, Ölüm, Hatıra.

**ON THE HISTORICAL POEMS WRITTEN ON THE OCCASION OF THE DEATH OF
TAHİRÜ'L-MEVLEVÎ, ONE OF THE LAST MESNEVÎ RECİTERS**

Tâhirü'l-mevlevî (1877–1951) was one of the leading literary historians, poets and writers of the last century. Among his many notable qualities, one of his most significant characteristics was his devotion to the Mevlevi Order. As a scholar raised within Mevlevi culture, he continued to teach Mevlânâ's Masnavi until the end of his life. Tahirü'l-Mevlevî was a certified Masnavi reciter. In addition to being a prolific writer who authored dozens of books, he was involved in publishing activities from his youth and also taught for many years. Through his works, the scholarly and Sufi circles he was part of, and the students he mentored, Tahirü'l-Mevlevî served as a cultural bridge from the Ottoman era to the Republic. For all these reasons, Tâhirü'l-mevlevî, who enjoyed considerable esteem from his circle during his lifetime, has been the subject of dozens of articles since his passing; his friends and admirers, gifted in poetry, have composed verse pieces marking the date of his death. In this paper, the writings produced following the death of Tâhirü'l-mevlevî—one of the leading figures of the recent period who carried our Sufi heritage and ancient traditions into the modern era—will be identified and examined, with particular focus on the historical poems.

Keywords: Tâhirü'l-mevlevî, historical poem, Poetry, Death, Memoir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk İslam Edebiyatı Ana Bilim Dalı. E-mail: esfidan@kastamonu.edu.tr.

**SÛFÎ BİRLİK ONTOLOJİSİ İLE ROMANTİK ÖZNELCİLİK ARASINDA:
MANTIKU'T-TAYR VE HEINRICH VON OFFERDINGEN'DE BENLİĞİN
NİHAİ KONUMU**
İbrahim GÜNAYDIN*

Bu bildiri, Ferîdüddin Attâr'ın Mantıku't-Tayr'ı ile Novalis'in Heinrich von Ofterdingen'ini ortak "arayış" teması üzerinden değil, arayışın dayandığı benlik anlayışının ontolojik statüsü bakımından karşılaştırmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın temel iddiası, her iki metnin yolculuk ve dönüşüm kurguları bakımından belirgin yapısal benzerlikler sergilemesine rağmen, öznenin nihai konumlandırılışı açısından köklü biçimde ayrıştığıdır. Bu nedenle karşılaştırma, tematik paralellikleri tespit etmeyi değil, dönüşümün yönünü ve ontolojik anlamını, metinlerin kendi tarihsel ve düşünsel bağlamları içinde çözümlemeyi hedeflemektedir. Çalışma, karşılaştırmalı hermenötik bir çerçevede, anlatı yapısı, sembolik düzen ve özne konumlandırması üzerinden metinsel bir analiz önermektedir.

Attâr'ın mesnevisinde yolculuk, tasavvufî metafizik zemin üzerinde seyrüsülûkun alegorik temsili olarak kurgulanır ve benliğin bağımsız ontolojik iddiasının çözülmesini hedefler. Fenâ fillâh, öznenin mutlak anlamda yok olması değil; kendi adına var olma iddiasının sona ermesi ve ilahî hakikatte kaim oluşudur. Bu bağlamda dönüşüm, ontolojik özerkliğinin aşılması şeklinde gerçekleşir. Sâliklerin ortak yürüyüşü, kuşların bireysel kimliklerini aşarak Simurg'da kendilerini bulmaları ve rehber figürünün belirleyici konumu, bu teleolojik ve hiyerarşik ontolojiyi destekleyen temel unsurlardır.

Buna karşılık Novalis'in romanında arayış, Erken Dönem Alman Romantisizmi'nin estetik idealizm ve Sehnsucht (sonsuz özlem) kavrayışı çerçevesinde, öznenin estetik ve içsel derinleşmesiyle ilerler. Romanın merkezindeki "mavi çiçek" motifi, ulaşılması sürekli ertelenen bir anlam ufkuna işaret eder. Hakikat, öznel bilincin deneyim, aşk ve sanat aracılığıyla kendini kurma sürecinde beliren dinamik bir yönelimdir. Dönüşüm burada poetik özbilincin yoğunlaşmasıdır. Rehberlik, Attâr'daki gibi hiyerarşik ve kurumsal bir mürid modeli üzerinden değil, karşılaşmalar, aşk deneyimi ve sanatsal sezgi yoluyla dağınık ve içselleştirilmiş biçimde gerçekleşir. Bu nedenle özne hiçbir aşamada ontolojik bağımsızlığını terk etmez; aşkınlık deneyimi dahi öznel bilinç içinde temellenir ve onun genişlemesi olarak anlaşılır. Bu çalışma, sûfî birlik ontolojisi ile romantik öznelcilik arasındaki yapısal gerilimi benliğin nihai statüsü üzerinden tartışarak, iki farklı tarihsel ve düşünsel bağlamda kurulan yolculuk anlatılarının dönüşüm kavrayışlarını karşılaştırmalı bir düzlemde ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Benlik ontolojisi, Ontolojik Otonomi, Fenâfillâh, Romantik öznelcilik, Birlik ontolojisi.

**BETWEEN SUFI UNITY ONTOLOGY AND ROMANTIC SUBJECTIVISM: THE
ONTOLOGICAL STATUS OF THE SELF IN MANTIKU'T-TAYR AND HEINRICH
VON OFFERDINGEN**

This paper aims to compare Mantıku't-Tayr by Ferîdüddin Attâr and Heinrich von Ofterdingen by Novalis not through the shared theme of "quest," but in terms of the ontological status of the conception of the self upon which that quest is grounded. The central argument of the study is that although both texts display striking structural similarities in their narrative configurations of journey and transformation, they diverge fundamentally in their ultimate

* Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Ana Bilim Dalı. E-mail: igunaydin@kastamonu.edu.tr.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

positioning of the subject. Accordingly, the comparison does not seek to identify thematic parallels; rather, it analyzes the direction and ontological meaning of transformation within the respective historical and intellectual contexts of the two works. Adopting a comparative hermeneutic framework, the paper offers a textual analysis focusing on narrative structure, symbolic order, and the positioning of the subject.

In Attâr's masnavi, the journey is constructed as an allegorical representation of the Sufi path (seyr u sülûk) grounded in a Sufi metaphysical framework, aiming at the dissolution of the self's claim to independent ontological status. Fanâ' fî Allâh signifies not the absolute annihilation of the subject, but the cessation of its claim to autonomous existence and its subsistence in divine reality. Transformation thus takes place as the overcoming of ontological autonomy rather than as the intensification of individual consciousness. The collective movement of the seekers, the birds' transcendence of their individual identities in discovering themselves in the Simurgh, and the authoritative role of the guide figure all reinforce this teleological and hierarchical ontology.

By contrast, in Novalis's novel, the quest unfolds within the intellectual climate of Early German Romanticism, shaped by aesthetic idealism and the notion of Sehnsucht (infinite longing). The central motif of the "blue flower" points not to a final metaphysical union but to a horizon of meaning that is perpetually deferred. Truth emerges as a dynamic orientation within the subject's process of self-formation through experience, love, and art. Transformation here consists in the intensification of poetic self-consciousness. Guidance is not embodied in a hierarchical master figure but is internalized through encounters, love, and artistic intuition. The subject never relinquishes its ontological independence; even experiences of transcendence are grounded within, and understood as expansions of, subjective consciousness.

By foregrounding the ultimate status of the self, this study seeks to illuminate the structural tension between Sufi unity ontology and Romantic subjectivism, thereby comparatively articulating the distinct conceptions of transformation that shape these two journey narratives in their differing historical and intellectual contexts.

Keywords: Ontology of the Self, Ontological Autonomy, Fanâ' fî Allâh, Romantic Subjectivism, Sufi Unity Ontology.

KUŞEYRÎ'NİN LETÂİFÜ'L-İŞÂRÂT'INDA KASEM ÂYETLERİ

Muhammet Hüseyin DERİN* - Burhan BALTACI*

Kasem, gönderildiği dönemde Kur'ân'ın ilk muhatapları olan Arapların kültüründe önemli bir yere sahipti. Bu sebeple Yüce Allah birtakım nesneleri kasem ifadeleriyle tekit etmiştir. Kendisiyle yemin edilen "Muksem bih" ve yeminin konusu olan "Muksem aleyh" unsurlarından oluşan bu kasem ifadelerini inceleyen Kur'ân ilmine de "Aksâmü'l-Kur'ân" adı verilmiştir. Bu çalışmada Kuşeyrî'nin Letâîfü'l-İşârât adlı tefsiri bağlamında kasemler incelenmiştir. Letâîfü'l-İşârât bir işârî tefsir olması hasebiyle tefsirde işârî yorumlar yer almaktadır. İşârî Tefsir, sûfilerin kalplerine doğduğunu söyledikleri âyet yorumlarıdır. Sûfiler, âyetlerin birincil anlam olan zâhirî tefsirini kabul etmekle birlikte bunun yanı sıra Kur'ân'ın bâtınının da olduğuna inanmaktadırlar. Söz konusu bâtını ifade etmek için de işâret/îşârî yorum terimlerini kullanmaktadırlar. Bu çalışmada Kuşeyrî'nin kasemleri tefsir ederken tefsir metodu olarak önceliği işârî yorumlara mı yoksa birincil anlam olan zâhirî yorumlara mı verdiği analiz edilmiştir.

Bir işârî tefsir olarak Letâîfü'l-İşârât'ta işârî tefsirlere ne düzeyde ve ne şekilde yer verildiği dikkati celbeden bir durumdur. İncelediğimiz kasem âyetleri tefsirleri özelinde görebildiğimiz kadarıyla Kuşeyrî, eserinde yer yer işârî yorumlara değinirken bazen de hiç değinmeden söz konusu âyetin zâhirî, birincil anlama dayalı tefsirini zikretmektedir. İşârî yorumların yer verilmediği âyetlerin sayısı azımsanamayacak kadar fazladır. Müellif, bir âyetin tefsirinde işârî yoruma yer vermeden önce öncelikle o âyetin zâhirî yorumlarını, yani birincil anlamına karşılık gelebilecek yorumlarını okura sunuyor, daha sonra da söz konusu âyetin işârî yorumlarına yer veriyor. Ayrıca naklettiği zâhirî yorumları zikrederken kendi kabul ettiği yorumu başlıca "Kâle" lafzıyla zikredip diğer yorumları da "Kîle" lafzı ile aktarmaktadır. İşârî yorumları ise genellikle "Kîle" lafzı ile nakletmektedir.

Letâîfü'l-İşârât'ın tüm bu özellikleri, çalışmamızın giriş kısmında zikrettiğimiz İşârî Sûfî Tefsir ile Nazarî Tefsir şeklinde ikiye ayrılan işârî tefsirlerden İşârî Sûfî Tefsir tarzı bir tefsir türü olduğunu gösteriyor. Letâîfü'l-İşârât'ın önce zâhirî yorumu esas alıp sonra tasavvufî yoruma yer vermesi, kimi yerlerde tasavvufî tefsire hiç başvurmaması, zikrettiği tasavvufî tefsirler felsefî fikirleri onaylatmaya dayalı olmaması ve tasavvufî tefsirlerinin şeriatın sınırlarının dışına çıkmaması gibi hususlar, bu durumu teyit eder.

Anahtar Kelimeler: Kasem, Aksâmü'l-Kur'ân, İşârî Tefsir.

KASEM VERSES IN THE KUŞEYRÎ EXPLANATION

Qasam had an important place in the culture of the Arabs, who were the first addressees of the Qur'an at the time it was sent. For this reason, Almighty Allah has equated some objects with the expressions of qasam. The science of the Qur'an, which examines these qasam expressions, which consists of the elements of "Muksem bih", which is the subject of the oath, and "Muksem aleyh", which is the subject of the oath, is also called "Aksâmü'l-Kur'an". In this study, in the context of Kuşeyrî's tafsir Letâîfü'l-İşârât, the bowls were examined. Because Letâîfü'l-İşârât is a mystical tafsir, there are mystical interpretations in tafsir. Mystical Tafsir is the interpretation of the verse that the Sufis say was born into their hearts. While the Sufis accept the exoteric interpretation of the verses as the primary meaning, they also believe that there is an inner part of the Qur'an as well. They also use the terms of sign/mystical interpretation to express the

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. E-mail: bjk_derin30@hotmail.com.

* Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Ana Bilim Dalı. E-mail: baltaci@kastamonu.edu.tr.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

aforementioned inner. In this study, it has been analyzed whether Kuşeyrî gives priority to mystical interpretations as a method of tafsir while interpreting the qasams, or to the literal interpretations, which is the primary meaning.

In Lataif al-Isharat, as an allegorical commentary, the extent and manner in which allegorical interpretations are incorporated is noteworthy. As far as we can see in our examination of the commentaries on the verses of oath, al-Qushayri, while sometimes referring to allegorical interpretations, also sometimes omits them, instead citing the literal, primary meaning of the verse in question. The number of verses where allegorical interpretations are omitted is considerable. Before including allegorical interpretations in the commentary of a verse, the author first presents the literal interpretations, that is, the interpretations that correspond to the primary meaning, and only then does he include the allegorical interpretations of that verse. Furthermore, when citing apparent interpretations, he primarily uses the word "Kâle" to indicate the interpretation he accepts, while conveying other interpretations with the word "Kîle." He generally uses the word "Kîle" to convey symbolic interpretations. All these characteristics of Letâifü'l-İşârât demonstrate that it belongs to the type of symbolic interpretation, which, as mentioned in the introduction to our study, is divided into two categories: symbolic Sufi interpretation and theoretical interpretation. The fact that Letâifü'l-İşârât initially focuses on the literal interpretation before incorporating Sufi interpretations, that it sometimes completely avoids Sufi commentary, that the Sufi interpretations it mentions are not based on validating philosophical ideas, and that its Sufi interpretations do not go beyond the boundaries of Sharia, all confirm this.

Keywords: Qasam, Aksam Al-Qur'an, Mystical Tafsir.

**MÜNEVVER AYAŞLI'NIN ESERLERİNDE DİN-TOPLUM İLİŞKİSİ: BİR
EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ DENEMESİ**
Halime ÖZDEMİR*

Edebiyat, toplumun yansımasıdır. Bir anlamda edebiyat ile toplum arasında karşılıklı iletişim ve etkileşim mevcuttur. Bir edebiyatçı, yaşadığı toplumu gözlemleyerek ve analiz ederek o toplumda var olan olay ve durumları eserine yansıtır. Bu sebeple bir edebi eser, aynı zamanda sosyolojik verileri de bünyesinde barındırır. Edebi eserler, toplumun din algısını ve günümüze kadar olan süreçteki değişim ve dönüşümü hakkında bilgi vermesi açısından da önemlidir. Din sosyolojisi de sosyolojinin bütün yöntemlerinden yararlanarak veriler elde eder. Bu açıdan edebi eserler, din sosyolojisi için önemli birer kaynak niteliğindedir.

Cumhuriyet dönemi yazarlarından Hatice Münevver Ayaşlı, 10 Haziran 1906'da, babasının görevli olarak bulunduğu Selanik'te dünyaya gelmiş ve 20 Ağustos 1999'da İstanbul'da tedavi gördüğü hastanede dünyaya gözlerini kapamıştır. Münevver Ayaşlı, kendine özgü dil ve üslubuyla gözlemci ve kendine yüklediği misyon sebebiyle gerek Cumhuriyet Devri Türk Edebiyatı gerek kültür ve düşünce hayatımızda önemli mihenk taşlarındandır. Yaşadığı hayatı ve toplumu yansıtan eserlerindeki samimi üslubu ile Türk Edebiyatında ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Bu sebeple hem edebiyat hem de düşünce tarihi konularında önemli bir kaynak niteliğindedir. Ayaşlı, ailesinden aldığı tasavvufi terbiyeyi, 1950'lerde tanıştığı Münir Çelebi'ye intisap ederek bir mürşidin himayesinde sürdürmek ister ve Mevlevi Tarikatına intisap eder. Ayaşlı, bütün tarikatlara hürmet eder ve özellikle romanlarında bu konulara yer verir.

Bu çalışmada, Münevver Ayaşlı'nın eserlerinde yer alan din-toplum ilişkisi edebiyat sosyolojisi açısından incelenecektir. Yöntem olarak dokümantasyon tekniği kullanılacak ve Ayaşlı'nın kaleme aldığı eserler birinci kaynak olarak teşkil edecektir. Daha sonra Ayaşlı hakkında yazılan ilgili literatür taranacaktır. Çalışmanın temel hipotezi, yazarın yaşadığı dönemle ilgili Türk toplum yapısının dini anlayışının eserlerinde yer aldığıdır. Çalışmanın temel amacı, tasavvufi geleneğe mensup Ayaşlı'nın eserlerinden yola çıkarak dönemin Türk toplumunu ve din algısını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Münevver Ayaşlı, Edebiyat Sosyolojisi, Din Sosyolojisi, Tasavvuf.

**THE RELATIONSHIP BETWEEN RELIGION AND SOCIETY IN MÜNEVVER
AYAŞLI'S WORKS: AN ESSAY ON THE SOCIOLOGY OF LITERATURE**

Literature is a reflection of the society. In a sense, there is reciprocal communication and interaction between literature and society. An author observes and analyzes the existing society and reflects the cases and situations in that society to the works. Therefore, literary work also contains sociological data. Literary works are of importance in terms of providing information about society's perception of religion and the changes and transformations that have taken place up to the present day. Sociology of religion also obtains data by making use of all methods of sociology. In this respect, literary works are important resources for sociology of religion. Hatice Münevver Ayaşlı, an author of the Republican era, was born on June 10, 1906, in Thessaloniki, where her father was in charge, and died on August 20, 1999, in an hospital in Istanbul, where she underwent a treatment. Münevver Ayaşlı is one of the important cornerstones for both Turkish Literature of the Republican Era and our cultural and intellectual life as an observer with her own unique language and style and because of the mission she has set for

* Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, Kastamonu İl Müftülüğü, E-mail: oz_halime@hotmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

herself. She has the precedence in Turkish Literature with her conversational style in her works reflecting her life and the society. Therefore, she is an important source in the matter of literary and intellectual history. Ayaşlı intends to pursue manners of tasawwuf that she has gained from her family under the auspices of a religious scholar by becoming affiliated with Münir Çelebi, whom she met in 1950s, and joined in Mevlevi Order. Ayaşlı respects all religious orders and specifically addresses these matters in her novels.

In this study, the relationship between religion and society in Münevver Ayaşlı's works in terms of sociology of literature. Documentation technique will be used as the method and the works written by Ayaşlı will constitute the primary resources. Following that, the relevant literature written about Ayaşlı will be reviewed. The main hypothesis of the study is that the religious understanding of Turkish society during the period in which the author lived is reflected in her works. The main objective of the study is to set forth Turkish society and its perception on religion of the period based on Ayaşlı's works who is affiliated with tradition of tasawwuf.

Keywords: Münevver Ayaşlı, Sociology of Literature, Sociology of Religion, Tasawwuf.

**17. YÜZYIL MEDİNE'SİNDE TASAVVUFÎ HAYAT VE MEKÂNIN MANEVÎ
YORUMU: ABDÜLGANÎ EN-NÂBLUSÎ'NİN EL-HAKÎKA VE'L-MECÂZ'I
ÜZERİNDEN BİR ANALİZ**

Abdulkerim DİK

17.yüzyılın son çeyreği, Osmanlı Hicazı'nın ilmi ve manevi hareketliliğin zirve noktalarından birini temsil eder. Bu dönemde Medine-i Münevvere, sadece bir hac durağı değil, dünyanın dört bir yanından gelen ulema ve mutasavvıfların oluşturduğu evrensel bir "Sufi-Akademik" merkez kimliğindedir. Bu çalışmanın temel problemi, 17. yüzyıl Medine'sinin sosyo-kültürel ve tasavvufi yapısının, resmî kayıtlardan ziyade bir âlimin sübjektif ve manevi gözlemleri üzerinden nasıl okunabileceği üzerinedir. Araştırmanın odağında, Abdülganî en-Nâblusî'nin (ö. 1143/1731) "er-Rihletü'l-Kübrâ" olarak bilinen el-Hakîka ve'l-mecâz fî'r-rihle ilâ bilâdi's-Şâm ve Mısr ve'l-Hicâz adlı eseri yer almaktadır. Tasavvufî kimliği yanında fakih, müderris ve seyyah yönüyle de temayüz eden Abdülganî b. İsmâil en-Nâblusî (ö. 1143/1731), Osmanlı dönemi Şam ulemâsının en üretken simalarından biridir. Onun ilmî ve tasavvufî birikimi, el-Hakîka ve'l-mecâz adlı seyahatnamesine hem derin bir gözlem gücü hem de manevî bir yorum katmıştır. Bu bağlamda, söz konusu eser mekânın dinî ve manevi coğrafyasını tasvir ederken, aynı zamanda dönemin gündelik hayatı, ziyaret kültürü ve toplumsal yapısına dair somut tarihsel verileri sunmaktadır. Çalışmada yöntem olarak "sosyal tarih odaklı içerik analizi" benimsenmiştir. Nâblusî'nin 1105 (1694) yılında Medine'de geçirdiği yaklaşık yüz günlük süre zarfında tuttuğu kayıtlar; ulema çevreleri, Harem-i Şerîf'teki dinî uygulamalar ve şehrin manevî topografyası ekseninde tasnif edilmiştir. Müellifin "Hakikat ve Meczaz" düşüncesi çerçevesinde, Medine'nin fiziksel mekânlarını (mecaz) ilâhî tecellilerin birer aynası (hakikat) olarak kurguladığı saptanmıştır. Bulgular, Nâblusî'nin Medine'deki tasavvufî yaşamı üç ana boyutta tecrübe ettiğini göstermektedir: Birincisi, Molla İbrahim el-Kevrânî (ö. 1690) çevresi ve onun ulema silsilesiyle kurulan ilmî/bâtınî etkileşimdir. İkincisi, Harem-i Şerîf'te icra edilen Sahîh-i Buhârî okumaları ve yakaza halleriyle beslenen kurumsal maneviyattır. Üçüncüsü ise Uhud şehitliği, Baki kabristanı ve Erîs Kuyusu gibi mübarek kuyulara yüklenen, mekânı "Hakikat-i Muhammediyye"nin bir parçası kılan mistik yorumlardır. Sonuç olarak Nâblusî'nin anlatısı, 17. yüzyıl Medine'sinin ulema-tasavvuf sentezine dayalı kent kimliğini ve mekânın ruhunu ortaya koyan birincil kaynaklardan biri olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Abdülganî en-Nâblusî, Medine, Tasavvufî Yaşam, el-Hakîka ve'l-mecâz, Manevî Coğrafya.

**SUFİ LIFE AND THE SPIRITUAL INTERPRETATION OF SPACE IN 17TH-
CENTURY MEDİNA: AN ANALYSIS THROUGH ABD AL-GHANÎ AL-NABULSÎ'S
AL-HAQİQA WA AL-MAJAZ**

The final quarter of the 17th century represents one of the zenith points of intellectual and spiritual dynamism in the Ottoman Hejaz. During this era, Medina al-Munawwara functioned not merely as a pilgrimage destination, but as a universal "Sufi-Academic" hub, shaped by scholars and mystics gathered from across the globe. The fundamental problem of this study concerns how the socio-cultural and mystical structure of 17th-century Medina can be deciphered through the subjective and spiritual observations of a scholar, rather than through official records alone. The focus of the research is the work titled al-Haqiqa wa al-majaz fî al-rihla ila bilad al-Sham wa Misr

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

wa al-Hijaz, widely known as al-Rihla al-Kubra, authored by Abd al-Ghani al-Nabulsi (d. 1143/1731). Distinguished as a jurist, professor, and traveler alongside his Sufi identity, Abd al-Ghani b. Ismail al-Nabulsi stands as one of the most prolific figures among the Damascene ulema of the Ottoman era. His profound scholarly and mystical erudition endowed his travelogue, al-Haqiqa wa al-majaz, with both keen observational power and a spiritual hermeneutic. In this context, while the work depicts the religious and spiritual geography of the space, it simultaneously provides concrete historical data regarding the daily life, visitation (ziyara) culture, and social fabric of the period. The methodology employed in this study is "social history-oriented content analysis." The records maintained by Nabulsi during his approximately hundred-day residence in Medina in 1105 (1694) have been classified around scholarly circles, religious practices within the al-Haram al-Sharif, and the spiritual topography of the city. Within the framework of the author's "Truth and Metaphor" (al-Haqiqa wa al-majaz) philosophy, it is determined that he conceptualized the physical spaces of Medina (the metaphor) as mirrors reflecting Divine manifestations (the truth). Findings indicate that Nabulsi experienced Sufi life in Medina across three primary dimensions: First, the intellectual and esoteric interaction established with the circle of Mullah Ibrahim al-Kurani (d. 1690) and his scholarly lineage. Second, the institutional spirituality nurtured by the recitations of Sahih al-Bukhari conducted in the al-Haram al-Sharif and states of yakaza (spiritual wakefulness). Third, the mystical interpretations attributed to sacred sites such as the Uhud Martyrdom, the Baqi Cemetery, and blessed wells like Bi'r Aris, which render the space a constituent part of the "Muhammadan Reality" (al-Haqiqa al-Muhammadiyah). Consequently, Nabulsi's narrative is evaluated as a primary source that reveals the urban identity of 17th-century Medina, predicated on a synthesis of scholarship and Sufism, and unveils the "spirit of the place."

Keywords: Abd al-Ghani al-Nabulsi, Medina, Sufi Life, al-Haqiqa wa al-majaz, Spiritual Geography

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

AHLÂKÎ BOZULMANIN AHKÂMA ETKİSİ: FESÂD-I ZAMÂN

Ali Osman ÇETİN*

İslam hukukunda teabbüdi olarak nitelenen ibadetlerle ilgili hükümler başta olmak üzere zaman ve zemine bağlı olarak değişmeyen, sabit hükümler olduğu gibi zamanın değişimine matuf olarak hükmü değişebilen meseleler de vardır. Nitekim ‘ezmanın teğayyürü ile ahkâmın teğayyürü inkâr olunamaz’ külli kaidesi bunu çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ahkâmın değişime uğradığı/uğrayabildiği meseleler ise daha çok kullar arasında meydana fiillerin hükümlerini içeren muâmelât bahislerinde gözlemlenmektedir. Ahkâmın bu şekilde değişime uğramasının farklı sebepleri bulunmaktadır. Örfün değişmesi, yeni meselelerin ortaya çıkması ve teknolojinin hızlı bir şekilde gelişmesi bunlardan bazılarıdır. Bunların yanında ahkâmın değişmesine neden olan manevi/soyut değişim olarak ifade edebileceğimiz ve daha çok literatürde ‘fesâdü’z-zemân’ olarak da yer alan bir neden bulunmaktadır. Kişilerin ya da toplumların ahlaki yönden zayıflayıp bozulmaları olarak tanımlayabileceğimiz bu durum fıkhi hükümlerin zamanla değişmesine yol açmıştır.

Bu çalışmamızda fesâd-ı zamân kavramını, nedenlerini ve değişimine neden olduğu hükümleri Hanefî mezhebi özelinde ele almaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Fesâd-ı zamân, Ahkâmın değişmesi, Hanefî mezhebi, Ahlâkî bozulma.

**THE INFLUENCE OF MORAL DEGENERATION ON JURISTIC RULINGS:
FASÂD AL-ZAMÂN**

In Islamic law, there are fixed rulings that do not change with time and circumstances, particularly those related to acts of worship (‘ibādât) which are described as ta‘abbudî (devotional and purely ritual in nature). However, there are also issues whose rulings may change in accordance with changing times. Indeed, the legal maxim “the change of times cannot be denied as a cause for the change of rulings” (lā yunkaru taghayyur al-aḥkām bi-taghayyur al-azmân) clearly demonstrates this principle. Matters in which rulings have changed—or may change—are mostly observed within the field of mu‘āmalât, which concerns legal rulings related to human interactions and transactions.

There are various reasons behind such changes in legal rulings. Among these are the transformation of customary practices (‘urf), the emergence of new issues, and rapid technological developments. In addition to these factors, there exists another cause which may be described as a moral or intangible change, frequently referred to in the legal literature as fasād al-zamân (corruption of the age). This phenomenon, which may be defined as the moral weakening and deterioration of individuals or societies, has led to the modification of certain juristic rulings over time.

In this study, we aim to examine the concept of fasād al-zamân, its causes, and the rulings that it has influenced, with particular focus on the Ḥanafî school of law.

Keywords: Fasād al-zamân, Change of legal rulings, Ḥanafî school, Moral corruption.

* Arş. Gör., Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı.
E-mail: aocetin@kastamonu.edu.tr.

KELÂM-TASAVVUF İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA MÂTÜRÎDÎ'NİN TEFSİRİNDE
HZ. PEYGAMBER SEVGİSİNİN TEMELLERİ
Fehmi SOĞUKOĞLU*

Kelâm ve Tasavvuf, Temel İslâm Bilimleri içerisinde yer alan, biri inanç esaslarının aklî temellendirilmesini, diğeri ise manevî tecrübe ve ahlâkî olgunlaşma süreçlerini konu edinen iki ilmî disiplindir. Kelâm ilmi, iman esaslarını aklî istidlâl ve nazar yöntemleriyle temellendirerek bunları rasyonel bir zemine oturtmayı amaçlarken, tasavvuf, imanın kalpte yakîn bulması, ahlâkî arınma ve manevî tekâmül süreçleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. İnanç, aklî istidlâl yoluyla mantıksal bir düzleme getirilse de kalbin bir fiili olması bakımından tasavvufun inceleme alanıyla da yakından ilişkilidir. Bu durum, iman ile manevî tecrübe arasında karşılıklı bir ilişki bulunduğunu göstermektedir. Kelâm literatürü, nübüvvetin ispatı ve buna dair deliller hususunda zengin bir birikime sahip olmakla birlikte Hz. Peygamber'e duyulan sevginin gerekliliği ve bu sevginin nasıl inşa edileceği gibi meseleleri çoğunlukla doğrudan konu edinmemiştir. Bu konular daha ziyade sûfî müellifler tarafından ele alınmış ve tasavvuf literatürü içerisinde farklı kavramlar çerçevesinde incelenmiştir. Bununla birlikte müfessir kimliğiyle de temayüz eden bazı kelâmcıların, konuyla ilgili âyetlerin tefsiri bağlamında bu meseleye temas ettikleri görülmektedir. Hz. Peygamber, kendisine duyulan sevginin imanla doğrudan ilişkili olduğunu "Hayatım elinde olan Allah'a andolsun ki sizden biriniz beni babasından ve oğlundan daha fazla sevmedikçe iman etmiş olmaz" (Buhârî, "İmân", 7) hadisiyle ifade etmiştir. İmanla irtibatlandırılan bu sevginin Kur'ân'da yer alan bazı âyetlerle de yakından ilişkili olduğu söylenebilir. Bu çalışmada, İmam Mâtürîdî'nin söz konusu âyetlere getirdiği yorumlar doküman analizi yöntemiyle incelenmekte ve elde edilen veriler içerik analizi yoluyla değerlendirilmektedir. Böylece Mâtürîdî'nin Hz. Peygamber sevgisinin gerekliliği ve bu sevginin inşa sürecine dair değerlendirmelerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Kelam, Mâtürîdî, Nübüvvet, Peygamber sevgisi.

THE FOUNDATIONS OF LOVE FOR THE PROPHET IN AL-MATURÎDÎ'S
TAFSİR IN THE CONTEXT OF THE RELATIONSHIP BETWEEN KALAM AND
SUFISM

Kalâm and Sufism are two scholarly disciplines within the field of Basic Islamic Sciences. The former deals with the rational basis of the principles of faith, while the latter examines spiritual experiences and moral development. While Kalâm seeks to establish the principles of faith on a rational basis using methods such as rational inference (istidlâl) and reasoning (nazar), Sufism focuses on achieving certitude (yaqîn) in the heart and processes of moral purification and spiritual development. Although faith is placed on a rational foundation through intellectual inference (istidlâl), it is also closely related to the field of Sufism insofar as it is considered an act of the heart. This indicates that there is a reciprocal relationship between faith and spiritual experience. Although the kalâm literature possesses a rich body of scholarship concerning the proof of prophethood and the evidences related to it, it has generally not addressed directly issues such as the necessity of loving the Prophet and how such love is to be cultivated. It has generally not addressed directly issues such as the necessity of loving the Prophet and how such love is to be cultivated. These matters have instead been addressed primarily by Sufi authors and examined within the Sufi literature through various conceptual frameworks. The Prophet Muhammad

* Doç. Dr., Düzce Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tasavvuf Ana Bilim Dalı, E-mail: fehmisogukoglu@duzce.edu.tr.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

(pbuh) expressed that love for him is directly related to faith with the following statement: “By Him in Whose hand is my life, none of you truly believes until he loves me more than his father and his son” (al-Bukhārī, Kitāb al-Īmān, 7). It can also be said that this love, which is associated with faith, is closely related to certain verses found in the Qur’ān. In this study, Imam al-Māturīdī’s interpretations of the relevant verses are examined through the method of document analysis, and the obtained data are evaluated by means of content analysis. In this way, the study aims to reveal al-Māturīdī’s assessments regarding the necessity of loving the Prophet and the process through which such love is cultivated.

Keywords: Sufism, Theology, al-Maturidi, Prophethood, Love for the Prophet.

**İBN SÎNÂ'DA TASAVVUFUN EPİSTEMOLOJİK STATÜSÜ: MAKÂMÂTÜ'L-
'ÂRİFÎN ÜZERİNE BİR ANALİZ**
İsa ERGUN* - Hakan ÇOŞAR*

Bu çalışma, İbn Sînâ'nın el-İşârât ve't-Tenbîhât adlı eserinin son namatı olan Makâmâtü'l-'Ârifîn çerçevesinde tasavvufa yaklaşımını epistemolojik bir perspektiften analiz etmeyi amaçlamaktadır. İbn Sînâ'nın düşüncesi çoğu zaman katı bir rasyonalist sistem olarak değerlendirilmiş ve tasavvufla ilişkisi tali bir unsur olarak görülmüştür. Ancak söz konusu metin, bu yaklaşımın yeniden ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Makâmâtü'l-'Ârifîn, İbn Sînâ'nın sisteminde yalnızca ahlâkî veya zühdî bir bölüm değil, metafizik bilginin yaşantısal boyutunu temellendiren merkezi bir metindir. Bu bölümde ariflerin marifetullahı ulaşma süreçleri ve bu süreçte karşılaştıkları haller tasavvufî bir üslupla ele alınır. Böylece tasavvuf, sistem dışı bir alan değil, bilginin en yüksek gerçekleşme biçimi olarak konumlandırılır.

Bu bildiride öncelikle Makâmâtü'l-'Ârifîn'in İşârât içerisindeki metodolojik konumu kısaca ele alınacak; ardından "ârif" kavramı zâhid ve âbid tipolojileriyle karşılaştırmalı olarak analiz edilecektir. Devamında riyâzetin epistemolojik işlevi tartışılarak onun bilgi üretici değil, bilginin varoluşsal gerçekleşmesini sağlayan bir süreç olduğu ortaya konulacaktır. Çalışmanın merkezinde ise İbn Sînâ'nın ittisâl teorisi yer almakta olup, keşf ve müşahade kavramlarının bu teori çerçevesinde nasıl rasyonel bir zemine oturtulduğu incelenecektir.

Bununla birlikte, keramet gibi tasavvufî fenomenlerin İbn Sînâ tarafından nasıl yorumlandığı da ele alınacak ve bu olguların doğaüstü bir kopuş değil, varlık düzeninin daha yüksek bir düzeyi olarak kavramsallaştırıldığı gösterilecektir. Sonuç olarak bu çalışma, İbn Sînâ'da tasavvufun bağımsız bir bilgi yolu olmadığını; aksine metafizik bilginin varoluşsal düzeyde tahakkuk ettiği epistemolojik bir zirveyi temsil ettiğini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, İbn Sina, Makâmâtü'l-'Ârifîn.

**THE EPISTEMOLOGICAL STATUS OF SUFISM IN AVICENNA: AN ANALYSIS
OF THE MAQÂMÂT AL-'ÂRİFÎN**

This study aims to analyze Avicenna's approach to Sufism from an epistemological perspective, within the framework of the final namat of al-Ishârât wa'l-Tanbîhât, namely Maqâmât al-'Ârifîn. Avicenna's philosophy has often been characterized as a strictly rationalist system, and his engagement with Sufism has consequently been regarded as either secondary or merely symbolic. However, this particular section calls for a reconsideration of such interpretations.

Maqâmât al-'Ârifîn should not be understood merely as an ethical or ascetic appendix within Avicenna's system; rather, it emerges as a central text that grounds the experiential dimension of metaphysical knowledge. In this section, the stages through which the gnostics ('ârifûn) attain knowledge of God (ma'rifat Allâh), along with the states they undergo, are presented in a distinctly Sufi idiom. In this respect, Sufism appears not as an external or marginal domain, but as the highest mode of the actualization of knowledge.

* Doktora Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, E-mail: isargnn0310@gmail.com.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri, İslam Felsefesi Ana Bilim Dalı, E-mail: hcosar@kastamonu.edu.tr.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

The paper first examines the methodological position of Maqāmāt al-‘Ārifīn within al-Ishārāt. It then proceeds to analyze the concept of the ‘ārif in comparison with the typologies of the ascetic (zāhid) and the devout worshipper (‘ābid). Subsequently, the epistemological function of ascetic discipline (riyāḍa) is discussed, arguing that it does not generate knowledge per se, but rather enables the existential actualization of knowledge. At the center of the study lies Avicenna’s theory of conjunction (ittiṣāl), through which the notions of unveiling (kashf) and contemplative witnessing (mushāhada) are examined in terms of their grounding within a rational framework. Furthermore, the paper addresses how Avicenna interprets phenomena such as miracles (karāmāt), arguing that they should not be understood as violations of the natural order, but as manifestations of a higher level within the ontological structure of reality. In conclusion, this study argues that Sufism in Avicenna does not constitute an independent path of knowledge; rather, it represents the epistemological culmination wherein metaphysical knowledge attains its full existential realization. In this sense, Maqāmāt al-‘Ārifīn can be regarded as the highest stage at which theoretical knowledge is transformed into lived experience within Avicenna’s philosophical system.

Keywords: Sufism, Avicenna, Maqāmāt al-‘Ārifīn.

**KELÂMÎ PROBLEMLERE TASAVVUFÎ BİR YAKLAŞIM: ÇERKEŞİZÂDE
MEHMED TEVFİK EFENDİ ÖRNEĞİ**
Muhammet YILDIZ*

İslam düşünce geleneğinde kelâm ve tasavvuf çoğu zaman farklı epistemolojik yöntemlere sahip iki disiplin olarak değerlendirilmiştir. Kelâm daha çok aklî istidlâl ve nazar yöntemiyle itikadî meseleleri temellendirmeyi amaçlarken, tasavvuf hakikatin tecrübe ve irfan yoluyla idrak edilmesine vurgu yapmaktadır. Bununla birlikte Osmanlı düşünce geleneğinde bazı sûfî âlimlerin kelâm ilmine vukûfiyetleri sayesinde kelâmî meseleleri tasavvufî bir perspektiften ele aldıkları ve bu tartışmalara özgün yorumlar getirdikleri görülmektedir. Bu bağlamda Çerkeşizâde Mehmed Tevfik Efendi, kelâmî meseleleri tasavvufî bir perspektiften değerlendiren önemli isimlerden biri olarak dikkat çekmektedir.

Halvetiyye-Şâbâniyye geleneği içinde yetişen ve Çerkeşîyye kolunun tasavvufî mirasını taşıyan Tevfik Efendi, sadece tasavvuf alanında değil kelâm sahasında da çeşitli risâleler kaleme almış bir Osmanlı âlimidir. Onun özellikle Hudûs-ı Âlem, Mahiyetü'l-Ecsâm, Ef'âlü'l-İbâd ve Vücûb risâleleri, kelâmın klasik meselelerini ele alırken tasavvufî düşünceyle kurduğu ilişkiyi göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Bu bildirinin temel amacı, Çerkeşizâde Mehmed Tevfik Efendi'nin kelâmî meseleleri tasavvufî bir perspektifle nasıl yorumladığını ortaya koymak ve bu yaklaşımın Osmanlı düşünce geleneği içindeki yerini değerlendirmektir. Bu çerçevede onun varlık anlayışı, âlemin hudûsu meselesine yaklaşımı, insan fiilleri konusundaki görüşleri ve metafizik birlik tasavvuru analiz edilmektedir. Çalışmada metin analizi yöntemi kullanılarak Tevfik Efendi'nin risâleleri incelenmiş ve bu metinlerde onun kelâmî meseleleri tasavvufî bir perspektiften yorumlama biçimi ortaya konulmuştur. Bu inceleme, Osmanlı düşüncesinde kelâmî problemlerin tasavvuf geleneği açısından nasıl ele alındığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Sonuç olarak Çerkeşizâde Mehmed Tevfik Efendi'nin düşüncesi, bir tasavvuf âliminin kelâm meselelerine yaklaşımının önemli bir örneğini temsil etmektedir. Bu çalışma, onun risâleleri üzerinden kelâmî problemlerin tasavvufî perspektifle nasıl yorumlandığını ortaya koyarak Osmanlı döneminde disiplinler arası dinî düşüncenin yansımalarına dair yeni bir değerlendirme sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Tasavvuf, Çerkeşizâde Mehmed Tevfik Efendi, Osmanlı İlmi Geleneği, İnsan Fiilleri, Kulların Fiilleri.

**A SUFÎ APPROACH TO THEOLOGICAL PROBLEMS: THE EXAMPLE OF
ÇERKEŞİZÂDE MEHMED TEVFİK EFENDİ**

In the Islamic intellectual tradition, kalam and Sufism have often been regarded as two disciplines with distinct epistemological approaches. While kalam primarily aims to establish theological issues through rational deduction and contemplation, Sufism emphasizes the comprehension of truth through experience and gnosis. However, in the Ottoman intellectual tradition, some Sufi scholars, thanks to their knowledge of kalam, approached kalam issues from a Sufi perspective and contributed unique interpretations to these discussions. In this context, Çerkeşizâde Mehmed Tevfik Efendi stands out as one of the important figures who evaluated theological issues from a Sufi perspective.

* Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, E-mail: muhammety673@gmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

Tevfik Efendi, who was raised in the Halvetiyye-Şâbâniyye tradition and carried on the Sufi heritage of the Çerkeşiyye branch, was an Ottoman scholar who wrote various treatises not only in the field of Sufism but also in the field of kalam. His treatises, particularly Hudûs-ı Âlem, Mahiyetü'l-Ecsâm, Ef'âlü'l-İbâd, and Vücûb, are noteworthy in that they address classical theological issues while demonstrating the relationship he established with Sufi thought. The main objective of this paper is to reveal how Çerkeşizâde Mehmed Tevfik Efendi interpreted theological issues from a Sufi perspective and to evaluate the place of this approach within the Ottoman intellectual tradition. Within this framework, his understanding of existence, his approach to the issue of the creation of the universe, his views on human actions, and his conception of metaphysical unity are analyzed. In this study, Tevfik Efendi's treatises were examined using text analysis, revealing his approach to interpreting theological issues from a Sufi perspective. This analysis is significant in that it demonstrates how theological problems were addressed within the Sufi tradition in Ottoman thought.

In conclusion, the thought of Çerkeşizâde Mehmed Tevfik Efendi represents an important example of a Sufi intellectual's approach to theological issues. This study aims to present a new assessment of the reflection of interdisciplinary religious thought in the Ottoman period by revealing how theological problems were interpreted from a Sufi perspective through his treatises.

Keywords: Kalâm, Sufism, Çerkeşizâde Mehmed Tevfik Efendi, Ottoman Scientific Tradition, Human Actions.

KELÂM VE TASAVVUFUN KESİŞİM NOKTASINDA BİLGİ: ZEKERİYYÂ EL-ENSÂRÎ'NİN ESERLERİNDE İLHAMIN EPİSTEMOLOJİK DEĞERİ
Bilal BAHADIR*

İslâm düşünce geleneğinde nesnel bilgi (ilm-i zâhir) ile tecrübî ve öznel bilgi (ilm-i bâtın) arasındaki ilişki, bilgi felsefesinin temel problemlerinden biridir. Bu tebliğ hem Eş'arî bir kelâmcı hem de Şâfiî bir sûfî olarak Zekerîyyâ el-Ensârî'nin (ö. 926/1520) ilham kavramına yaklaşımını ilgili eserleri üzerinden mukayeseli olarak incelemektedir.

Ensârî, Fethu'l-İlâh el-Mâcid adlı Şerhu'l-Akâid hâşiyesinde, kelâm ilminin nesnel delil (hüccet-i mülzime) üretme gayesi doğrultusunda, ilhamı genel geçer bir bilgi sebebi olarak reddeder. Ancak Şeyh Arslan ed-Dımaşkî'nin eserine yazdığı Fethu'r-Rahmân şerhinde ilhamı; teorik tevhidden (tevhid-i istidlâlî) tecrübî tevhide (tevhid-i şühûdî) geçişte kalpte kesinlik (yakîn) oluşturan meşru bir aydınlanma olarak konumlandırır. Son olarak, Kuşeyrî Risâlesi şerhi olan Netâicü'l-Efkârî'l-Kudsiyye'de kalbe gelen düşünceler ilmi (havâtır ilmi) bağlamında Rahmanî ilhamın sınırlarını çizer. Ensârî'ye göre tasavvufî keşfin geçerliliği, mutlak surette "Şeriat Terazisi"ne uygunluğuna bağlıdır.

Sonuç olarak Ensârî, ilhamı ontolojik düzeyde reddetmemiş, epistemolojik geçerlilik alanını (mecâl) belirlemiştir. Tebliğ, Ensârî'nin zâhir ve bâtın uyumunu tesis eden bu metodolojisinin, dinî bilginin sınırlarına dair güncel teolojik tartışmalara sunduğu katkıyı değerlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Zekerîyyâ el-Ensârî, Kelâm, Tasavvuf, İlham, Bilgi.

**THE MYSTIC THINKER GERSHOM SCHOLEM AND HIS ROLE
IN THE DEVELOPMENT OF THE HEBREW UNIVERSITY OF JERUSALEM**

In the Islamic intellectual tradition, the relationship between objective knowledge and experiential and subjective knowledge is one of the fundamental problems of epistemology. This paper comparatively examines the approach to the concept of inspiration by Zekerîyyâ el-Ensârî (d. 926/1520), as both an Ash'arî theologian and a Shâfiî Sufî, through his relevant works. In his gloss Fethu'l-İlâh el-Mâcid on Şerhu'l-Akâid, Ensârî rejects inspiration as a universally valid cause of knowledge, in line with the goal of Kalam to produce binding objective proofs. However, in his commentary Fethu'r-Rahmân on the work of Shaykh Arslan ad-Dimashqî, he positions inspiration as a legitimate illumination that creates certainty in the heart during the transition from theoretical monotheism to experiential monotheism. Finally, in his commentary on the Risala of al-Qushayrî titled Netâicü'l-Efkârî'l-Kudsiyye, he delineates the boundaries of divine inspiration within the context of the science of incoming thoughts. According to Ensârî, the validity of Sufî unveiling is absolutely dependent on its conformity with the "Scale of Sharia". Consequently, Ensârî did not reject inspiration at an ontological level, but determined its scope of epistemological validity. This paper evaluates the contribution of Ensârî's methodology, which establishes the harmony between the exoteric and esoteric, to contemporary theological debates regarding the limits of religious knowledge.

Keywords: Zekerîyyâ el-Ensârî, Kalam, Sufism, Inspiration, Knowledge.

* Arş. Gör., Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kelâm Ana Bilim Dalı. E-mail: bbahadir@kastamonu.edu.tr.

**İLK TÜRK İSLAM SUFİLERİNDEN ZENGİ ATA'NIN HAYATI, MENKİBE VE
TESİRLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME**
İbrahim BOZ* - Kübra VAROL*

Ahmet Yesevi, türk tasavvuf anlayışının oluşmasında etkili olan bir kişiliktir. Yesevi'nin İslam dinini ve tasavvufi değerleri aktarmak için söylediği hikmetler dilden dile yayılmış, kendisinden sonra Yesevi geleneğinin oluşmasını sağlamıştır. Ahmet Yesevi'yi takip eden dervişler sayesinde hikmet söyleme geleneği devam ettirilmiş, bu dervişler halk tarafından çok sevilmiş ve benimsenmiştir.

İlk Türk islam sufilerinden biri olan Zengi Ata ise Türk kamuoyunda çok fazla tanınmayan ilk Türk İslam sufilerinden biridir. Ahmet Yesevi'nin öğrencisi Hakîm Ata'ya intisap etmiştir. Dolayısıyla Yesevi silsilesinin önemli şahsiyetlerinden biridir. Kendisi birçok öğrenci yetiştirmiş, binlerce Türk'ün Müslümanlığı kabul etmesinde etkili olmuştur. Ölümünden sonra onun adına bir türbe yapılmış, bu türbe etrafında birçok gelenek ortaya çıkmıştır. Kendisinden sonra gelen birçok kişi ondan etkilenmiş, hakkında şiir ve menkıbeler söylenmiştir.

Araştırmada Zengi Ata'nın etrafında gelişen anlatıların, kendisinden sonrakilere tesirlerinin ortaya çıkarılması ve böylelikle tanıtılması amaçlanmıştır. İncelemede derinlikli bir araştırma yapmak için nitel araştırma yöntemlerinden doküman inceleme metodu kullanılmıştır. Doküman incelemesi zaman bakımından ve ekonomik olması sebebiyle önemli avantajlar sağlamıştır. Doküman incelemesi sonucunda elde edilen veriler betimsel yöntemle analiz edilmiştir. Bu aşamada Zengi Ata'nın hayatı, menkıbe ve tesirleri temaları belirlenmiş, bu temaların altında alt başlıklar oluşturulmuş ve yorum/tahliller yapılmıştır.

Araştırmanın başında öncelikle literatür taraması yapılmış, daha sonra kaynaklar okunduktan sonra temalar belirlenmiş, bu temalarla ilgili tahliller yapılmış, sonuç kısmına bulgular bölümünde elde edilen sonuçlar yazılmış, sonuçlar önceki çalışmaların verileriyle karşılaştırılmış ve öneriler yapılmıştır. Böylece Ata'nın Türk kamuoyuna tanıtılması, bu alanda akademik çalışmalar yapacak kişilerin cesaretlendirilmesi amaçlanmıştır. Zengi Ata üzerine yeterince çalışmanın yapılmamış olması, bu incelemenin yapılmasında etkili olmuştur. İnceleme sonucunda Zengi Ata hakkında söylenen menkıbelerin Türklerin yaşadığı birçok bölgede anlatıldığı, binlerce Türk'ün İslam dinini öğrenmesi ve Müslüman olmasına vesile olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yesevilik, Zengi Ata, Anlatı, Menkıbe, Tesirler.

**A STUDY ON THE LIFE, LEGENDS, AND POEMS OF ZENGİ ATA, AN
EARLIEST TURK SUFI**

Ahmet Yesevi is a figure who influenced the formation of Turkish Sufism. Yesevi's wise sayings, aphorisms, which he used to convey the Islamic religion and Sufi values, transmitted and spread in oral traditions, leading to the formation of the Yesevi tradition after him. Thanks to the dervishes who followed Ahmet Yesevi, the wisdom sharing tradition was carried on, and these dervishes were much loved and embraced by the people.

Zengi Ata, one of the earliest Turk Islamic Sufis, is not very well known to the Turkish public. He became a disciple of Hakîm Ata, who was Ahmet Yesevi's student. Therefore, he is

* Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk İslam Edebiyatı Ana Bilim Dalı. E-mail: ibrahimboz@kastamonu.edu.tr.

* Lisans Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, E-mail: kubravrl55@outlook.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

one of the important figures in the Yesevi lineage. He mentored many students and was instrumental in thousands of Turks converting to Islam. After his death, a mausoleum was built in his name, and many traditions arose around this mausoleum. Many who came after were influenced by him, and poems and legends were written about him.

This research aims to reveal and introduce the narratives that developed around Zengi Ata and their influence on those who came after him. To conduct an in-depth study, the document analysis, a qualitative research method, was used. Document review has offered significant advantages in terms of both time and cost. The data obtained from the document review were analyzed using a descriptive method. At this stage, the life, legends, and influence of Zengi Ata were identified as central themes, subheadings were created under these themes, and interpretations/analyses were made.

The research began with a literature review, followed by the identification of themes after reading the sources. Analyses were then conducted on these themes, the findings were presented in the conclusion section, the results were compared with data from previous studies, and recommendations were made. Thus, the aim was to introduce Ata to the Turkish public and to encourage those who will conduct academic studies in this field. The lack of sufficient research on Zengi Ata influenced the decision to conduct this study. The study revealed that the legends about Zengi Ata are told in many regions inhabited by Turks, and that he was instrumental in thousands of Turks learning about and converting to Islam.

Keywords: Yesevism, Zengi Ata, Narrative, Legend, Influences.

**TASAVVUF, AHLÂK VE TOPLUM BAĞLAMINDA LOKMAN KISSASININ
AHLÂKÎ ÖĞÜTLERİ**
Hatice TEBER*

Tasavvuf düşüncesi, İslâm ahlâk geleneğinin bireyden topluma uzanan inşa edici boyutunu temsil ederken; Kur'ân kıssaları bu insanın teorik ve pratik zeminini teşkil eden temel referans kaynakları arasında yer almaktadır. Bu bağlamda Kur'an'da yer alan Lokman kıssası (31/12-19), hikmet merkezli ahlâk anlayışının en özlü metinlerinden biri olarak dikkat çekmektedir. Bu tebliğ, söz konusu kıssada yer alan ahlâkî öğütleri tasavvuf geleneğinin kavramsal çerçevesi içerisinde değerlendirerek tarihsel sürekliliğini ve günümüz toplumsal meseleleriyle ilişkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Lokman'ın oğluna hitaben dile getirdiği tevhid vurgusu, şirkten sakındırma, anne-babaya hürmet, namazın ikamesi, iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma, sabır, tevazu ve ölçülü davranış gibi ilkeler; tasavvufun nefis terbiyesi (tezkiye), kalb tasfiyesi ve ahlâk-ı hamîde inşası anlayışıyla doğrudan irtibatlıdır. Özellikle kibir karşıtı söylem ve “yürüyüşte ve seste itidal” vurgusu, sûfî literatürde edep ve vakar kavramlarıyla sistematik bir ahlâk teorisine dönüşmüştür. Nitekim klasik dönem mutasavvıflarından İmam Gazzâlî, hikmet ve ahlâk ilişkisini nefsin arındırılması ekseninde temellendirirken; Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ise insanın içsel olgunlaşmasını toplumsal barışın ön şartı olarak ele almıştır. Ayrıca Türklerin İslamlaşması tarihsel sürecinde önemli kilometre taşları sayılan Hoca Ahmet Yesevi ve onun Anadolu'daki izdüşümü Hacı Bektâş-ı Velî'nin öğretileri İslam ahlak nazariyelerine ışık tutmuştur. Bu perspektiften bakıldığında Lokman kıssası, bireysel irfan ile toplumsal sorumluluk arasında denge kuran bütüncül bir ahlâk modeli sunmaktadır.

Tebliğde ayrıca, tasavvufun tarihsel süreçte geliştirdiği ahlâk-toplum ilişkisi ile modern dönemde yaşanan kimlik, otorite ve değer krizleri arasında mukayeseli bir değerlendirme yapılacaktır. Günümüz toplumlarında bireyselleşme ve dijitalleşme gibi vakıalar karşısında Lokman'ın hikmet temelli pedagojik üslubunun, aile merkezli ahlâk eğitime ve değer aktarımına katkı sunabileceği ileri sürülecektir. Bu çerçevede kıssa, yalnızca tarihsel bir anlatı değil; aynı zamanda tasavvufun insan-ı kâmil idealine yön veren normatif bir model olarak değerlendirilecektir.

Bildirimiz tamamlandığında Lokman kıssasının tasavvufî ahlâk düşüncesi içerisindeki yerini ortaya koyarak, tarihsel miras ile güncel toplumsal ihtiyaçlar arasında bir ilişki kurmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Ahlak, Kur'ân-ı Kerim, Lokman Suresi, Tasavvuf.

**THE MORAL TEACHINGS OF THE STORY OF LUQMAN IN THE CONTEXT
OF SUFISM, ETHICS, AND SOCIETY**

While Sufi thought represents the constructive dimension of the Islamic ethical tradition extending from the individual to society, the Quranic narratives are among the fundamental reference sources that constitute the theoretical and practical basis of this construction. In this context, the story of Luqman (31/12-19) in the Quran stands out as one of the most concise texts of a wisdom-centered understanding of ethics. This paper aims to evaluate the moral teachings contained in this story within the conceptual framework of the Sufi tradition, revealing its

*Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Ana Bilim Dalı, E-mail: hatice-teber@akdeniz.edu.tr.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

historical continuity and its relationship with contemporary social issues. The emphasis on monotheism expressed by Luqman to his son, along with principles such as avoiding polytheism, respecting parents, performing prayer, enjoining good and forbidding evil, patience, humility, and moderation, are directly linked to Sufism's understanding of self-discipline (tezkiye), purification of the heart, and the construction of virtuous character. In particular, the anti-arrogance discourse and the emphasis on "moderation in gait and voice" have transformed into a systematic moral theory in Sufi literature, encompassing the concepts of etiquette and dignity. Indeed, while Imam Ghazali, a classical Sufi, grounded the relationship between wisdom and morality in the purification of the self, Mevlana Celaleddin Rumi considered the inner maturation of the individual as a prerequisite for social peace. From this perspective, the story of Luqman offers a holistic moral model that balances individual wisdom with social responsibility. The paper will also provide a comparative assessment of the relationship between morality and society developed by Sufism throughout history and the crises of identity, authority, and values experienced in the modern era. It will be argued that Luqman's wisdom-based pedagogical style can contribute to family-centered moral education and value transmission in the face of phenomena such as individualism, digitalization, and the power vacuum in contemporary societies.

Keywords: Morality, Holy Quran, Surah Luqman, Sufism.

**TEVEKKÜL İLE TEDBİR ARASINDA: HÜSN-Ü ZAN VE SÛ-İ ZAN
GERİLİMİ**
Mustafa Salih EDİS*

Bu çalışma, tasavvuf düşüncesinde ahlâkî ve kalbî bir ilke olarak kabul edilen hüsn-ü zan ile modern dünyada güvenlik merkezli yaklaşımların zorunlu kıldığı sû-i zan arasındaki gerilimi, tevekkül ve tedbir eksenini çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Tasavvuf geleneğinde hüsnü zan, yalnızca kişiler arası ilişkileri düzenleyen bir ahlâk kuralından ziyade kalbin safiyeti, nefsin terbiyesi ve Allah'a güvenin toplumsal hayata yansımaları olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda sû-i zan, nefsin korku ve korunma refleksiyle ilişkili olup kalbi daraltan ve ahlâkî bütünlüğü zedeleyen bir hâl olarak ele alınmıştır. Buna karşın modern toplumlarda güvenlik kaygılarının artması, sû-i zannı rasyonel, hatta gerekli ihtiyaca binaen bir tutum hâline getirmiştir. Bireyin kendisini ve çevresini koruma refleksi, ahlâkî değerlendirmelerde niyetin yerini ihtimalin almasına sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla ahlâk, kalp merkezli bir anlayıştan risk merkezli bir forma evrilmiştir. Makalede bu dönüşüm, tasavvufî ahlâk anlayışı ile modern güvenlik paradigması arasındaki temel ayrışma noktaları üzerinden analiz edilmekte ve maslahatı değerlendirmektedir.

Çalışmada klasik tasavvuf metinlerinden hareketle tevekkül ve tedbir arasındaki ilişkinin mahiyeti yeniden ele alınmakta ve tedbirin ahlâkî sınırları tartışılmaktadır. Sürekli sû-i zan telkininin bireysel düzeyde kalp terbiyesi, toplumsal düzeyde ise güven ve merhamet duygusu üzerindeki etkileri değerlendirilmektedir. Çalışma, güvenlik adına normalleştirilen sû-i zannın uzun vadede ahlâkın ontolojik ve pedagojik zeminini zayıflattığını ve tasavvufun hüsn-ü zan merkezli ahlâk anlayışının bu gerilime önemli bir eleştiri imkânı sunduğunu ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Tedbir, Tevekkül, Hüsnü zan, Suizan.

**BETWEEN RELIANCE (TAWAKKUL) AND PRECAUTION (TADBİR): THE
TENSION BETWEEN HUSN AL-ZANN AND SÛ' AL-ZANN**

This study aims to examine the tension between husn al-zann, which is regarded in Sufi thought as a moral and spiritual principle, and sū' al-zann, which is rendered obligatory by security-centered approaches in the modern world, within the framework of the axis of reliance on God (tawakkul) and precaution (tadbīr). In the Sufi tradition, husn al-zann is understood not merely as a moral rule regulating interpersonal relations, but rather as a reflection of the purity of the heart, the discipline of the self (nafs), and trust in God as manifested in social life. In this context, sū' al-zann is associated with the nafs's fear and self-protective reflexes and is treated as a state that constricts the heart and undermines moral integrity. By contrast, in modern societies the intensification of security concerns has transformed sū' al-zann into a rational, and even necessary, attitude grounded in practical necessity. The individual's impulse to protect oneself and one's surroundings has caused probability to replace intention in moral evaluations. Consequently, morality has shifted from a heart-centered understanding to a risk-centered one. The article analyzes this transformation through the fundamental points of divergence between Sufi moral thought and the modern security paradigm, while also evaluating considerations of public interest (maṣlaḥa).

Drawing on classical Sufi texts, the study reconsiders the nature of the relationship between tawakkul and tadbīr and discusses the moral limits of precaution. It evaluates the effects of the

* Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tasavvuf Ana Bilim Dalı,
E-mail: mustafasalihedis@gmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

constant promotion of sū' al-ẓann on the cultivation of the heart at the individual level and on trust and compassion at the social level. The study argues that the normalization of sū' al-ẓann in the name of security weakens the ontological and pedagogical foundations of morality in the long term, and that Sufism's ḥusn al-ẓann-centered moral vision offers a significant critical perspective on this tension.

Keywords: Sufism, Precaution, Trust in God, Having a Good Opinion of Others, Suspicion.

**KUR'ÂN VE SÜNNET ÇERÇEVESİNDE İHSAN AHLAKI: MUHAMMED
EMİN ER ÖRNEĞİ**
Ufuk DAĞLIOĞLU*

20. Yüzyılda tasavvufun müstakıl bir dînî ilim olmadığı, onun Hint felsefesinden ve Budizm'den etkilendiğı, dolayısıyla da İslam dini ile alakasının olmadığı, bir çeşit bid'at olduğı iddiası yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu meyanda ihsân ahlakının/fıkh-ı batının dayandırıldığı edille-i şer'iye'nin ayet-i kerîmeler ve hadis-i şerîfler muvacehesince ortaya konulması büyük önem arz etmektedir.

Bu bildiri tasavvufî düşüncenin temelini oluşturan ihsânın/fıkh-ı bâtın'ın ayet-i kerîme ve hadis-i şerîflerle olan bağıını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda müdellel sûfî olarak nitelendirilen, geçen yüzyılın fakihlerinden kabul edilen Muhammed Emin Er'in (ö. 2013) konuya yaklaşımının ve ortaya koyduğı delillerin tespit edilmesi hedeflenmiştir. Emin Er hocanın ihsân ahlakına dair yaklaşımı daha çok Furûdu'l-ayniyye fı'l-akîdeti ve'l-fıkhî ve'l-ahlâkî's-seniyye ve Allah Katında Din eserleri üzerinden ortaya konulmaya çalışılırken kendisinin ilmî ve tasavvufî yönünün ele alındığı akademik çalışmalardan da istifade edilmiştir. Çalışmada öncelikle ahlakın tanımı, güzel ve kötü ahlakın kaynağı, güzel ahlakın semeresi, terbiyeyi kabul edip etmeme yönüyle insanların farklılıkları, ahlakın ifsadına yol açan etkenler, tehzîb-u nefis yöntemleri, kötü ahlakın ilacı, meâl-i umûr ile ahlakın kısımları üzerinde durularak bu hususların ayetlerle irtibatları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada ayrıca ihsânın rûkûnlerinin müellifin perspektifiyle nasıl belirlendiğı, her bir rûkne ait tafsilâtı nasıl ele aldığı da ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bütün bunlarla birlikte Muhammed Emin Er hocanın geçen yüzyılın önde gelen âlimlerinden olması hasebiyle ülkemizde çokça tartışılan râbîta, şeyhe mutlak itaatın gerekliliğı gibi konuların onun cephesinden hangi şer'î delillerle ele alınıp vuzuha kavuşturulduğı tespiti yapılmaya gayret edilmiştir. Bu bağlamda yapılan değerlendirmelerde özellikle Cibrîl hadisi üzerinde durulmuş; Resûlullah'ın (s.a.v.) "O Cibrîl idi. Size dininizi öğretmeye geldi." ifadesinden ve İmam Buhârî'nin de konuya dair ortaya koyduğı bâb başlığının yansıttığı fikihtan istifade edilmiştir.

Sonuç olarak bu çalışma, ihsan ahlakının ve bu ahlaka/mertebelere ulaştıran farklı usullerin bazı ayetlerin delâletlerinden ve Cibrîl hadisinin mefhumundan hareketle ortaya çıkarıldığını dolayısıyla şer'î delillere dayandığını ortaya koymakta, tasavvufun yabancı felsefe ve dînî akımları esas almadığı tespitini yapmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Sünnet, Tasavvuf, İhsân, Ahlak, Muhammed Emin Er.

**"THE ETHICS OF İHSÂN WITHIN THE FRAMEWORK OF THE QUR'ÂN AND
THE SUNNAH: THE CASE OF MUHAMMAD EMİN ER"**

In the twentieth century, the assertion that Sufism does not constitute an independent religious science, that it is influenced by Indian philosophy and Buddhism, and therefore bears no essential relationship to Islam but rather represents a form of bid'ah became increasingly widespread. Within this context, it has become of paramount importance to demonstrate, in light of Qur'anic verses and Prophetic traditions, the shar'î evidences upon which the ethics of ihsân—also referred to as fiqh al-bâtin—are grounded.

This paper seeks to elucidate the relationship between ihsân/fıqh al-bâtin, which forms the conceptual foundation of Sufî thought, and the Qur'ân and Sunnah. To this end, it examines the

* Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis Ana Bilim Dalı, E-mail: ufuk_daglioglu@hotmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

approach and evidentiary framework of Muhammad Emin Er (d. 2013), described as a mudallal Sufî and recognized as one of the prominent jurists of the previous century. Emin Er's understanding of the ethics of iḥsân is analyzed primarily through his works *Furûḍ al-'Ayniyya fî al-'Aqîda wa al-Fiqh wa al-Akhlâq al-Saniyya* and *Allah Katında Din*, alongside relevant academic studies that address his scholarly and Sufî intellectual profile.

The study first addresses the definition of ethics, the sources of virtuous and vicious character traits, the fruits of moral excellence, human differences with respect to receptivity to moral cultivation, the factors leading to moral corruption, methods of self-discipline (*tahdhîb al-nafs*), remedies for moral vices, the concept of *ma'âl al-umûr*, and the classification of ethical dispositions. These themes are examined with reference to their Qur'anic foundations. The paper further investigates how the pillars of iḥsân are conceptualized from Emin Er's perspective and how the detailed aspects of each pillar are articulated. In addition, given Emin Er's standing as one of the leading scholars of the last century, the study explores how controversial issues frequently debated in contemporary Turkey—such as *râbiṭa* and the question of absolute obedience to the shaykh—are addressed and clarified through *shar'î* evidences in his thought.

Particular emphasis is placed on the Hadith of Gabriel, drawing upon the Prophet's (peace be upon him) statement, "That was Gabriel; he came to teach you your religion," as well as the jurisprudential reasoning reflected in the chapter headings formulated by Imām al-Bukhārî. In conclusion, this study demonstrates that the ethics of iḥsân and the various methods leading to this moral and spiritual station are derived from the indications of Qur'anic verses and the conceptual implications of the Hadith of Gabriel, thereby establishing their firm grounding in *shar'î* evidences. Accordingly, it concludes that Sufism does not rest upon foreign philosophical or religious traditions, but is intrinsically rooted in the Islamic normative framework.

Keywords: Qur'ân, Sunnah, Sufism, Iḥsân, Ethics, Muhammad Emin Er.

**MAHTUMKULU FİRÂKÎ'NİN TASAVVUFÎ DÜŞÜNCESİNDE İLÂHÎ
PERSPEKTİF, DOSTLUK, KULLUK VE AHLÂKÎ İNŞA**
Mehmet ATALAN*

Bu çalışma, XVIII. yüzyıl Türkmen edebiyatının ve tasavvufî düşüncesinin en güçlü temsilcilerinden Mahtumkulu Firâkî'nin şiir dünyasını "Hû gözlüğü" metaforu üzerinden çözümlemeyi amaçlamaktadır. Tasavvuf geleneğinde hakikatin idraki, yalnızca bilgi birikimiyle değil, varlığa yönelen nazarın mahiyetiyle ilişkilidir. Bu bağlamda "Hû gözlüğü" metaforu; olayları zahîrî sebeplerin ötesinde, ilâhî takdir ve hikmet çerçevesinde okuyabilme; Cenâb-ı Hakk'ın celâl (kudret, azamet, kahr) ve cemâl (rahmet, lütuf, merhamet) sıfatlarını birlikte değerlendirebilme; böylece korku–umut, adalet–merhamet, sorumluluk–sevgi dengesini kurabilme kapasitesini temsil etmektedir. Çalışma, bu metaforun Mahtumkulu'nun poetikasında nasıl somutlaştığını ve tasavvufî bilinç inşasında hangi işlevleri üstlendiğini tartışmaktadır. Makalenin ilk bölümünde "Hû" kavramının sûfî terminolojide Allah'ın zâtına işaret eden ontolojik bir zamir olarak taşıdığı anlam ele alınmakta; "Hû" zikrinin yalnızca lafzî tekrar değil, bilinci ilâhî merkeze yönelten varoluşsal bir farkındalık biçimi olduğu vurgulanmaktadır. Bu farkındalık, Kur'ân'da insanın "emaneti yüklenen" bir varlık olarak tanımlanmasıyla da (Ahzâb 33/72) ontolojik ve etik bir zemine oturtulmaktadır. Devamında, Türkmen kültüründe "cora/corîm" kavramları üzerinden dostluğun sıradan bir arkadaşlık değil, manevî eşlik ve gönül birlikteliği anlamı taşıdığı gösterilmektedir. Mahtumkulu'nun şiirlerinde dostluk; muhabbet ve velâyet ekseninde, hakikate birlikte yönelişin ve ahlâkî inşanın bir unsuru hâline gelmektedir. Çalışmanın bir diğer ekseni, Mahtumkulu isminin "mahdûm" (hizmet edilen) köküyle ilişkisi üzerinden şairin kulluk bilincinin merkeziliğidir. Mahtumkulu'nun şiirlerinde kulluk; Hakk'a yönelişin yanı sıra aileye sorumluluk ve vatana/millete hizmet şeklinde çok katmanlı bir ahlâk düzeni içinde tasvir edilmektedir. Nefis muhasebesi ve enfûsî tefekkür, şairin eleştirel dilinin başlangıç noktasıdır. Toplumsal yozlaşmayı eleştirmeden önce bireyin kendini hesaba çekmesi gerektiği fikri öne çıkar. Ayrıca "süthor" kavramı üzerinden yapılan tartışma, şairin eleştirisinin yalnızca bireysel cimriliğe değil, ekonomik sömürü ve tefecilik düzenine yöneldiğini ortaya koymaktadır. Son bölümde tevessül, zikir ve murâkabe kavramları, tasavvufî bilinç dönüşümünün aşamaları olarak ele alınmakta; "Hû gözlüğü" metaforunun bu süreklilik kazanmış murâkabe hâlinin sembolik anlatımı olduğu savunulmaktadır.

Sonuç itibarıyla Mahtumkulu Firâkî, sadece estetik bir şair değil; metafizik bilinç ile ahlâkî sorumluluk arasında köprü kuran, kültürel zemine yaslanan bir irşad ve ahlâk düşünürüdür. Bu çalışma, Mahtumkulu'nun şiirlerinin tasavvufî miras içinde yeniden okunmasını mümkün kılan bütüncül bir yorum çerçevesi önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Mahtumkulu, tasavvuf, kulluk, dostluk, nefis, ahlâk, Türkmen düşüncesi.

**DIVINE PERSPECTIVE, FRIENDSHIP, SERVANTHOOD, AND MORAL
CONSTRUCTION IN MAHTUMKULU FİRÂKÎ'S SUFI THOUGHT**

This study aims to analyze the poetic world of Mahtumkulu Firâkî—one of the most influential representatives of eighteenth-century Turkmen literature and Sufi thought—through the metaphor of the "Lens of Hû." In the Sufi tradition, the perception of truth is not solely related to the accumulation of knowledge but rather to the quality of the gaze directed toward existence. In this context, the metaphor of the "Lens of Hû" signifies the ability to interpret events beyond

* Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Mezhepleri Tarihi Ana Bilim Dalı, E-mail: matalan@kastamonu.edu.tr.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

their apparent causes, within the framework of divine decree and wisdom; to contemplate together the attributes of jalâl (majesty, power, and awe) and jamâl (mercy, grace, and compassion); and thereby to establish a balance between fear and hope, justice and mercy, responsibility and love. The study discusses how this metaphor becomes concretized in Mahtumkulu's poetics and what functions it assumes in the construction of Sufi consciousness.

The first part of the article examines the concept of "Hû" in Sufi terminology as an ontological pronoun that refers to the divine essence. It emphasizes that the invocation of "Hû" is not merely a verbal repetition, but a mode of existential awareness that directs consciousness toward the divine center. This awareness is further grounded ontologically and ethically in the Qur'anic description of the human being as the bearer of the "Trust" (al-Amānah) (Qur'ân 33:72). The study then explores the notions of friendship in Turkmen culture through the concepts of cora and corîm, demonstrating that they signify not an ordinary companionship but a form of spiritual companionship and unity of hearts. In Mahtumkulu's poetry, friendship emerges—within the framework of maḥabbah (divine love) and walāyah (spiritual intimacy)—as a component of the shared journey toward truth and of moral construction.

Another central axis of the study concerns the etymological relation between Mahtumkulu's name and the Arabic term makhdûm ("one who is served"), highlighting the centrality of servanthood in his thought. In his poetry, servanthood is portrayed as a multilayered ethical order encompassing devotion to God, responsibility toward the family, and service to homeland and nation. Self-accountability and introspective reflection (enfûsî tefekkür) constitute the starting point of the poet's critical language: before criticizing social corruption, the individual must first hold the self accountable. Moreover, the discussion of the concept sûthor reveals that Mahtumkulu's critique is directed not merely at individual miserliness but at structures of economic exploitation and usury. In the final section, the concepts of tawassul (seeking mediation), dhikr (remembrance), and murâqabah (spiritual vigilance) are examined as stages of Sufi consciousness transformation. The study argues that the "Lens of Hû" metaphor symbolically represents this sustained state of murâqabah.

In conclusion, Mahtumkulu Firâkî should be regarded not only as an aesthetic poet but as a moral and spiritual thinker who builds a bridge between metaphysical consciousness and ethical responsibility within a cultural framework. This study proposes a comprehensive interpretive framework that enables a renewed reading of Mahtumkulu's poetry within the broader Sufi intellectual heritage.

Keywords: Mahtumkulu, Sufism, servanthood, friendship, self (nafs), ethics, Turkmen thought.

**“TEHZİBÜL-AHLAK” ESERİ BAĞLAMINDA ABBASQULU AĞA
BAKIXANOV QÜDSİ’NİN AHLAK ANLAYIŞI**
İslam MUSAYEV*

Abbasqulu Ağa Bakıxanov Qüdsi, XIX. Yüzyılda yaşamış çok yönlü bir mütefekkindir. Azerbaycan düşünce hayatının önemli isimlerinden biri olarak hem tarih hem edebiyat hem de ahlâk alanında eserler ortaya koymuştur. En dikkat çekici eserlerinden biri olan Tehzîbü’l-Ahlâk, bireyin ahlâkî olgunluğa ulaşmasını hedefleyen sistematik bir ahlâk kitabı niteliği taşımaktadır. Eserde insanın kendisini tanıması, nefsin terbiye etmesi, toplumsal ilişkilerinde ölçülü davranması ve hikmet sahibi bir birey hâline gelmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. Bakıxanov, İslam ahlâk düşüncesi ile akılcı ve tecrübeye dayalı yaklaşımı bir araya getirerek yalnızca dinî öğütler vermekle kalmamış aynı zamanda insan tabiatını ve toplum düzenini açıklamaya çalışan bir ahlâk anlayışı geliştirmiştir. Bu yönüyle eserin klasik ahlâk kitaplarının yanı sıra modern düşünceye yaklaşan özellikler taşıdığını söyleyebiliriz.

“Tehzîbü’l-Ahlâk” adlı eser mukaddime, on iki fasıl ve hatimeden oluşan sistemli yapısıyla dikkat çekmektedir. Müellif eserde hikmet, itidal, iyilik, kanaat, tevekkül, dostluk, çalışma ve tevazu gibi kavramları ayrıntılı biçimde ele almış ve insanın hem bireysel hem toplumsal hayatını düzenleyen ahlâk ilkelerini açıklamıştır. Bakıxanov’un ahlâk anlayışında akıl, bilgi, tecrübe ve itidal önemli bir yere sahiptir. Ona göre insan ancak aşırılıklardan uzak durarak ve aklını doğru şekilde kullanarak gerçek mutluluğa ulaşabilir. Bu nedenle eser yalnızca ahlâkî öğütler içeren bir metin değil, aynı zamanda insanın davranışlarını sistemli biçimde değerlendiren düşünsel bir çalışmadır.

Bu araştırmanın temel amacı Abbasqulu Ağa Bakıxanov Qüdsi’nin Tehzîbü’l-Ahlâk adlı eserinde ortaya koyduğu ahlâk anlayışını incelemek ve onun düşünce sistemini ortaya koymaktır. Araştırmada özellikle müellifin insan, toplum, erdem, mutluluk ve eğitim anlayışı çerçevesinde geliştirdiği ahlâk görüşü değerlendirilecektir. Bunun yanında eserin sistematik yapısı, ele aldığı temel kavramlar ve dönemin düşünce dünyası içerisindeki yeri de incelenecektir.

Araştırmanın problem cümlesini ise şu soru cümlesidir: “Abbasqulu Ağa Bakıxanov Qüdsi’nin ‘Tehzîbü’l-Ahlâk’ adlı eserinde ortaya koyduğu ahlâk anlayışının temel unsurları nelerdir ve bu anlayış hangi fikri temeller üzerine kurulmuştur?” Bu temel problem çerçevesinde eserde öne çıkan ahlâkî kavramların nasıl ele alındığı, insanın ahlâkî olgunluğa ulaşması için hangi ilkelerin önerildiği ve Bakıxanov’un ahlâk anlayışının klasik İslam ahlâk düşüncesiyle ilişkisi değerlendirilecektir.

Araştırmada yöntem olarak nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın temel kaynağını Tehzîbü’l-Ahlâk eseri oluşturmaktadır. Eserde yer alan kavramlar, fikirler ve ahlâk ilkeleri metin inceleme yöntemiyle analiz edilmiştir. Bunun yanında Bakıxanov’un düşünce dünyasını açıklayabilmek amacıyla ilgili literatürden ve ahlâk felsefesi çalışmalarından da yararlanılmıştır. Eserde geçen kavramlar içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiş ve müellifin ahlâk anlayışı sistematik bir bütünlük içerisinde ortaya konulmuştur.

Araştırma sonucu Abbasqulu Ağa Bakıxanov Qüdsi’nin Tehzîbü’l-Ahlâk adlı eserinin insanın ahlâkî olgunlaşma sürecini sistemli ve kapsamlı biçimde ele alan önemli bir eser olduğunu ortaya koymaktadır. Bakıxanov’un ortaya koyduğu ahlâk anlayışı yalnızca yaşadığı dönemin toplumsal ihtiyaçlarına cevap vermekle kalmamış, günümüzde de bireyin anlam arayışına,

* Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Eğitimi Ana Bilim Dalı, E-mail: islamismayil@gmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

karakter eğitime ve toplumsal değerlerin yeniden inşasına katkı sağlayabilecek evrensel ilkeler sunmaktadır. Bu nedenle *Tehzîbü'l-Ahlâk*, Türk-İslam ahlâk düşüncesi içerisinde özgün ve kalıcı bir yere sahip önemli bir kaynak olarak değerlendirilmelidir.

Anahtar kelimeler: Abbasqulu Ağa Bakıxanov, *Tehzîbü'l-Ahlâk*, anlayış, ahlak anlayışı.

**ABBASQULU AĞA BAKIXANOV QÜDSİ'S ETHICAL THOUGHT IN THE
CONTEXT OF *TEHZİBÜ'L-AHLÂK***

Abbasqulu Ağa Bakıxanov Qüdsi was a versatile thinker who lived in the nineteenth-century. As one of the leading figures of Azerbaijani intellectual life, he produced works in various fields, particularly in history, literature, and ethics. His work *Tehzîbü'l-Ahlâk*, in which he systematically articulated his ethical thought, is an important ethical treatise that addresses the process of human moral development from both individual and social perspectives. The work emphasizes self-knowledge, the disciplining of the soul, the proper use of reason and knowledge, moderation, avoidance of excess, and virtuous conduct in social relations as fundamental ethical principles. Bakıxanov, bringing together the basic premises of Islamic ethical thought with an approach grounded in reason, experience, and observation, developed a comprehensive understanding of morality aimed at making sense of both individual and social life.

Tehzîbü'l-Ahlâk is notable for its systematic structure, consisting of a preface, twelve chapters, and a conclusion. In the work, the author discusses fundamental ethical concepts such as wisdom, moderation, benevolence, contentment, reliance upon God, friendship, diligence, and humility, and explains the principles that shape both individual character and social relationships. In Bakıxanov's ethical thought, reason and knowledge constitute the foundation of virtuous conduct, while moderation emerges as a central principle that protects individuals from excess. According to him, human beings should control the excesses of the soul by properly employing reason and will and thereby attain genuine happiness. In this respect, *Tehzîbü'l-Ahlâk* is not merely a work offering moral advice; rather, it is an intellectual study that systematically examines human nature, the nature of virtue, the possibility of happiness, and the ethical foundations of social life.

The primary aim of this study is to examine Abbasqulu Ağa Bakıxanov Qüdsi's understanding of morality as presented in his work *Tehzîbü'l-Ahlâk* and to identify the fundamental intellectual elements upon which this understanding is based. Within this framework, the study evaluates Bakıxanov's ethical thought in relation to his conceptions of the human being, society, virtue, happiness, and education. The study also addresses the systematic structure of the work, its fundamental concepts, and its relationship with classical Islamic ethical thought. The central research question is formulated as follows: "What are the fundamental elements of Abbasqulu Ağa Bakıxanov Qüdsi's understanding of morality as presented in *Tehzîbü'l-Ahlâk*, and upon which intellectual foundations is this understanding established?"

The study adopts a qualitative research methodology and is mainly based on *Tehzîbü'l-Ahlâk*. Accordingly, it analyzes the concepts, ideas, and ethical principles presented in the work through textual analysis and content analysis methods. In addition, the study uses relevant literature and studies on moral philosophy to provide a more comprehensive account of Bakıxanov's intellectual world and ethical thought.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

The findings indicate that Abbasqulu Ağa Bakıxanov Qüdsi developed a systematic understanding of morality in *Tehzîbü'l-Ahlâk* that approaches human moral development through the concepts of reason, knowledge, will, moderation, and virtue. In his thought, morality is not merely a set of values regulating individual behavior; it is also a comprehensive way of life that determines the quality of an individual's relationship with oneself, society, and life as a whole. In this regard, the work presents an original ethical perspective that reinterprets the legacy of classical Islamic ethical thought through a rational and experience-based approach. The principles articulated in *Tehzîbü'l-Ahlâk*, including moderation, wisdom, contentment, reliance upon God, friendship, diligence, and humility, remain significant not only in the social and intellectual context of the nineteenth century but also in terms of contemporary issues such as character development, the search for meaning, and the reconstruction of social values. In this respect, the work can be regarded as one of the significant sources of Turkish-Islamic ethical thought.

Keywords: Abbasqulu Ağa Bakıhanov, Tehzibü'l-Ahlâk, understanding, moral understanding.

**MODERN TİPOLOJİLER VE DÖNÜŞÜMÜN İMKÂNI ÜZERİNE BİR
SORGULAMA GELENEKSEL SUFÎ MİRAS İLE MODERN DervîŞ İNŞA
ETMEK**
Adem GÜN*

Dinî inanç ve ibadetler, bireyin kutsala yönelik içten bağlılığı ve güçlü duygusal yönelimi olması yönüyle sıradan kabullerden ayrılmaktadır. İslâm'daki manevî hayatın temel dayanağı Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in hadis ve sünnetidir. Sonraki süreçte değişik dinî, felsefî ve kültürel etkilere bağlı olarak zengin bir literatür oluşmuş ve mezhepleri de içine alan kurumsallaşmalar ortaya çıkmıştır.

İslâm mezhepler tarihindeki klasik tasnifte Şii, Sünni, Mutezili ve Harici gibi adlandırmalar görülmektedir. Modern dönemdeki dinî gruplarla ilgili sınıflandırmalar gözden geçirilmelidir. Klasik tasnifler dinî-pratik farklılıkları ve alışlagelmiş grupları gösterirken, modernist ve gelenekçi şeklindeki genel ayırıma bağlı olarak radikal, ılımlı, aşırı vb. adlandırmaları ve yine Siyasal İslâmcılar, Laik Liberaller ve Yenilikçi İctihatçılar gibi yeni grupları dışarda bırakmaktadır. Manevî hayatın tüm insanlar için ortak duygu ve ihtiyaç olduğu kabulünden hareketle klasik tasniflerin bunları kapsam dışında bıraktığını söylemek mümkündür. Anlaşılacağı üzere tüm dinî ve mezhebî yapılarda farklı dindarlık tipolojileri ve bunların hepsinde manevî yön bulunmaktadır. Yapılanmalar farklı olsa da klasik ve modern dönem insan ve gruplarındaki ortak nokta mânevî hayattır.

Günümüzdeki dinî, felsefî, sosyal, kültürel, ekonomik, etnik vb. tüm düşüncelerde mâneviyat potansiyeli ortaya çıkartılarak dindarlık anlayışı yenilenebilir; her katmanda ve hem bireysel hem de toplumsal hayatta ihtiyaç duyulan üstün insanî niteliklerin dinî boyutu vurgulanabilir. Böylece ferdî ve toplumsal hayatta yaygın biçimde karşılaşılan ve rahatsızlık yaratan tutum ve davranışların önlenmesinde yeni bir yöntem geliştirilir ve manevî yaşam vurgusuyla, dinî ilkelerin yeniden toplumsal hayata taşınmasına ve İslam ahlakıyla buluşturulmasına zemin hazırlanmış olur.

Klasik dönem literatüründeki genişliğin tersine günümüzdeki yapılanmalarda anlayışın zikir, rabîta ve kılık-kıyafet gibi şekilsel unsurlara indirgenmesi sufî düşüncedeki daralmayı göstermektedir. Geleneksel dervîş modelinin şekilsel özelliklerden ve belirli yapılara mensubiyetten ibaret olmadığı vurgusuyla, dinî değerlerin hayata aksettirilmesi kolaylaşacak ve yeni bir örnek insan modeli sunulabilecektir. Geleneksel sufî mirasıyla modern dervîş inşa etme hedefi, gerçekleştirilebilmesi uzun ve meşakkatli bir süreçtir. Sufî yapılardaki aslî hedef "kâmil insan" yetiştirmek olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: İslâm mezhepleri, manevî hayat, dindarlık tipolojileri, dervîş, kâmil insan.

**AN INQUIRY INTO MODERN TYPOLOGIES AND THE POSSIBILITY OF
TRANSFORMATION CONSTRUCTİNG THE MODERN DervîSH THROUGH THE
TRADITIONAL SUFİ HERITAGE**

Religious beliefs and acts of worship differ from ordinary forms of acceptance in that they represent an individual's sincere devotion and strong emotional orientation toward the sacred. The fundamental sources of spiritual life in Islam are the Qur'an and the hadith and sunnah of the Prophet Muhammad. In the subsequent historical process, a rich body of literature emerged under

* Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, Sivas İl Müftülüğü, E-mail: ademgun5858@gmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

the influence of various religious, philosophical, and cultural factors, and institutional formations—including sectarian traditions—developed.

In the classical classification within the history of Islamic sects, designations such as Shi‘i, Sunni, Mu‘tazili, and Kharijite are commonly encountered. However, classifications concerning religious groups in the modern period require reconsideration. While classical categorizations reflect differences in religious practice and conventional groupings, they tend to overlook newer formations such as radical, moderate, and extremist currents associated with the general distinction between modernist and traditionalist approaches. Likewise, they exclude emerging categories such as Political Islamists, Secular Liberals, and Reformist Ijtihadists. Proceeding from the assumption that spiritual life constitutes a shared feeling and need for all human beings, it may be argued that classical classifications fail to adequately encompass these dimensions. As can be understood, all religious and sectarian structures contain diverse typologies of religiosity, and each of these includes a spiritual dimension. Despite differences in institutional structures, the common element among individuals and groups in both classical and modern periods is the presence of spiritual life.

In contemporary religious, philosophical, social, cultural, economic, and ethnic discourses, the understanding of religiosity can be renewed by uncovering the potential for spirituality within all such perspectives. In this way, the religious dimension of superior human qualities—needed at every level of individual and social life—can be emphasized. Such an approach may contribute to the development of new methods for preventing attitudes and behaviors that commonly produce discomfort in both personal and social contexts. By highlighting spiritual life, it also prepares the ground for reintegrating religious principles into social life and reconnecting them with Islamic moral values.

In contrast to the richness of the classical literature, contemporary formations often reduce the understanding of Sufism to formal elements such as dhikr, rabita, and particular forms of dress. This reduction indicates a narrowing within Sufi thought. By emphasizing that the traditional model of the dervish does not merely consist of external forms or affiliation with specific structures, it becomes easier to reflect religious values in everyday life and to present a new model of exemplary human character. The aim of constructing a modern dervish through the traditional Sufi heritage is a long and demanding process. The essential objective within Sufi structures should be the cultivation of the al-insân al-kâmil (the perfected human being).

Keywords: Islamic sects, spiritual life, typologies of religiosity, dervish, the perfected human being.

EL-MENÂR FETVALARINDA REŞİD RIZÂ'NIN TASAVVUF GÖRÜŞLERİ

Melike BEYAZKILINÇ*

İslam düşünce tarihinde farklı anlayışlar arasındaki en köklü ve güncel tartışmalar, genellikle tasavvuf ve onun pratikleri etrafında şekillenmiştir. Özellikle 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında İslam dünyasının siyasi, sosyal ve ilmi gerileme nedenlerini sorgulayan ıslahatçı düşünürler, halk arasında yaygınlaşan tasavvuf kültürünü eleştiriye tabi tutmuşlardır. Bu tebliğ, söz konusu eleştirilerin önemli isimlerinden biri olan Muhammed Reşîd Rızâ'nın tasavvufa yaklaşımını incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmada el-Menâr dergisindeki fetvalar temel kaynak olarak kullanılmıştır.

Tebliğde, geleneksel tasavvuf ehli tarafından Allah'a yakınlaşmak için manevi bir vesile olarak görülen "te vessül", "istiğase" ve "kabir ziyareti" gibi uygulamalar merkeze alınmaktadır. Geleneksel anlayışta velilere duyulan muhabbetin bir yansıması kabul edilen bu dini pratiklerin, Reşîd Rızâ tarafından hangi gerekçelerle reddedildiği ele alınmaktadır. Reşîd Rızâ'nın temel itiraz noktası, bu uygulamaları basit birer fıkıh, içtihat veya yorum farklılığı olarak görmemesidir. Aksine o, bu ritüelleri "bid'at" ve "hurafe" olarak nitelendirmiş ve tevhid inancını zedeleyen "şirk" kavramı üzerinden bir inanç problemi olarak değerlendirmiştir.

Dergi metinleri ve okur sorularına verilen cevaplar üzerinden yapılan bu çalışmanın sonucunda Mezhepler Tarihi ve Tasavvuf alanlarının kesiştiği bu tartışmanın, Selefi-Sûfi çatışmanın da temelini oluşturduğu gösterilecektir. Bu çatışmanın kökeninde ise metodolojik olarak iki farklı din anlayışı yatmaktadır: Bir yanda dini metinlerin zahirine sıkı sıkıya bağlı olan bir dini anlayışı savunan el-Menâr; diğer yanda ise içsel, duygusal ve manevi tecrübeyi merkeze alan tasavvuf geleneği bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mezhepler Tarihi, Tasavvuf, el-Menâr, Reşîd Rızâ, Fetva, Te vessül, Selefi.

RASHİD RİDA'S VIEWS ON SUFİSM IN THE FATWAS OF AL-MANAR

In the history of Islamic thought, the most deep-rooted and contemporary debates among different understandings have generally been shaped around Sufism and its practices. Particularly in the late 19th and early 20th centuries, reformist thinkers questioning the causes of political, social, and intellectual decline in the Islamic world subjected the widespread Sufi culture among the public to criticism. This paper aims to examine the approach to Sufism of Muhammad Rashid Rida, one of the prominent figures of these criticisms. In this study, the fatwas in the al-Manar journal are used as the primary source.

The paper centers on practices such as "tawassul" (intercession/seeking means), "istighathah" (seeking help), and "visiting graves," which are seen by traditional Sufis as spiritual means to draw closer to Allah. It discusses the justifications upon which Rashid Rida rejected these religious practices, which are considered in traditional understanding as a reflection of love for the saints (awliya). Rashid Rida's fundamental point of objection is that he does not view these practices as mere differences in fıkıh (jurisprudence), ijhtihad (independent reasoning), or interpretation. On the contrary, he characterized these rituals as "bid'ah" (innovation) and

* Arş. Gör., Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Mezhepleri Tarihi Ana Bilim Dalı, E-mail: mbeyazkilinc@kastamonu.edu.tr.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

elifsuperstition, evaluating them as an issue of faith through the concept of "shirk" (polytheism/associating partners with God) that damages the belief in tawhid (monotheism).

As a result of this study, conducted through journal texts and answers given to reader questions, it will be demonstrated that this debate, where the fields of the History of Islamic Sects and Sufism intersect, also forms the basis of the Salafi-Sufi conflict. At the root of this conflict lie two methodologically different understandings of religion: on the one hand, al-Manar, which advocates a religious understanding strictly adhered to the literal (zahir) meaning of religious texts; on the other hand, the Sufi tradition, which centers on internal, emotional, and spiritual experience.

Keywords: History of Islamic Sects, Sufism, al-Manar, Rashid Rida, Fatwa, Tawassul, Salafi.

**NAMAZDA HUŞU KAVRAMININ FIKHÎ VE TASAVVUFÎ BOYUTLARI:
MÜELLİFİ MEÇHUL BİR YAZMA RİSÂLE ÜZERİNDEN İNCELEME**
Orazsahet ORAZOV*

İslam dininin direği olan namaz hakkında çok sayıda ayet ve hadis bulunmaktadır. Söz konusu naslar çerçevesinde teşekkül eden namaz bahsi, fıkıh ilminin fûrû bölümünde temizlik bahsinin peşi sıra en ince ayrıntısına kadar incelenmektedir. Fıkıh kitaplarında namaz hakkında belirtilen hususların neredeyse tamamı namazın eylemsel boyutu ile alakalıdır. Namazın manevî yönünü ifade eden huşu konusu ise fıkıh eserlerin bazısında kısmen değinilerek ele alınmaktadır. Namazda huşu konusu Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) İhyâ ulûmi'd-dîn ve Bidâyetü'l-hidâye adlı eserlerinde bir bölümün alt başlığı olarak gündeme getirilirken, Ebû Sa'îd Muhammed Hâdimî (ö. 1113/1701) gibi âlimler tarafından müstakil çalışmaya da konu edilmiştir. Namazda huşu konusunu müstakil olarak ele alan eserlerden birisi de Risâletü'l-huşû' fî's-salât adlı henüz yazma halinde bir risâledir. Risâlenin iki ayrı nüshasına ulaşılmış olup, müellifin adı zikredilmemiştir. Küçük hacimli olmasına rağmen risalede huşu konusu doyurucu bir şekilde birkaç yönden ele alınmaktadır. Namazdayken insanın aklını meşgul eden harici düşünceleri engellemek, bilinçli halde namaz kılmanın yollarını öğretmek amacıyla kaleme alınan eserde ilk olarak huşû ve hudû kavramları lûgat anlamı açısından incelenmekte, huşû ile ilgili bazı ayet ve hadisler izah edilmektedir. Risâlede Katâde (ö. 117/735), Beyzâvî (ö. 685/1286) gibi müfessirlerin görüşlerine yer verilirken, Osmanlı âlimleri İbn Melek (ö. 821/1418) ve Ebüssuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) huşû ile ilgili açıklamaları, ayrıca konu hakkında ismini zikretmeden bazı ariflerin ve tasavvuf ehli kimselerin değerlendirmeleri dile getirilmektedir. Müellif, namaz kılanların bazı âlimler tarafından üç tabakaya ayrıldıkları taksimatını belirttikten sonra, namazı huşû ile ihlaslı bir şekilde kılmanın yöntemini bulduğunu söyleyerek (الحديث دفع في طريقاً وجئت) izah etmektedir. Bu çalışmada namazda huşû konusu ile ilgili risalede dile getirilen hususlar ele alınmakta, ayrıca risâlenin yazmaları hakkında bilgiler verildikten sonra Arapça metnin edisyon kritiği yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Tasavvuf, Namaz, Huşû, Huzû, Yazma, Tahkik.

**THE JURISPRUDENTIAL AND SUFI DIMENSIONS OF THE CONCEPT OF
KHUSHÛ' IN PRAYER: AN ANALYSIS BASED ON AN ANONYMOUS MANUSCRIPT
TREATISE**

There are numerous Qur'anic verses and hadiths concerning prayer, which is one of the fundamental pillars of Islam. Within the framework of these verses and hadiths, the subject of prayer is examined in furû' section of Islamic jurisprudence immediately following the chapter on purification, and it is analyzed down to the finest details. In works of Islamic jurisprudence, nearly all of the issues discussed regarding prayer pertain to its practical and performative aspects. As for khushû', which denotes the spiritual dimension of prayer, it is addressed only partially in some works of Islamic jurisprudence.

The subject of khushû' in prayer is addressed as a subsection in al-Ghazâlî's (d.1111) İhyâ' 'Ulûm al-Dîn and Bidâyat al-Hidâyah, and it was also treated as an independent work by scholars such as Abû Sa'îd Muḥammad al-Khâdimî (d. 1701). One of the works that deals with the subject of khushû' in prayer as an independent treatise is a manuscript titled Risâlat al-Khushû' fî al-Şalâh, which has not yet been published. Two separate manuscript copies of the treatise have been identified; however, the name of the author is not mentioned. Despite its small size, the treatise

* Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı. E-mail: dostluk1991@gmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

addresses the subject of khushû' adequately from several perspectives. In the treatise, which was composed with the aim of preventing external thoughts that occupy the mind during prayer and of teaching the ways of performing prayer consciously, the concepts of khushû' and khudû' are first examined from a lexical perspective, and several verses and hadiths related to khushû' are explained. In the treatise, the views of exegetes such as Qatāda (d.735) and al-Bayḍāwī (d.1286) are cited, while the explanations of the Ottoman scholars Ibn Melek (d.1418) and Ebüssuûd Efendi (d.1574) regarding khushû' are also presented. In addition, the evaluations of certain gnostics (ʿārifûn) and members of the Sufi tradition are conveyed without mentioning their names. After referring to the classification made by certain scholars, who divide those who perform prayer into three categories, the author states that he has discovered a method for repelling distracting thoughts and proceeds to explain how to perform prayer with khushû' and sincerity. In this study, the issues raised in the treatise concerning khushû' in prayer are examined. In addition, after providing information about the manuscript copies of the treatise, a critical edition of the Arabic text is presented.

Keywords: Islamic Jurisprudence, Sufism, Prayer, Khushû', Khudû', Manuscript, Critical Edition.

**SEYR U SÛLÛK EĞİTİMİNİN ÖZNESİ SÂLİK-MÜRÎD: EBU'S-SENÂ EL-
ÂLÛSÎ'NİN EL-FEYZÜ'L-VÂRİD ALÂ RAVZİ MERSİYYETİ MEVLÂNÂ
HÂLİD ADLİ ESERİ BAĞLAMINDA**
İbrahim TÜRKOĞLU*

Bu bildiri, tasavvuf düşüncesinde seyr u sülûk eğitiminin merkezî öznesi olan sâlik-mürîd tipolojisini, Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî'nin (ö. 1827) mürîdi ve halifesi olan Ebu's-Senâ el-Âlûsî'nin (ö. 1827), Hâlid el-Bağdâdî'ye yazılan bir mersiyyeye yaptığı şerh mahiyetindeki el-Feyzü'l-vârid alâ Ravzî Mersiyyeti Mevlânâ Hâlid adlı eseri bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır. Âlûsî, söz konusu eserinde seyr u sülûk ile ilgili tasavvufî terbiyeyi teorik bir öğretiden ziyade, mürîdin bilinçli katılımını esas alan, yaşantıya dayalı ve bütüncül bir eğitim süreci olarak ele almaktadır.

Nitel araştırma yöntemi kapsamında metin merkezli çözümlemenin benimsendiği çalışmada; sâlik, mürîd, murâd, mürşid-i kâmil, cezbe-sülûk ilişkisi ve zikir telkini gibi temel kavramlar Âlûsî'nin yaklaşımı doğrultusunda değerlendirilmektedir. Bu çerçevede mürîdin iradesini terbiye etmesi, nefesine muhalefeti esas alması ve ahlâkî arınma sürecinde aktif bir çaba ortaya koyması seyr u sülûkun vazgeçilmez unsurları olarak görülmektedir. Âlûsî'ye göre bâtinî hastalıklardan arınma süreci ekseriyetle kâmil bir mürşidin rehberliğini gerekli kılmakta; bu gereklilik “vacibin kendisiyle tamamlandığı şey de vaciptir” kaidesiyle temellendirilmektedir. Bu bağlamda mürşidsiz sülûkun, manevî sapmalara ve şeytanî hilelere açık olduğu vurgulanmaktadır. Çalışmada ayrıca Âlûsî'nin sâlik-i meczûb ve meczûb-ı sâlik ayrımı ele alınmakta; manevî yolculuğun terakkî (eserden müessire) ve tedellî (Zât'tan eserlere) şeklinde farklı seyir biçimleri mukayeseli olarak incelenmektedir. Bu ayrım üzerinden fenâ, bekâ ve sahv kavramlarının seyr u sülûktaki yeri ortaya konulmakta; Nakşibendiyye tarikatının, cezbenin sülûktan önce veya onunla eşzamanlı gerçekleşmesini kabul etmekle birlikte, bu hâlin ancak sistemli bir seyr u sülûk ve mürşid terbiyesiyle kemâle ereceğini esas alan yapısına dikkat çekilmektedir. Zikir telkini bağlamında ise taklîdî zikir ile mürşid aracılığıyla silsile yoluyla alınan telkînî zikir ayrımı yapılmakta; özellikle başlangıç seviyesindeki mürîd için kalbî zikrin dönüştürücü ve kuşatıcı etkisi vurgulanmaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma, Âlûsî'nin yaklaşımında seyr u sülûkun pasif bir manevî deneyim değil; mürîdin aktif iradesini, mürşid merkezli rehberliği ve disiplinli bir eğitim sürecini gerektiren dinamik bir tasavvufî terbiyeyi ifade ettiğini göstermeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Ebû's-Senâ el-Âlûsî, Seyr u Sülûk, Mürîd, Nakşibendiyye, Sâlik-i Meczûb, Meczûb-ı Sâlik, el-Feyzü'l-vârid.

**THE SUBJECT OF SAYR U SULÛK TRAINING: THE SEEKER-DISCIPLE: IN
THE CONTEXT OF ABÛ AL-THANĀ' AL-ALÛSĪ'S WORK, AL-FAYḌ AL-WĀRĪD
'ALĀ RAWḌ MARTHIYAT MAWLĀNĀ KHĀLĪD**

This paper examines the seeker-disciple (salik-murīd) typology, the central subject of sayr u sulûk training in sūfī thought, through the commentary on a mersiye (elegiac poem) written for Mawlānā Khālid al-Bağhdādī (d. 1827) by Abū al-Thanā' al-Alūsī (d. 1827), Khālid al-Bağhdādī's murid and khalifah. In the context of his work al-Fayḍ al-Wārid 'alā Rawḍ Marthiyat Mawlānā Khālid, which is a commentary on an elegy written to Khālid al-Bağhdādī. In this work, Alūsī approaches sūfī training related to sayr u sulûk not as a theoretical teaching, but rather as a holistic

* Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tasavvuf Ana Bilim Dalı, E-mail: turkoglu2073@gmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

educational process based on experience and centered on the conscious participation of the disciple.

Within the scope of qualitative research methodology, this study adopts text-centered analysis; fundamental concepts such as the seeker (sâlik), disciple (murîd), desire (murâd), perfect guide (murshid-i kâmil), the relationship between attraction (jadhba) and spiritual journey (sulûk), and the practice of remembrance are evaluated in line with Alûsî's approach. Within this framework, training the disciple's will, basing it on opposition to the self, and making an active effort in the process of moral purification are seen as indispensable elements of sayr u sulûk. According to Alûsî, the process of purification from inner illnesses generally requires the guidance of a perfect spiritual guide; this necessity is grounded in the principle that "that which is indispensable for the fulfillment of an obligation is itself obligatory." In this context, it is emphasized that spiritual journey without a guide is prone to spiritual deviations and satanic tricks.

The study also examines Alûsî's distinction between the sâlik-i majdhûb and majdhûb-i sâlik; it comparatively analyzes the different paths of the spiritual journey in terms of taraqqî (from the effect to the cause) and tadallî (from the Essence to the effects). Through this distinction, the place of the concepts of fana, baqa, and sahw in sayr u sulûk is revealed; it is noted that the Naqshbandiyya order, while accepting that jadhba occurs before or simultaneously with sulûk, emphasizes that this state can only be perfected through systematic sayr u sulûk and the training of a murshid. In the context of dhikr instruction, a distinction is made between imitative dhikr and instructive dhikr received through a chain of transmission via a spiritual guide; the transformative and encompassing effect of heartfelt zikr is particularly emphasized for the novice disciple. In conclusion, this study aims to demonstrate that in Alûsî's approach, sayr u sulûk is not a passive spiritual experience; rather, it represents a dynamic sûfî training that requires the active will of the disciple, mentor-centered guidance, and a disciplined educational process.

Keywords: Abû al-Thanâ' al-Alûsî, Sayr u Sulûk, Murîd, Naqshbandiyya, Sâlik-i Majdhûb, Majdhûb-i Sâlik, al-Fayḍ al-Wârid.

**AHLÂKÎ KEMÂLİN YOLU OLARAK SEYRÜSÜLÛK: İMAM-I RABBÂNÎ
AHMED SÎRHÎNDÎ'NİN EĞİTİM ANLAYIŞI ÜZERİNE BİR İNCELEME**

Saeyd Rashed Hasan CHOWDURY*

İslam düşünce geleneğinde ahlâkî gelişim, yalnızca davranışsal bir dönüşüm değil; ruhun derinliklerinde gerçekleşen köklü bir arınma ve olgunlaşma süreci olarak tasavvur edilmiştir. Bu çerçevede seyrüsülûk, bireyin nefsiyle hesaplaşarak ahlâkî kemâle ulaşmasını sağlayan sistematik bir eğitim yolu olarak İslam tasavvuf geleneğinin merkezine yerleşmiştir. Nakşibendî-Müceddidî geleneğinin en özgün temsilcilerinden biri olan İmam-ı Rabbânî (1564-1624), söz konusu eğitim yolunu ahlâkî dönüşümün vazgeçilmez zemini olarak konumlandırmış ve bu anlayışını başta Mektûbât olmak üzere kaleme aldığı eserlerinde sistematik biçimde ortaya koymuştur. Bu çalışma, İmam-ı Rabbânî'nin seyrüsülûk anlayışını ahlâkî gelişim perspektifinden kuramsal düzeyde incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada nitel yöntem benimsenmiş; birincil kaynak olarak Mektûbât, Mebde' ve Me'âd, Ma'ârif-i Ledüniyye ve Mükâşefât-ı Gaybiyye esas alınmış, ikincil kaynaklar olarak ise çağdaş tasavvuf ve İslam ahlâk felsefesi literatüründen yararlanılmıştır. Metin analizi ve karşılaştırmalı kavramsal çözümleme yöntemi uygulanmıştır. Araştırma bulgularına göre İmam-ı Rabbânî, bu disiplini salt ruhânî bir deneyim olarak değil, müridin nefsin mertebelerini aşarak tezkiyeye ulaşmasını, kötü ahlâkın illetlerinin tespit edilerek tedavi edilmesini ve erdemlerin karaktere yerleştirilmesini kapsayan bütüncül bir ahlâk eğitimi modeli olarak tasarlamıştır. Müridin şeyh rehberliğinde ilerlemesi bu modelin işlevsel boyutunu oluştururken; murâkabe, muhâsebe ve zikir pratikleri ahlâkî dönüşümün somut araçları olarak öne çıkmaktadır. Çalışma, söz konusu modelin çağdaş karakter eğitimi tartışmalarıyla ilişkilendirilmesi bakımından özgün bir katkı sunmaktadır. Geleneksel tasavvuf eğitim anlayışının modern ahlâk felsefesi ve eğitim bilimleriyle diyaloga taşınmasının mümkün ve verimli olduğu değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda çalışma, söz konusu eğitim geleneğinin günümüz ahlâk eğitimi paradigmalarına teorik zemin sağlayabileceğini öne sürmektedir. Ayrıca bu alana yönelik disiplinlerarası araştırmaların önemli sonuçlar doğurabileceği vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, İmam-ı Rabbânî, Seyrüsülûk, Nefs Tezkiyesi, Ahlâkî Gelişim.

**SEYR-İ SÜLÜK AS THE PATH TO MORAL PERFECTION: A CRITICAL
INQUIRY INTO İMÂM RABBÂNÎ AHMAD SÎRHÎNDÎ'S PHILOSOPHY OF
SPIRITUAL EDUCATION**

In the Islamic intellectual tradition, moral development has been conceived not merely as a behavioural transformation, but as a profound process of purification and spiritual maturation occurring in the deepest recesses of the soul. Within this framework, seyr-i sülûk, the discipline of spiritual wayfaring, has occupied a central position in Islamic Sufi tradition as a systematic educational path through which the individual disciplines, purifies the self, and attains moral excellence. İmâm Rabbânî (1564 -1624), one of the most distinguished representatives of the Naqshbandî-Mujaddidî tradition, positioned spiritual wayfaring as the indispensable foundation of moral transformation, articulating this vision systematically across his foundational writings, most notably the Maktûbât. This study examines İmâm Rabbânî's understanding of spiritual wayfaring from a theoretical perspective on moral development. Adopting a qualitative methodology, it draws primarily upon the Maktûbât, Mabda' wa Ma'âd, Ma'ârif-i Ladunniya and

* Doç. Dr. Bartın Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tasavvuf Ana Bilim Dalı.
E-mail: schowdury@bartin.edu.tr.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

Mukāshafāt al-Ghayb as principal sources, complemented by contemporary scholarship in Sufi studies and Islamic moral philosophy. Textual analysis and comparative conceptual inquiry constitute the primary methodological instruments. The findings reveal that Imām Rabbānī conceived of spiritual wayfaring not as a purely mystical experience, but as a holistic model of moral education, encompassing the progressive purification of the soul through ascending spiritual stations, the diagnosis and remedy of moral vices, and the deep integration of virtues into character. The murīd's guided progression under a shaykh constitutes the operational dimension of this model, while murāqaba, muhāsaba, and dhikr emerge as its concrete instruments of moral transformation. This study makes an original contribution by situating Imām Rabbānī's educational model in dialogue with contemporary debates on character education. It argues that the traditional Sufi pedagogical framework is well suited to productive engagement with modern moral philosophy and educational theory, and underscores the scholarly value of directing interdisciplinary research to this intersection.

Keywords: Tasawwuf, Imām Rabbānī, Seyr-i Süluk, Tazkiyat al-Nafs, Moral Development.

**ŞAH VELİYYULLAH ED-DİHLEVÎ'YE GÖRE TASAVVUFTA MAKAM VE
HALLER**
Emrullah KIRKGEÇİT*

Şah Velîyyullah ed-Dihlevî (öl. 1176/1762), Hindistan'ın Delhi şehrinde yaşamış ıslahatçı bir alimdir. O; akaid, tefsir, hadis, İslâm hukuku ve tasavvuf gibi dinî ilimlerde birçok eser kaleme almıştır. Bu eserlerdeki görüşleri dönemindeki insanları derinden etkilemiş ve görüşlerin etkisi uzun yıllar devam etmiştir. Bu açıdan günümüze kadar Dihlevî ile ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır. Ne var ki onun, tasavvuf ilmindeki makam ve hallere ait düşüncelerini ele alan müstakil bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Bu konudaki bir araştırma, 18. yy'da bazı tasavvufî kavramların nasıl analiz edildiğini ortaya koyması açısından önemlidir. Bu bildiride Dihlevî'nin makam ve haller hakkındaki görüşlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bildiride betimleyici yöntem kullanılmıştır. Bu tebliğ ile Dihlevî'nin; makam ve halleri akıl, kalp ve nefis latifelerinden doğan ihsan mertebesinin semereleri şeklinde üç kısma ayırdığı ve bunlarla ilgili pek çok tasavvufî terimleri kullandığı sonucuna ulaşılmıştır. Ona göre insan ubûdiyetle gerçek anlamda meşgul olup da kendisinde ortaya çıkan üstün melekî sıfatlar kalıcı melekeler haline dönüşüyorsa ve bunlar, fiilleri bakımından birbirine yakın ya da hep aynı tarz üzere süreklilik gösteriyorsa "makam" adı verilir. Fakat işlevleri, şimşekler misali kâh gözükp kâh kayboluyor ve henüz kendisinde yer etmemiş ya da yer etmeleri mümkün olmayan bir mahiyette ise buna "hal" denilir. Dihlevî'de akılla ilgili makam ve haller sırasıyla şu şekilde ifade edilebilir: şükür, tevekkül, heybet, hüsnüzan/üns, tefrîd, ihlâs, tevhîd, sıddıklık, muhaddeslik, tecellî, firâset ve hâtır, sâlih rüya, münâcâtın hazzına ermek, muhâsebe, hayâ. Aklın esas makamı yakîndir ve yakînden anılan şubeler doğar. Kalple ilgili makam ve haller şu şekildedir: cem/irâde, şehîtlik, havârilik, sekr, galebe. Nefisle ilgili hal ve makamlar ise şunlardır: tevbe, hayâ, vera'/takvâ, zühd, gaybet, makk. Bu makam ve haller zikredilenlerden daha fazladır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Makam ve Haller, Dihlevî'nin Görüşleri; Akıl, Kalp ve Nefis.

**THE MAQĀM AND STATES IN SUFISM ACCORDING TO SHĀH
WALĪYYULLĀH AL-DĪHLAWĪ**

Shāh Walîyyullāh al-Dihlawī (d. 1176/1762) was a reformist scholar who lived in the city of Delhi, India. He authored numerous works on religious sciences such as 'aqā'id, tafsir, hadith, Islamic law and sufism. The views expressed in these works had a profound impact on the people of that era and views impact continued for many years. From this perspective, numerous studies have been conducted on Dihlawī to date. However, no independent research has been found that examines his thoughts on the maqām and states of sufism. Research on this subject is important in that it reveals how certain sufism concepts were analyzed in the 18th century. This notification aims to examine Dihlawī's views on maqām and states. A descriptive method has been used in this notification. This proclamation concludes that Dihlawī divided the maqām and states of the level of spiritual excellence (ihsān) arising from the subtleties of the mind, heart and soul into three parts and used many sufism terms related to them. According to him, if a person is truly engaged in servitude and the superior angelic attributes that emerge in himself become permanent qualities and if these qualities show continuity in terms of their actions, being similar to each other or always of the same style, then it is called a "maqām". But if its functions appear and disappear like flashes of lightning and if it is not yet etched within it or cannot be etched, then this is called a "state". In Dihlawī, the maqām and states related to the mind are expressed in the following order: gratitude, trust in god, grandeur, goodwill/friendly, tafi'îd, sincerity, monotheism,

* Diyanet İşleri Başkanlığı, Bahçe İlçe Müftülüğü, E-mail: kirkgecitmrullah@gmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

truthfulness, muḥaddethiyya, manifestation, discernment and idea, righteous dreams, attaining the pleasure of supplication, self-accountability, modesty. The maqām and states related to the heart are as follows: unity/will, martyrdom, apostleship, ecstasy and predominance. The mind of reason is definite information and branches arise from definite information. The state and maqāms related to the soul are as follows: repentance, modesty, piousness/piety, asceticism, invisible and prolonged fasting. These maqām and states are more than those mentioned.

Keywords: Sufism, Maqām and States, Views of Dihlawī; Mind, Heart and Soul.

MANEVÎ TERBİYEDEN SİYASÎ OTORİTEYE: ERDEBİL TEKKESİ, ŞAH İSMAİL VE İRAN'IN DİNİ-TOPLUMSAL DÖNÜŞÜMÜ

Ömer AKTAŞ*

Tasavvuf geleneği, insanın maddi ve manevi yönleri arasında denge kurmayı hedefleyen, bireyin iç dünyasından hareketle toplumsal düzen, adalet ve ahlaki yapının inşasına katkı sağlayan bir düşünce ve pratik alanı olarak İslam medeniyetinde önemli bir yer tutmuştur. Bu bağlamda tasavvuf yalnızca bireysel bir maneviyat disiplini değil, aynı zamanda toplumların dönüşümünü etkileyen sosyal ve siyasal süreçlerle de yakından ilişkili bir yapı arz eder. 13. yüzyılda Safiyyüddin Erdebilî etrafında şekillenen Erdebil Tekkesi, başlangıçta klasik bir tasavvufî tarikat yapısı olarak faaliyet göstermiş, zamanla Anadolu, Azerbaycan ve İran coğrafyasında geniş bir mürid ağına sahip güçlü bir dini merkez haline gelmiştir. Tarikatın özellikle 15. yüzyıldan itibaren geçirdiği dönüşüm, tasavvufî otoritenin karizmatik liderlik ve siyasal hedeflerle birleşmesine zemin hazırlamıştır. Bu sürecin en belirgin örneği, Erdebil Tekkesi'nin mirasçısı olan Şah İsmail'in hem tasavvufî bir lider hem de siyasal bir kurucu olarak ortaya çıkmasıdır.

1501 yılında Safevî Devleti'ni kuran Şah İsmail, tasavvufî bağlılık ilişkilerini siyasal ve toplumsal seferberliğin önemli bir aracı haline getirmiştir. Bu süreçte Erdebil Tekkesi'nin oluşturduğu manevi otorite ve mürid ağı, yeni devletin ideolojik ve toplumsal temelini oluşturmuştur. Safevî yönetimiyle birlikte İran coğrafyasında On İki İmam Şiiliği'nin resmi mezhep haline getirilmesi, yalnızca dini bir tercih değil aynı zamanda toplumun yeniden inşasını hedefleyen kapsamlı bir dönüşüm projesi olarak ortaya çıkmıştır. Böylece tasavvufî bir hareketten doğan Safevî oluşumu, yalnızca yeni bir siyasal iktidarın ortaya çıkışını değil, aynı zamanda İran'ın dini ve toplumsal yapısında köklü bir dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Bu çalışma, tasavvuf merkezli bir yapı olarak ortaya çıkan Erdebil Tekkesi'nin tarihsel gelişimini ve bu yapının Şah İsmail'in liderliğinde siyasal bir güce dönüşme sürecini incelemeyi amaçlamaktadır. İslam tarihi perspektifinden hareketle Safevî hareketinin oluşumu, Erdebil Tekkesi'nin tasavvufî otoritesi ve mürid ağı çerçevesinde değerlendirilmekte; söz konusu dönüşümün İran toplumunun dini ve kültürel yapısı üzerindeki etkileri ele alınmaktadır. Ayrıca tasavvufun insan merkezli yaklaşımının tarihsel süreçlerde toplumsal düzen, otorite ve kimlik inşasıyla kurduğu ilişki, bireysel maneviyat ile toplumsal-siyasal dönüşüm arasındaki bağ bağlamında Safevî örneği üzerinden tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Erdebil Tekkesi, Şah İsmail, Safevîler, Tasavvuf, İran'ın Dini Dönüşümü.

FROM SPIRITUAL DISCIPLINE TO POLITICAL AUTHORITY: THE ARDABİL TEKKE, SHĀH ISMĀ'ĪL, AND THE RELIGIOUS-SOCIAL TRANSFORMATION OF IRAN

The Sufi tradition has occupied an important place in Islamic civilization as a field of thought and practice that seeks to establish a balance between the material and spiritual dimensions of human existence and contributes to the construction of social order, justice, and moral values through the inner development of the individual. In this respect, Sufism cannot be regarded merely as a discipline of individual spirituality; it is also closely connected with the social and political processes that shape the transformation of societies.

* Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Orta Çağ Tarihi Ana Bilim Dalı. E-mail: omeraktas6154@hotmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

The Ardabîl tekke, which emerged in the thirteenth century around Şafî al-Dîn Ardabîlî, initially functioned as a classical Sufî  arîqa. Over time, however, it developed into a powerful religious center with an extensive network of disciples extending across Anatolia, Azerbaijan, and Iran. The transformation experienced by the order, particularly from the fifteenth century onward, created the conditions in which Sufî authority became intertwined with charismatic leadership and political aspirations. The most prominent manifestation of this process was the emergence of Sh ah Ism   l, heir to the Ardab  l tekke, as both a spiritual leader and a political founder. After establishing the Safavid state in 1501, Sh ah Ism   l employed Suf   bonds of allegiance as an important instrument of political and social mobilization. In this process, the spiritual authority and the network of disciples associated with the Ardab  l tekke constituted the ideological and social foundations of the new state. With the Safavid administration, the adoption of Twelver Shi  ism as the official doctrine in the Iranian lands represented not merely a religious preference but also a comprehensive project aimed at the reconstruction of society. Thus, the Safavid formation, which originated from a Suf   movement, brought about not only the establishment of a new political authority but also a profound transformation in the religious and social structure of Iran.

This study aims to examine the historical development of the Ardab  l tekke as a Suf  -centered institution and the process through which it evolved into a political power under the leadership of Sh ah Ism   l. From the perspective of Islamic history, the formation of the Safavid movement is analyzed within the framework of the Suf   authority and the network of disciples associated with the Ardab  l tekke, while the impact of this transformation on the religious and cultural structure of Iranian society is also considered. Furthermore, the relationship between the human-centered approach of Sufism and the formation of social order, authority, and identity in historical processes is discussed through the Safavid example, highlighting the interaction between individual spirituality and socio-political transformation.

Keywords: Islamic History, Ardab  l Tekke, Sh ah Ism   l, Safavids, Sufism, Religious Transformation of Iran.

ANADOLU'NUN İSLAMLAŞMASINDA TASAVVUFUN ROLÜ

Mustafa ÇAVUŞOĞLU*

Anadolu Müslümanlar için çok eski tarihten itibaren fethedilmesi gereken bir bölge olmuştur. Anadolu'yu fethetmeye bu kadar özlem duymalarının en önemli sebebi Kostantiniye'nin, fethedilmesi düşüncesidir. Kostantiniye hadisinin İlk devirden itibaren, Müslümanlar üzerinde çok etkili bir motivasyon oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bu sebeple Emevîler zamanında İstanbul üç kez kuşatılmış ve ondan sonraki dönemlerde Müslümanların Anadolu ile ilişkileri hiç kesilmemiştir. Tarihi süreç içerisinde Selçuklu Devleti ortaya çıkmış ve devlet bugünkü İran topraklarında kurulmuştur. O sırada doğudan Oğuzların batıya doğru büyük bir hicreti söz konusu olmuştur. Türkler, akın akın Selçuklu topraklarına göç etmeye başlamış, o sırada Selçuklu Devleti'nin yöneticisi olan Tuğrul Bey bu Türkmen kavimlerini Anadolu'ya yönlendirmiştir. 1048 yılında meydana gelen Pasinler Savaşı bunun güzel bir örneğidir. Dolayısıyla 1071'de Bizans ile Selçuklular arasında Malazgirt Ovası'nda meydana gelen savaştan çok daha önce Türkler aslında Anadolu topraklarına göç etmeye ve akınlara başlamışlardır. Malazgirt Savaşı Anadolu'nun kapılarını Türklere sonuna kadar aralamış, 1176 yılında meydana gelen Miryokefalon Savaşı ile Anadolu'nun tapusu tamamıyla Türklerin olmuş; bu savaşla birlikte Bizans, Türkleri Anadolu'dan gönderebilme umutlarını tamamıyla kaybetmiştir. Anadolu'nun İslamlaşma süreci, yalnızca siyasi ve askeri gelişmelerle açıklanamayacak kadar çok boyutlu tarihsel bir olgudur. Bu sürecin en önemli kültürel ve manevi unsurlarından biri tasavvuf olmuştur. Tasavvufî hareketler, Anadolu'da İslam'ın kökleşmesini sağlayan manevi bir zemin oluşturmuş; tekkeler, zaviyeler ve tarikatlar aracılığıyla hem dini hem de sosyal hayat şekillendirmiştir. Bu bildiride tasavvufun Anadolu'nun İslamlaşmasındaki rolü; tarihsel, sosyolojik ve kültürel boyutlarıyla ele alınmıştır. Anadolu'nun İslamlaşması, Türklerin göçleri, Selçuklu hâkimiyeti ve Osmanlı'nın kuruluş süreciyle birlikte şekillenmiştir. Ancak bu süreçte halkın dini yaşantısına yön veren ve İslam'ın benimsenmesini kolaylaştıran en önemli unsur tasavvuf olmuştur. Tasavvuf, dini öğretiyi halkın gündelik yaşamına taşıyarak İslam'ın kültürel olarak içselleştirilmesini sağlamış, aynı zamanda farklı etnik ve dini gruplar arasında hoşgörü kültürünü yaymıştır. Bu nedenle tasavvufun Anadolu'nun İslamlaşmasındaki rolünü incelemek, İslam tarihinin ve Anadolu kültürünün anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı, tasavvufun Anadolu'nun İslamlaşma sürecindeki işlevlerini ortaya koymaktır. Araştırmada, özellikle mutasavvıfların Anadolu'ya göç eden Türk topluluklarıyla kurduğu manevi bağ, halkın dini yaşantısına yön veren öğretileri ve tasavvufî kurumların toplumsal bütünleşmeye katkıları incelenmektedir. Ayrıca tasavvufun sevgi, hoşgörü ve insan merkezli yaklaşımının, İslam'ın Anadolu'da benimsenmesini nasıl kolaylaştırdığı çalışmada açıklığa kavuşturulmaktadır. Çalışmada bilimsel veriler elde edilerek Anadolu'ya göç eden mutasavvıfların faaliyetleri, tekkelerin ve zaviyelerin işlevleri, mutasavvıfların halkın dini yaşantısına etkisi, toplumsal dayanışma mekanizmaları ve kültürel uyum süreçleri analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Selçuklu Devleti, Anadolu, Tasavvuf, Derviş.

THE ROLE OF SUFISM IN THE ISLAMIZATION OF ANATOLIA

Since antiquity, Anatolia has been regarded by Muslims as a region destined for conquest. The foremost motivation underlying this enduring aspiration was the goal of conquering Constantinople. It is plausible to assert that the ḥadīth concerning the conquest of Constantinople functioned as a potent motivational force among Muslims from the early period onward.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, İslam Tarihi Ana Bilim Dalı, E-mail: mcavusoglu@kastamonu.edu.tr.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

Consequently, the Umayyads launched three major campaigns against Constantinople, and thereafter, Muslim engagement with Anatolia remained continuous. In the subsequent historical process, the Seljuk State emerged, initially established in the territories of modern-day Iran. During this period, a massive westward migration of Oguz (Turkmen) tribes occurred. Waves of Turks began migrating to Seljuk domains, whereupon the Seljuk ruler, Tuğrul Bey, deliberately directed these Turkmen communities towards Anatolia. The Battle of Pasinler in 1048 serves as an early example of these activities. Thus, Turkish incursions and settlement movements into Anatolian territory predate the Battle of Malazgirt, which took place between the Byzantines and Seljuks on the Malazgirt plain in 1071. While the Battle of Malazgirt decisively opened the gates of Anatolia to the Turks, it was the Battle of Myriokephalon in 1176 that effectively secured Turkish dominion over Anatolia; following this battle, Byzantium irrevocably lost any hope of expelling the Turks from the region. The Islamization of Anatolia is a multifaceted historical phenomenon that cannot be adequately explained solely through political and military developments. Sufism emerged as one of the most significant cultural and spiritual factors in this process. Sufi movements established a spiritual foundation that facilitated the rooting of Islam in Anatolia, shaping both religious and social life through the institutions of tekkes (dervish lodges), zāwiyas (smaller Sufi convents), and ṭarīqas (Sufi orders). This paper examines the role of Sufism in the Islamization of Anatolia, addressing its historical, sociological, and cultural dimensions. The Islamization of Anatolia unfolded in conjunction with Turkish migrations, Seljuk dominion, and the formative period of the Ottoman state. However, the most crucial element guiding the religious life of the populace and facilitating the adoption of Islam during this era was Sufism. By integrating religious teachings into the daily lives of the people, Sufism enabled the cultural internalization of Islam. Furthermore, it propagated a culture of tolerance among diverse ethnic and religious groups. Therefore, investigating the role of Sufism in the Islamization of Anatolia is of great importance for comprehending both Islamic history and the formation of Anatolian culture. The objective of this study is to elucidate the functions of Sufism in the Anatolian Islamization process. The research specifically analyzes the spiritual connections established by Sufis (mutasawwifa) with the migrating Turkish communities, their teachings that shaped popular religious practice, and the contributions of Sufi institutions to social integration. Additionally, the study clarifies how Sufism's emphasis on love, tolerance, and its human-centric approach facilitated the embrace of Islam in Anatolia. By synthesizing scholarly data, this study analyzes the activities of Sufis who migrated to Anatolia, the functions of tekkes and zāwiyas, the influence of Sufis on popular religiosity, the mechanisms of social solidarity they fostered, and the processes of cultural integration.

Keywords: Islamic History, Seljuk State, Anatolia, Sufism, Dervish.

**OSMANLI DEVLET AKLININ TASAVVUFA VE TASAVVUF EHLİNE
BAKIŞINA BİRKAÇ ÖRNEK**
Mevlüt DEDE*

Bilindiği üzere Osmanlı'nın kuruluşunda etkili olan Şeyh Edebali başta olmak üzere tasavvuf her zaman önemli bir etken olmuştur. Aşıkpaşazade'nin Tevârih-i Âli Osman adlı eserinde de bahsedildiği üzere; Osman Bey'in, bir Vefaiyye şeyhi olan Şeyh Edebali'nin dergâhında misafir olarak kaldığı gün görmüş olduğu rüya, Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecini ve sonrasında bir cihan devleti olması hakikatini anlatan en önemli menkıbedir. Abdalân-ı Rum denilen tasavvuf ehli gazi dervişler devletin fethettiği topraklarda tasavvufu ve dolayısıyla İslam'ı tanıtmış ve daha önemlisi hem devletin hem de İslam dininin kalıcı olmasını sağlamıştır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin Balkan coğrafyasına yayılması ve Osmanlı Devlet Aklının o bölgelerde yerleşik hale gelmesinde tasavvuf ehlinin kurdukları tekkeler ve zaviyeler belirleyici rol oynamışlardır. Müesses bir devlet olan Osmanlı, vakıf müessesesiyle devleti imar edip tebaayı ihya ederken, gerektiğinde, dinin merkezinde bulunan tasavvuf ehlinin ihtiyaçlarını karşılamış ve onları desteklemiştir. Klasik dönemde Osmanlı Devleti'nin fetihlerinde başat güç olan yeniçerilerin Bektaşilikle ilgisi, devletin tasavvufa bakışında sadece sosyal veya dini bir perspektifin yeterli olmadığı, siyasal olarak da değerlendirilmesi gereken bir fikir olduğu gerçekliğini ortaya koyar. Bu çalışmada başta Osmanlı arşiv kayıtları olmak üzere farklı kaynaklardan Osmanlı Devlet Aklının tasavvufa ve tasavvuf ehline nasıl baktığı meselesi örneklerle izah edilecektir. Örneğin; Şeyh Şaban-ı Veli Hazretlerinin dergâhı devlet tarafından farklı dönemlerde tamir edilmiş, vakıf görevlilerinin tevcihleri kaydedilmiştir. Böylece tasavvuf ehlinin faaliyetleri desteklenerek tebaanın da sufilere İslam dininin önemli temsilcileri olarak görmeleri sağlanmıştır. Bu bağlamda Osmanlı Devlet Aklının başta dini olmak üzere siyasi, askeri, sosyal, ekonomik alanlarda tasavvufu ve tasavvuf ehlini nasıl değerlendirdiği başlıklar halinde ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Aklı, Devlet Aklı, Tasavvuf, Mutasavvıf, Sufi.

**A FEW EXAMPLES OF THE OTTOMAN STATE'S VIEW OF SUFISM AND
SUFİ FOLLOWERS**

As is well known, Sufism has always been an important factor in the establishment of the Ottoman Empire, particularly through the influence of Sheikh Edebali. As mentioned in Aşıkpaşazade's work titled Tevârih-i Âli Osman, the dream that Osman Bey had on the day he stayed as a guest at the lodge of Sheikh Edebali, a Vefaiyye sheikh, is the most significant legend describing the establishment process of the Ottoman State and the truth of its subsequent emergence as a world empire. The Sufi warrior dervishes called Abdalân-ı Rum introduced Sufism and consequently Islam in the lands conquered by the state, and more importantly, ensured the permanence of both the state and the Islamic religion. Particularly in the Ottoman State's expansion into the Balkan geography and the establishment of the Ottoman State Mind in those regions, the tekkes and zaviyas founded by Sufi practitioners played a decisive role. The Ottoman Empire, as an established state, while developing the state and revitalizing its subjects through the foundation (waqf) institution, met the needs of Sufi practitioners, who were at the center of religion, and supported them when necessary. The connection between the Janissaries, who were the dominant force in the Ottoman State's conquests during the classical period, and Bektashism

* Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yeniçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, E-mail: dedemevlut@gmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

reveals the reality that merely a social or religious perspective is insufficient in understanding the state's view of Sufism, and that it must also be evaluated as a political concept. In this study, the question of how the Ottoman State Mind viewed Sufism and Sufi practitioners will be explained through examples from various sources, primarily Ottoman archival records. For instance, the lodge of Sheikh Şaban-ı Veli was repaired by the state in different periods, and the appointments of foundation officials were recorded. Thus, by supporting the activities of Sufi practitioners, the subjects were enabled to view Sufis as important representatives of the Islamic religion. In this context, how the Ottoman State Mind evaluated Sufism and Sufi practitioners in primarily religious, as well as political, military, social, and economic spheres will be presented under specific headings.

Keywords: Ottoman Intellect, State Intellect, Sufism, Mystic, Sufi.

**İSLAM MEDENİYETİNDE RİBAT VE TEKKE: TARİHSEL SÜREÇ, MİMARİ
KİMLİK VE TASAVVUFÎ DÖNÜŞÜM**

Fatma ŞAHİN*

Ribatlar, İslam medeniyetinin erken dönemlerinden itibaren askeri, sosyal ve dini fonksiyonları bir arada barındıran en özgün yapı türlerinden biridir. Sözlük anlamı itibarıyla “bağlamak, sabit hale getirmek, sağlamlaştırmak” manasına gelen ribat, İslami literatürde Müslümanların güvenliğini sağlamak amacıyla sınır boylarında nöbet tutma, cihad için hazırlık yapma ve İslam topraklarını koruma işleviyle ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamber’in hadislerinde ribatın fazileti ve “Allah yolunda bir günlük nöbetin” dünya ve içindekilerden hayırlı olduğu sıkça vurgulanmış; bu durum söz konusu müesseselerin dini bir dinamizmle büyümesini sağlamıştır. Zaman içerisinde fetih hareketlerinin azalması ve sınırların güvenli hale gelmesiyle birlikte ribatlar, asli askeri kimliklerinden uzaklaşarak dönüşmeye başlamıştır. IX. yüzyıldan itibaren bu yapılar, dervişlerin kuran-ı kerim okuma, zikir ve riyazet için toplandıkları hankâh, tekke ve zaviyelere dönüşerek tasavvufi bir nitelik kazanmıştır. Bu dönüşüm süreci, “küçük cihad” olarak adlandırılan fiziksel savunmanın yerini, “büyük cihad” olarak ifade edilen nefis terbiyesi ve ruhani mücadele anlayışına bırakmasıyla paralellik göstermektedir.

Mimari açıdan ise ribatlar, Maveraünnehir’den Kuzey Afrika ve Anadolu’ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada farklı tipolojiler (kervansaray, han ve medrese-ribat) sergilemiş; bu yönüyle İslam sanatının ve mimarisinin yapısal çeşitliliğine önemli katkılarda bulunmuştur. Modern dönemde ise dijital çağın getirdiği yapay zekâ teknolojileri ve yoğun bilgi akışı karşısında ribat ve tekke geleneğinin temsil ettiği ruhani derinlik ve çok katmanlı insan anlayışı önemini korumaya devam etmektedir. Bu sempozyum, ribatların tarihsel gelişim sürecini, hadislerdeki teolojik temellerini, mimari çeşitliliğini ve tasavvuf ile olan derin ilişkisini disiplinlerarası bir perspektifle ele almayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ribat, Tekke, Mimari, Tasavvuf, Cihat.

**RIBAT AND TEKKE IN ISLAMIC CIVILIZATION: HISTORICAL
DEVELOPMENT, ARCHITECTURAL IDENTITY, AND SUFI TRANSFORMATION**

Ribats constitute one of the most distinctive architectural and institutional forms of Islamic civilization, integrating military, social, and religious functions from the earliest periods of Islam. Etymologically, the term ribat derives from the meanings “to bind” or “to strengthen” or “to consolidate.” In Islamic literature, it refers to the practice of guarding frontier regions, preparing for jihad, and protecting Muslim territories. The virtue of ribat is frequently emphasized in the hadiths of the Prophet Muhammad, in which “standing guard for a single day in the path of God” is described as being better than the world and all that it contains. Such teachings played a significant role in encouraging the establishment and expansion of ribats, supported by strong religious motivation.

Over time, as the pace of military expansion slowed and frontier regions became more secure, ribats gradually began to lose their original military character. From the ninth century onward, many of these structures evolved into khanqahs, tekkes, and zawiyas, functioning as spaces where dervishes gathered for dhikr and spiritual discipline, thereby acquiring a distinct Sufi character. This transformation parallels the shift from the concept of “lesser jihad,”

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, E-mail: ftm39@outlook.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

understood as physical defense, to the “greater jihad,” which refers to the spiritual struggle and the discipline of the self.

Architecturally, ribats displayed diverse typologies across a wide geographical area extending from Transoxiana to North Africa and Anatolia. In different regions, they appeared in forms similar to caravanserais, inns, and madrasa-ribats, thereby contributing significantly to the structural diversity of Islamic art and architecture. In the modern era, characterized by the rapid flow of information, the digital age, and the rise of artificial intelligence, the spiritual depth and the multilayered understanding of the human being represented by the ribat and tekke tradition continue to maintain their relevance.

This symposium aims to examine the historical development of ribats, their theological foundations in hadith literature, their architectural diversity, and their deep connections with Sufism from an interdisciplinary perspective.

Key Words: Ribat, Tekke, Islamic Architecture, Sufism, Jihad.

**İSRA 17/32. AYETİNDE YER ALAN ZİNAYA YAKLAŞMAMA EMRİNİN
ÇAĞDAŞ TEFSİRLERDE DEĞERLENDİRİLMESİ: MEVDÛDÎ ÖRNEĞİ**

Muhammed Hayri ŞAHİN*

Bu çalışma, seküler kültürün küresel ölçekte hâkimiyetini giderek artırdığı günümüz dünyasında ahlâkî unsurların müfessirler tarafından nasıl değerlendirildiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Kur'an'da ahlâkî unsurların oldukça geniş bir yer tuttuğu dikkate alındığında, çalışmanın kapsamı İsrâ sûresinin 32. ayetiyle sınırlandırılmıştır. Bu çerçevede araştırmada, günümüz insanının zina konusundaki tutumları karşısında Kur'anî yaklaşımın ortaya konulması hedeflenmiştir. Araştırmanın temel kaynağı Mevdûdî'nin Tefhîmu'l-Kur'an adlı tefsiriyle sınırlandırılmış; bununla birlikte, gerekli görülen yerlerde diğer çağdaş müfessirlerin görüşlerinden de yararlanılarak konu zenginleştirilmiştir. Mevdûdî, İsrâ sûresinin 32. ayetinde yer alan "Zinaya yaklaşmayın" emrini, yalnızca zina fiilinin yasaklanmasıyla sınırlı görmemiş; zinaya götüren bütün sebep, vasıta, ortam ve davranışları kapsayan geniş kapsamlı bir korunma ilkesi olarak açıklamıştır. Ona göre Kur'an'da "Zina etmeyin" yerine "Zinaya yaklaşmayın" ifadesinin kullanılması, insanı daha başlangıç aşamasında bu fiile sürükleyebilecek yolların kapatılmasını amaçlamaktadır. Dolayısıyla Mevdûdî'nin yaklaşımında zina, aniden ortaya çıkan bağımsız bir fiil değil; bakış, arzu, yaklaşma, teşhir, müstehcenlik ve kontrolsüz ilişkilerle gelişen bir sürecin son aşamasıdır. Bu çerçevede bakışların kontrol altına alınması, şehveti tahrik eden görüntülerden uzak durulması ve kadın-erkek ilişkilerinde mahremiyet sınırlarının korunması büyük önem taşımaktadır. Mevdûdî; müstehcen yayınları, zinaya teşvik eden müzik, oyun ve resimleri, cinsel arzuları kışkırtan eğlence biçimlerini ve içkiyi zinaya götüren yollar arasında değerlendirmiştir. Müfessire göre içki, insanın iradesini ve muhakeme gücünü zayıflatırken müstehcen kültür de gayrimeşru ilişkileri sıradanlaştırmaktadır. Böylece zina, toplum nezdinde yalnızca işlenen bir fiil olmaktan çıkmakta; zihinsel ve kültürel bakımdan normal kabul edilen bir davranış hâline gelmektedir. Mevdûdî'ye göre zina yasağı yalnızca bireylere yönelik değildir. Toplum ve devlet de zinayı doğuran sebepleri ortadan kaldırmakla sorumludur. Ona göre toplumun bu konudaki görevi, iffeti destekleyen bir çevre oluşturmak; fuhşu, cinsel sömürüyü, teşhiri ve zina hakkındaki dedikoduların yayılmasını engellemektir. Devlet ise eğitsel, sosyal ve hukukî tedbirler almakla yükümlüdür. Bununla birlikte Mevdûdî, İslâm'ın yalnızca suç işlendikten sonra ceza uygulayan bir sistem olmadığını özellikle vurgulamıştır. Ona göre "Zinaya yaklaşmayın" emrinin temel amacı, zina suçunun hiç işlenmemesini sağlamaktır. Başka bir ifadeyle müfessirin yaklaşımında Kur'an'ın suça ilişkin temel yöntemi, suç gerçekleştikten sonra cezalandırmaktan ziyade, suçun işlenmesine yol açan sebepleri önceden ortadan kaldırmaktır. Mevdûdî, "zinaya yaklaşmama" ilkesini aşamalı ve bütüncül bir süreç olarak değerlendirmiştir. Bu süreç içerisinde iman eğitimi, Allah korkusu, ahiret bilinci, evliliğin kolaylaştırılması, bakışların korunması ve müstehcenliğin yasaklanması gibi önleyici tedbirler yer almaktadır. Müfessir, zina suçu işlendiğinde suçlunun cezalandırılmasını ise ancak bütün bu koruyucu ve önleyici tedbirlerden sonra başvurulacak son aşama olarak görmektedir. Mevdûdî, bu süreçte yer alan evliliğin kolaylaştırılması ilkesini, "zinaya yaklaşmama" emrinin önemli unsurlarından biri olarak değerlendirmiştir. Ona göre toplum, bir taraftan zinayı yasaklarken diğer taraftan meşru cinsel hayatın yolu olan evliliği zorlaştırmamalıdır. Bekârların evlendirilmesi, maddi imkânı bulunmayanların desteklenmesi, eşler arasında geçimsizlik ortaya çıktığında boşanma ve yeniden evlenme imkânının sağlanması, zina riskini azaltan sosyal tedbirler arasında yer almaktadır. Mevdûdî ayrıca fuhşu ve cinsel sömürüyü, zina yasağının toplumsal ve ekonomik boyutları içerisinde ele almıştır. Ona göre

* Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Ana Bilim Dalı. E-mail: mhsahin@kastamonu.edu.tr.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

insanların fuhşa zorlanması, kadın bedeninin ekonomik kazanç aracına dönüştürülmesi ve fuhuş yoluyla elde edilen gelirden yararlanılması kesin olarak yasaktır. Sonuç olarak Mevdûdî'ye göre "Zinaya yaklaşmayın" emri; bireyin nefsinin kontrol etmesini, toplumun iffeti korumasını, devletin önleyici tedbirler almasını, aile kurumunun güçlendirilmesini ve cinselliğin yalnızca meşru evlilik içerisinde yaşanmasını hedefleyen kapsamlı bir ahlâk ve toplum düzeni ilkesidir. Bu ilkenin temel amacı, suç gerçekleştikten sonra yalnızca cezalandırmaya yönelmek değil, suçun işlenmesinden önce ona götüren bütün yolları kapatmaktır.

Anahtar Kelimeler: Mevdûdî, Tefhîmu'l-Kur'ân, zina, zinaya yaklaşma, ahlâkî koruma.

**AN EVALUATION OF THE COMMAND TO AVOID ADULTERY IN VERSE
17/32 OF SURAH AL-ISRA IN CONTEMPORARY INTERPRETATIONS: THE
EXAMPLE OF MAWDUDI**

This study aims to reveal how moral elements are evaluated by exegetes in today's world, where secular culture is increasingly expanding its dominance on a global scale. Given that moral themes occupy a substantial place in the Qur'an, the scope of the study has been limited to verse 32 of Sûrat al-Isrâ'. Within this framework, the study seeks to present the Qur'anic perspective in response to contemporary attitudes toward adultery and fornication. The research is primarily confined to Abû al-A'la al-Mawdûdî's commentary, Tafhîm al-Qur'ân; however, where necessary, the subject has also been enriched by referring to the views of other contemporary exegetes. Al-Mawdûdî does not interpret the command "Do not approach unlawful sexual intercourse" in verse 32 of Sûrat al-Isrâ' as being limited merely to the prohibition of the act of adultery or fornication. Rather, he explains it as a comprehensive principle of protection encompassing all causes, means, environments, and behaviours that may lead to such an act. According to him, the Qur'an uses the expression "Do not approach adultery" instead of simply saying "Do not commit adultery" in order to block, from the very outset, all paths that may lead a person to this offence. Thus, in al-Mawdûdî's understanding, adultery is not an independent act that occurs suddenly; rather, it is the final stage of a process that develops through the gaze, desire, intimacy, exhibitionism, obscenity, and uncontrolled relations. Within this context, controlling one's gaze, avoiding images that arouse sexual desire, and observing the limits of privacy in relations between men and women are of great importance. Al-Mawdûdî regards obscene publications, music, games, and images that encourage adultery, forms of entertainment that stimulate sexual desire, and intoxicating drinks as means leading to unlawful sexual relations. According to the exegete, while alcohol weakens human will and the capacity for sound judgement, obscene culture normalises unlawful relationships. Consequently, adultery ceases to be perceived merely as an act committed by individuals and gradually becomes a behaviour that is regarded as normal at the intellectual and cultural levels of society. According to al-Mawdûdî, the prohibition of adultery is not directed solely at individuals. Society and the state are also responsible for eliminating the causes that give rise to it. In his view, society's duty in this regard is to create an environment that supports chastity and to prevent prostitution, sexual exploitation, exhibitionism, and the circulation of rumours concerning adultery. The state, for its part, is obliged to adopt educational, social, and legal measures. Nevertheless, al-Mawdûdî particularly emphasises that Islam is not a system that merely imposes punishment after a crime has been committed. According to him, the fundamental purpose of the command "Do not approach adultery" is to ensure that the offence is never committed in the first place. In other words, in al-Mawdûdî's approach, the Qur'an's basic method concerning crime is not primarily to punish after its occurrence, but to remove beforehand the causes that may lead to it. Al-Mawdûdî considers the principle of "not approaching adultery" to

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

be a gradual and comprehensive process. This process includes preventive measures such as education in faith, consciousness of God, awareness of accountability in the Hereafter, facilitating marriage, lowering and controlling the gaze, and prohibiting obscenity. He regards the punishment of the offender, once adultery has been committed, as the final stage to be resorted to only after all these protective and preventive measures have been put in place. Al-Mawdūdī considers the facilitation of marriage to be one of the major components of the command not to approach adultery. According to him, while society prohibits adultery on the one hand, it should not make marriage, which is the legitimate means of sexual life, difficult on the other. Helping unmarried people to marry, supporting those who lack sufficient financial means, and providing the possibility of divorce and remarriage when marital discord arises are among the social measures that reduce the risk of adultery. Al-Mawdūdī also addresses prostitution and sexual exploitation within the social and economic dimensions of the prohibition of adultery. According to him, forcing people into prostitution, turning the female body into a means of economic gain, and benefiting from income obtained through prostitution are strictly prohibited. In conclusion, according to al-Mawdūdī, the command “Do not approach adultery” constitutes a comprehensive moral and social principle that aims to ensure the individual’s control over the self, the protection of chastity by society, the adoption of preventive measures by the state, the strengthening of the family institution, and the restriction of sexual relations to legitimate marriage. The fundamental purpose of this principle is not merely to punish the offence after it has occurred, but to block all the paths leading to it before it is committed.

Keywords: al-Mawdūdī, Tafhīm al-Qur’ān, adultery and fornication, approaching adultery, moral protection.

**EŞREFOĞLU RÛMÎ'NİN MÜZEKKİ'N-NÜFÛS ADLI ESERİNDE HADİS
KULLANIMI**
Hasan KÜÇÜKOSMAN*

Tasavvuf literatüründe hadis kullanımı, hadis usulü ile sûfî metodolojisinin kesiştiği hâlde yeterince incelenmemiş bir meseledir. Eşrefoğlu Rûmî'nin (ö. 874/1469) Müzekki'n-Nüfûs adlı eseri, bu sorunsalın sınanabileceği özgün bir metin olarak öne çıkmaktadır. Müellifin rivayet seçimi, tasnifi ve kullanım biçimi ise mevcut çalışmalarda sistematik biçimde ele alınmamıştır. Eserin rivayet yapısı incelendiğinde, müellifin hadisleri fikhî hüküm istinbatı için değil, müridin kalbinde kalıcı bir ahlakî dönüşüm sağlamak amacıyla işlediği görülmektedir. Bu temel tercih, eserin bütün rivayet pratiklerini belirleyen metodolojik çerçeveyi oluşturmaktadır. Merfû hadisler saygı ifade eden kalıplarla aktarılmakta, uzun sened zincirleri yerine yalnızca son ravi ya da sahâbi adına yer verilmektedir. Bu uygulama, sûfî tasnif geleneğinin ortak bir özelliği olup müellifin rivayet bilincinden yoksun olduğu şeklinde yorumlanmamalıdır. Tövbe, niyet ve ahlak konularında Kütüb-i Sitte'deki sahih rivayetler temel delil olarak kullanılmaktadır. İlahî aşk ve mârifet bağlamında ise kudî hadislerle geniş yer ayrılmaktadır. Begavî'nin Mesâbîhu's-Sünne'sine yapılan atıflar, müellifin muteber kaynaklara yaslandığını göstermektedir. Sıhhat açısından tartışmalı rivayetler de dikkat çekmektedir. Tirmizî'de hasen derecesinde yer alan "mümin Allah'ın nuruyla bakar" hadisi firâsetle ilişkilendirilmekte, merfû olarak sabit görülmeyen "ölmeden önce ölünüz" ifadesi ise tasavvuf geleneğindeki irşad işleviyle metne dahil edilmektedir. Zayıf ve mürsel rivayetlerin kullanımı, Ahmed b. Hanbel'in zühd literatüründeki tutumuyla örtüşmektedir. Tüm bu bulgular değerlendirildiğinde, Eşrefoğlu Rûmî'nin hadisleri kalbin tasfiyesine hizmet eden birer hikmet vesikası olarak konumlandığı görülmektedir. Eserin rivayet pratiği, teknik hadis usulüne karşı bir gevşeme değil, tezkiye merkezli bilgi anlayışının tutarlı bir tezahürü olarak okunmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Tasavvuf, Eşrefoğlu Rûmî, Müzekki'n-Nüfûs, Tezkiye.

THE USE OF HADITH IN EŞREFOĞLU RÛMÎ'S MÜZEKKİ'N-NÜFÛS

The use of hadith within Sufi literature remains an underexplored phenomenon at the intersection of hadith methodology (usul al-hadith) and Sufi praxis. Eşrefoğlu Rûmî's (d. 874/1469) work, Müzekki'n-Nüfûs, emerges as a seminal text through which this problem can be examined. The author's selection, classification, and functional application of narrations have not been systematically addressed in existing scholarship. An analysis of the work's narrational structure reveals that the author employs hadiths not for the purpose of deriving legal rulings (istinbat), but to facilitate a permanent ethical transformation within the heart of the disciple (murid). This fundamental preference constitutes the methodological framework governing the entirety of the work's narrational practices. Marfû hadiths are conveyed through formulas of profound veneration, and instead of exhaustive chains of transmission (isnad), only the final narrator or the Companion is mentioned. This practice, a common feature of the Sufi taxonomical tradition, should not be misconstrued as a lack of narrational awareness on the part of the author. While authentic (sahih) narrations from the Kutub al-Sittah serve as the primary evidence for themes such as repentance, intention, and ethics, Qudsi hadiths are extensively utilized in the contexts of divine love and ma'rifah (gnosis). References to al-Baghawi's Masabih al-Sunnah further demonstrate the author's reliance on authoritative sources. Narrations with debated

* Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis Ana Bilim Dalı, E-mail: hasankucukosman@duzce.edu.tr.

IX. ULUSLARARASI ŐEHY ŐA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

authenticity also figure prominently; for instance, the hadith "The believer sees with the light of Allah," categorized as *hasen* in al-Tirmidhi, is linked to spiritual intuition (*firasah*), while the expression "Die before you die," though not established as *marfu'*, is integrated into the text for its pedagogical function within the Sufi tradition. The utilization of weak (*da'if*) and *mursal* narrations aligns with the methodological stance observed in Ahmad b. Hanbel's literature on *zuhd* (asceticism). Collectively, these findings indicate that Eşrefoğlu Rûmî positions hadiths as vessels of wisdom dedicated to the purification of the heart. The narrational praxis of the work should be interpreted not as a laxity toward technical hadith methodology, but as a consistent manifestation of an epistemology centered on spiritual purification (*tazkiyah*).

Keywords: Hadith, Sufism, Eşrefoğlu Rûmî, Müzekki'n-Nüfûs, Tazkiyah.

**TEVAZU'NUN SOSYOLOJİK PARADOKSU: TASAVVUFÎ AHLÂKTA STATÜ
VE OTORİTE**

Melek COŞGUN SOLAK*

Bu çalışma, tasavvufî ahlâkta “tevazu” kavramının hem bireysel bir erdem hem de toplumsal bir güç mekanizması olarak işlevini, din sosyolojisi perspektifiyle tartışmayı amaçlamaktadır. Tevazu, geleneksel olarak alçakgönüllülük ve statü reddi ile ilişkilendirilse de tasavvufî cemaat yapıları, tekke ve dergâh pratikleri bağlamında bu erdemin, sembolik bir otorite ve görünmez hiyerarşi üretme kapasitesi barındırdığı ileri sürülmektedir. Bu çerçevede tevazu, yalnızca bireysel bir ahlâkî olgunluk göstergesi değil, aynı zamanda toplumsal düzenin üretiminde ve normatif işlevlerin pekiştirilmesinde merkezi bir rol üstlenmektedir. Çalışmanın önemi, klasik sosyolojik teorilerle tasavvufî ahlâkın kavramsal ilişkilerini ortaya koymasıdır. Weber’in karizma, meşruiyet ve otorite tipleri, Bourdieu’nun sembolik sermaye ve sosyal alan analizleri, tevazunun hem bireysel disiplin hem de cemaat içi statü ve prestij üretimi bağlamında anlaşılmasını sağlamaktadır. Araştırma yöntemi, kavramsal ve metin temelli analizdir. Çalışma, tasavvufî metinlerin kavramsal çözümlemesini klasik sosyoloji literatürüyle ilişkilendirerek, tevazu ve statü-otorite ilişkisini teorik bir çerçevede ele almıştır. Analiz, tevazunun hem bireysel öznenin disiplinini sağladığını hem de toplumsal hiyerarşiyi görünmez biçimde yeniden ürettiğini göstermektedir. Bu bağlamda, tevazu, cemaat içi etkileşimlerde normatif düzenleyici bir işlev görmek ve sosyal meşruiyet ile prestij üretiminde sembolik bir mekanizma olarak rol oynamaktadır. Sonuç olarak, tevazu kavramı, din sosyolojisi açısından, bireysel erdem ile toplumsal düzen arasında bir köprü işlevi görmektedir. Çalışma, tasavvufî ahlâkın modern sosyolojik teorilerle yorumlanabileceğini ve dini erdemlerin toplumsal yapılar üzerindeki etkisinin kavramsal olarak anlaşılabilirliğini göstermektedir. Böylece hem klasik hem çağdaş perspektifler ışığında tevazunun sosyolojik işlevi tartışmaya açılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din sosyolojisi, tevazu, tasavvuf, otorite, statü.

**THE SOCIOLOGICAL PARADOX OF HUMILITY: STATUS AND AUTHORITY
IN SUFI ETHICS**

This study aims to examine the concept of humility (tevazu) in Sufi ethics from the perspective of the sociology of religion, analyzing its function both as an individual virtue and as a mechanism of social power. Although humility is traditionally associated with modesty and the rejection of status, it is argued that within the context of Sufi communal structures and the practices of tekke and dergâh, this virtue possesses the capacity to generate symbolic authority and invisible hierarchies. In this respect, humility constitutes not merely an indicator of individual moral maturity, but also a central element in the production of social order and the reinforcement of normative functions. The significance of this study lies in its effort to reveal the conceptual relationships between classical sociological theory and Sufi ethics. The analytical frameworks of Max Weber- particularly his typology of charisma, legitimacy, and authority -and Pierre Bourdieu’s concepts of symbolic capital and social field provide a theoretical foundation for understanding humility both as a form of individual discipline and as a mechanism for the production of status and prestige within religious communities. The research method is based on conceptual and text-oriented analysis. By relating the conceptual examination of Sufi texts to classical sociological literature, the study addresses the relationship between humility, status, and

* Öğr. Gör. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, Akdağmadeni Meslek Yüksekokulu, Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri, Çocuk Gelişimi Programı, E-mail: melek.cosgun@bozok.edu.tr.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

authority within a coherent theoretical framework. The analysis demonstrates that humility functions both as a means of disciplining the individual subject and as a subtle instrument for the reproduction of social hierarchy. In this context, humility serves a normative regulatory function in intra-communal interactions and operates as a symbolic mechanism in the production of social legitimacy and prestige. In conclusion, from the perspective of the sociology of religion, the concept of humility functions as a bridge between individual virtue and social order. The study demonstrates that Sufi ethics can be interpreted through modern sociological theory and that the impact of religious virtues on social structures can be conceptually understood. Thus, the sociological function of humility is opened to discussion in light of both classical and contemporary perspectives.

Keywords: Sociology of religion, humility, Sufism, authority, status.

**ŞÂZELİYYE TARİKAT ŞEYHİ İBN ACÎBE'NİN DUHÂN SÛRESİ ONUNCU
ÂYETİNİN TEFSİRİNE DÂİR GÖRÜŞ VE DÜŞÜNCELERİ**
Mustafa TAŞ*

Duhân Suresi 10. ayette zikredilen ve tefsir literatüründe ekseriyetle kıtlık veya kıyamet alameti olarak açıklanan “duhân” (duman) kelimesi, İbn Acîbe'nin el-Bahrü'l-medîd adlı tefsirinde özgün bir tasavvufi boyuta taşınır. Bu çalışmada, İbn Acîbe'nin söz konusu ayeti nefis tezkiyesi ve seyr ü sülûk süreçleri bağlamında yeniden nasıl anlamlandırdığı analiz edilecektir. Bu çalışma, işârî tefsir geleneğinde kavramların sembolik anlamlarının nasıl değiştiğine dair akademik bir bakış açısı sunmayı ve bu alandaki çalışmalara özgün bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

İbn Acîbe âyette zikredilen “dumanı”, sadece dış dünyayı kuşatan fiziksel bir hadise olarak değil; aynı zamanda beşeriyet vasıflarının hâkim olduğu kesâfetle kalbi istila eden manevi bir perde olarak görür. İbn Acîbe insanlar üzerine çöken bu dumanın çökmesini, Allah'tan gayrı her şeyin (mâsivânın) kalpte bıraktığı bir kirlilik olarak açıklar. Bu çerçeveden bakıldığında, ayette geçen “insanları kuşatacaktır” ifadesi, beşeriyet sıfatlarının insanın hakikatini istila etmesi olarak değerlendirilir. İbn Acîbe kulun dünyaya olan meylini ve nefsanî arzularını, hakikat güneşinin görülmesini engelleyen yoğun bir sis bulutuna benzetir. Bu noktada “apaçık azap”, kişinin bu dumanlı perdeler (hicab) içerisinde kalarak ilahi müşahededen mahrum olmasıdır. Kuşatma altındaki ruhun tek kurtuluş reçetesi ise, ayetin devamında işaret edilen “Rabbimiz, bizden azabı kaldır” yakarışının işârî karşılığı olan samimi bir nefis tezkiyesine ve zikir yoluna rücu etmektir. Bu bildiride, İbn Acîbe'nin bu yorumları üzerinden, sâlikin basiretini körleştiren dumanlardan arınma yolları ortaya konulmaya çalışılacaktır. Âyetin tefsirinde “hicab” ve “tecelli” kavramlarına değinilecektir. Bu çalışma çerçevesinde sadece İbn Acîbe'nin âyetin tefsiri kapsamında görüş ve düşünceleri verilmekle yetinilmeyecek, bunun yanı sıra diğer meşhur müfessirlerin konu hakkındaki görüşleri de verilerek karşılaştırmaya dayalı bir değerlendirme ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, İbn Acîbe, el-Bahrü'l-Medîd, Duhân Onuncu Âyet.

**VIEWS AND REFLECTIONS OF THE SHADHILI SHEIKH IBN AJİBA ON THE
INTERPRETATION OF THE TENTH VERSE OF SURAH AD-DUKHAN**

The concept of “dukhan” (smoke), which is mentioned in verse 10 of Surah ad-Dukhan and predominantly explained as a sign of famine or Doomsday in conventional exegesis literature, is brought into a unique spiritual dimension in Ibn Ajiba's commentary, al-Bahr al-Madid. This study will analyze how Ibn Ajiba reinterprets the verse in question within the context of the purification of the soul (tazkiyah al-nafs) and the processes of the spiritual journey (sair wa suluk).

Ibn Ajiba perceives the “smoke” mentioned in the verse not merely as a physical phenomenon encompassing the external world, but also as a spiritual veil (hijab) that invades the heart through the density (kasafah) dominated by human attributes. He explains the descent of this smoke upon people as a corruption left in the heart by everything other than Allah (masiva). From this perspective, the expression “it will encompass the people” is evaluated as the invasion of the human essence by worldly attributes. Ibn Ajiba compares the servant's inclination towards the world and carnal desires to a dense fog that prevents the sun of truth from being seen. At this point, the “manifest torment” represents the individual's deprivation of divine contemplation (mushahadah) by remaining within these smoky veils. The only rescue remedy for the soul under

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, E-mail: mtas19831919@gmail.com.

IX. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"Tasavvuf, Ahlâk ve Toplum: Tarihî ve Güncel Yaklaşımlar"

siege is to return to a sincere purification of the soul and the path of remembrance (dhikr), which is the spiritual equivalent of the supplication "Our Lord, remove the torment from us" indicated in the continuation of the verse.

In this paper, through these interpretations of Ibn Ajiba, the ways to get rid of the smoke that blinds the insight (basirah) of the spiritual traveler (salik) will be demonstrated. The concepts of "hijab" (spiritual veil) and "tajalli" (divine manifestation) will be addressed in the interpretation of the verse. Within the framework of this study, it will not be limited to presenting Ibn Ajiba's views and reflections on the exegesis of the verse; in addition, the views of other prominent commentators on the subject will also be presented to provide a comparative evaluation.

Keywords: Sufism, Ibn Ajiba, al-Bahr al-Madid, Surah ad-Dukhan Verse 10.

